

SOSYAL BİLİMLER ve SAĞLIK BÜLTENİ (SoSa)

2024 BAHAR | 10. SAYI

HASUDER

Halk Sağlığı ve Sosyal Bilimler Çalışma Grubu

E-ISSN:2822-2490

hasuder.org

HASUDER
Sosyal Bilimler ve
Sağlık Bülteni (SoSa)
Sayı 10, Bahar 2024
ISSN: 2822-2490

HASUDER Adına Sahibi
Bülent Kılıç

Yazı İşleri Müdürü
Ferruh Niyazi Ayoęlu

Baş Editör
Ahmet Can Bilgin

Editörler
Elif Dönmez,
Nuray Özgülner,
Temmuz Gönç Şavran,
Salih Keskin

Yayın Kurulu
Ahmet Can Bilgin,
Nuray Özgülner,
Ferruh Niyazi Ayoęlu,
Temmuz Gönç Şavran,
Beyhan Cengiz Özyurt

Danışma Kurulu
Akile Gürsoy,
Betül Durmaz Yurt,
Erhan Akarçay,
İncilay Cangöz,
Jade Cemre Erciyes,
M. Kırımı Ölgem,
Kamuran Elbeyoęlu,
Osman Sirkeci,
Özlem Duva,
Sevgi Canbaz

Bülten Düzenleme Kurulu
Ahmet Furkan Süner,
Gülcan Demir,
Hacer Nalbant,
Nuray Özgülner,
Nureddin Özdener,
Onur Şimşek,
Salih Keskin,
Selma Karabey,
Yağmur Köksal Yasin

Tasarım ve Dijital Sanat
Salih Keskin

E-posta
sosabultenhasuder@gmail.com

Web adresi:
<https://hasuder.org/>

Sosyal Medya:

İçindekiler

1 BU SAYIDA...

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

14 BABA OLMANIN YENİ BİÇİMLERİ: KORUNAN VE DÖNÜŞEN YÖNLER ÜZERİNE NİTEL BİR İNCELEME
Yusuf Emir Eren, Temmuz Gönç Şavran

30 TÜRKİYE'DE GAZETE MANŞETLERİNE GÖRE PANDEMİNİN İLK 3 AYI
Neslişah Şiyve, Ahmet Furkan Süner, Salih Keskin, Ahmet Can Bilgin

MAKALELER

3 ENGELLERİ AŞMAK: İŞ DÜNYASINDA KADINLARIN TARİHSEL YOLCULUğU
Sevgi Canbaz

46 HEM KİTAP HEM FİLM: "ÇİT"
Bülent Kılıç

57 YAPAY ZEKÂ "SANATI"
Aylin Öztürk

74 YAPAY ZEKÂ VE SAğLIK KONUSUNDA YAYINLANMIŞ TEZLER
Ahmet Furkan Süner, Ahmet Can Bilgin

GÖRSEL İÇERİK

13 FOTOğRAF
Nuray Özgülner

56 KARİKATÜR
Bariş Bakan

Bu sayıda...

Değerli okuyucularımız,
10. sayımızda sizlerle birlikteyiz.

Gerek dergimizin gerekse dergimizde yayınlanan çalışmaların görünürlüğünün daha da artması, dergimize ve bu çalışmalara erişimin daha da kolaylaşması için TR Dizine girme çabalarımızı sürdürüyoruz. Bunun ilk adımı için bir ağ sayfası oluşturma hazırlığı içindeyiz. Gelecek sayımızı bu ağ sayfasında görmeyi umuyoruz.

TR Dizine girmek için önemli bir koşul da araştırma makaleleri ve derlemelerin düzenli bir biçimde akışının sağlanması. Bunun için desteğinizi ve katkılarınızı sürdüreceğinize inanıyoruz.

Bu sayımızda da birbirinden çarpıcı yazılarımız var.

İlk makalemiz **Sevgi Canbaz'ın: Engelleri Aşmak: İş Dünyasında Kadınların Tarihsel Yolculuğu.** Makale ilk çağlardan günümüze tüm güçlülere ve engellemelere karşın kadınların iş dünyasındaki kararlı yolculuğunu anlatıyor. Canbaz, çalışma yaşamında kadının konumunu çok çarpıcı sayılarla da gözler önüne seriyor.

Bu sayımızda da iki araştırma makalemiz var.

İlk araştırmamız babalıkla ilgili. Erkeklik algısının, toplumsal cinsiyet rollerinin ve aile kurumunun değişimiyle babalık farklılaşıyor. Buradan yola çıkan **Yusuf Emir Eren** ve **Temmuz Gönç Şavran** erkeklerin babalık deneyimlerinin ve bu deneyime bağlı olarak babalık algısındaki yaşanan değişimi **Baba Olmanın Yeni Biçimleri: Korunan ve Dönüşen Yönler Üzerine Nitel Bir İncelemede** ele alıyorlar.

İkinci araştırma makalemiz **Şiyve** ve arkadaşlarının. **Türkiye'de Gazete Manşetlerine Göre Pandeminin ilk 3 Ayı** adlı bu makalede Türkiye'de pandeminin duyurulduğu 11 Mart'tan başlayarak ilk üç ay içerisinde tirajı yüz binin üstünde olan sekiz gazetenin Covid-19 ile ilgili verdikleri haberlerin manşetleri içerik analizi yöntemiyle irdeleniyor.

Yapay zekanın sanatta kullanımı, yeni yaratım alanlarının keşfi ve sınırların genişlemesi mi yoksa insani özün yok olması mı? **Aylin Öztürk, Yapay Zeka “Sanatı”** adlı yazısında sanat ile yapay zeka arasındaki ilişkiyi irdeliyor, çarpıcı örneklerle bizi keyifli bir yolculuğa çıkartıyor.

Avustralya tarihinin kara lekesi; yaklaşık yüz bin melez Aborjin çocuğun ailelerinden zorla kopartılarak beyaz ailelere köle olarak verilmesi. 1930’larda başlayan program 1970’lere dek sürdü. Doris Pilkington Garimara, bu politikanın mağduru olan annesinin ve iki kuzeninin öyküsünü 1996 yılında kitaplaştırdı. Altı yıl sonra Phillip Noyce bu kitabı sinemaya uyarladı. **Hem Kitap Hem Film** dizisinde **Bülent Kılıç**, bu kez **Çit**’i ele alıyor.

Yapay Zeka ve Sağlık Konusunda Yayınlanmış Tezler yazısında Ahmet Furkan Süner ve Ahmet Can Bilgin, 342 tezi ele alıyorlar. Bu tezlerin büyük bir bölümünün 2019’dan sonra yazıldığı görülüyor. Yazarlar, tezlerden konularına göre örnekler veriyorlar.

SoSa’ya canlılık katan fotoğrafları için Nuray Özgülner’a teşekkür ediyoruz.

Salih Keskin’in DALL·E 3, Midjourney ve Stable Diffusion gibi görselleştirme araçlarından faydalanarak tasarladığı ve dijital görsellerle zenginleştirdiği sayfalar bu sayıda da SoSa’nın dinamik yapısını yansıtmaya devam ediyor.

Bu sayıdaki karikatürümüz Barış Baklan imzalı.

Onuncu sayıya katkıda bulunan herkese destekleri için müteşekkirimiz.

Bir sonraki sayıda buluşmak dileğiyle.

Editörler

Engelleri Aşmak: İş Dünyasında Kadınların Tarihsel Yolculuğu

Overcoming Barriers: The Historical Journey of Women in the Business World

Sevgi Canbaz^{ID}

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı AD

Öz

Kadınların iş dünyasındaki yolculuğu, tarih boyunca toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlerle şekillenmiş, karmaşık ve çok yönlü bir süreçtir. Bu süreçte kadınlar, ev içi rollerinden iş gücünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve lider pozisyonlara kadar yükselmişlerdir. Erken tarım toplumlarında kadınlar, ev işleri ve tarım faaliyetlerinde önemli roller oynamışlardır. Ekonomik faaliyetleri çoğunlukla ev merkezliydi ve bu dönemde kadınların iş gücü olarak tanınması sınırlı düzeyde kalmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte, kadınlar fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. Düşük ücretli ve zor koşullar altında çalışan kadınlar, tekstil ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde kadın emeği ekonomik açıdan önemli hale gelmiş, ancak haklar ve çalışma koşulları genellikle ihmal edilmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında, kadınların eğitim ve iş gücüne katılımı artmıştır. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşları sırasında erkeklerin cephede olması nedeniyle kadınlar, fabrikalar ve diğer iş kollarında daha fazla yer almaya başlamıştır. Savaş sonrasında da iş dünyasında kalmaya devam etmişler, bu da kadınların iş gücüne sürekli katılımını sağlamıştır. Günümüzde kadınlar, iş dünyasında giderek daha fazla liderlik rolleri üstlenmiştir. Yönetim pozisyonlarında, girişimcilikte ve çeşitli

Abstract

Women's journey in the world of work is a complex and multifaceted process shaped by social, economic, and cultural changes throughout history. In this process, women have moved from domestic roles to become an integral part of the workforce and have risen to leading positions. In early agricultural societies, women played important roles in domestic and agricultural activities. Their economic activities were mostly home-centered, and the recognition of women as a workforce was limited during this period. With the Industrial Revolution, women started working in factories. Working for low wages and under difficult conditions, women were concentrated in the textile and service sectors. During this period, women's labor became economically important, but rights and working conditions were often neglected. In the early twentieth century, women's participation in education and the labor force increased. Especially during World Wars I and II, as men were on the front lines, women became more involved in factories and other lines of work. They remained in the world of work after the war, which ensured women's continued participation in the labor force. Today, women are increasingly taking on leadership roles in business. They have achieved significant success in

sektörlerde önemli başarılar imza atmışlardır. Ancak cinsiyet eşitsizliği, cam tavan engelleri ve ücret farkları gibi sorunlar hala devam etmektedir. Kadınların iş dünyasındaki tarihsel yolculuğu, toplumsal değişimlerin bir aynasıdır. Bu süreçte karşılaşılan zorluklar ve elde edilen başarılar, kadınların iş dünyasında eşitlik için verdiği mücadelenin bir göstergesidir. Gelecekte daha adil ve kapsayıcı bir iş dünyası yaratmak için, bu yolculuk devam etmektedir.

Anahtar sözcükler: Kadın, çalışma yaşamı, engeller

management positions, entrepreneurship, and in various sectors. However, problems such as gender inequality, glass ceiling barriers, and wage gaps still persist. The historical journey of women in the business world is a mirror of social change. The challenges faced and the successes achieved in this process are indicative of women's struggle for equality in the business world. This journey continues to create a more equitable and inclusive business world in the future.

Anahtar sözcükler: Women, working life, barriers

Geliş Tarihi / Received: 10.04.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 03.05.2024 **Yayın Tarihi / Published:** 30.05.2024

Sorumlu Yazar: Sevgi Canbaz, Eposta: sevgi.canbaz@gmail.com

Atf için: Canbaz S. Engelleri Aşmak: İş Dünyasında Kadınların Tarihsel Yolculuğu. Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa). 2024;Bahar(10):3-12.

Kadınların iş dünyasındaki tarihsel yolculuğu kabul edilme, eşitlik, tanınma gibi konuları kapsayan, karmaşık ve çok yönlü bir hikayedir. Yüzyıllar boyunca kadınlar, girişimciliğe giden bu yolda toplumsal normlardan yasal engellere kadar pek çok engelle karşılaşmıştır. Ancak tüm engellemelere rağmen, azimle ve kararlılıkla bu zorlukları aşmış, “cam tavan”ları paramparça etmiş ve iş dünyasında silinmez izler bırakmışlardır (1). Bu yazı kadınların iş dünyasındaki dikkat çekici yolculuğunu, tüm güçlülere rağmen tanınmak için verilen ilk mücadelelerden günümüzdeki başarılarına kadar geçen süreci anlatmayı amaçlamaktadır.

Kadın ile erkeğin aile ve toplumsal rollerini paylaşması, tarihin ilk çağlarında itibaren kadına atfedilen toplumsal sorumluluklar ile şekillenmiştir. Bu toplumsal normlara bağlı olarak evde çocuklara, engelliye veya yaşlı bireylere yönelik bakım hizmeti sunan ve günlük ev işlerini yapan “ücretsiz” çalışan statüsünde olmuştur. Toplumsal cinsiyet rollerinin yarattığı ayrımcılık kadının evinden çıkıp, çalışma hayatına girmesine rağmen günümüzde de halen devam etmektedir (2).

Kadınlar antik çağlardan itibaren Mezopotamya, Mısır ve Yunanistan gibi eski uygarlıklarda ticaret, tarım ve zanaat üretimi de dahil olmak üzere çeşitli alanlarda çalışmaya başlamıştır. Kırsal alanlarda tarımsal üretime yardımcı, kentsel alanlarda da toplumsal cinsiyet rollerine uygun görülen dokumacılık, çanak çömlek yapımı gibi işler ve yemek hazırlama gibi alanlarda çalışmışlardır. Bu durum bile kadınların ikincil rollerden kurtulmasına ve ataerkil yapıların gölgesinde kalmasına engel olamamıştır. Çünkü Antik Yunan'da kadının yaşama alanı öncelikli ev olarak benimsenmiştir. Kadın birinin eşi, karısı veya annesidir. Kadın ev işlerini idare eden, erkek ise gelir getiren kişi rollerine sahiptir. Kadınların ilerlemesinin önünde yasal kısıtlamalar ve ev dışında çalışan kadınlarla ilişkilendirilen toplumsal damgalama gibi önemli engeller mevcuttur. Kadın kendi iradesine, mal varlığına ve günümüzdeki gibi bir özgürlüğe sahip değildir. Üstelik ne kadar soylu ve varlıklı olursa olsun, siyasal yaşama da katılabilmek hakkı bulunmamaktadır (3,4).

Ortaçağ toplumuna gelindiğinde kadınlar, ataerkil bakış açısının dayattığı kısıtlamalara rağmen, çalışma yaşamının çeşitli alanlarında daha fazla rol almışlardır. Kadınlar ev işlerinin yanında sıklıkla tarım, tekstil olmak üzere, küçük ölçekli birçok ticari alanda çalışmaya başlamışlardır. Ancak yine de erkek egemenliğinin gölgesinde kalmışlardır. Ortaçağ dönemi çiftçiliğinde genellikle tarlalarda çalışan erkekler tasvir edilmiş, önemli katkıları olmalarına rağmen kadınların çabası göz ardı edilmiş ve toprak mülkiyetinden mahrum bırakılmıştır. Diğer yandan çalışma yaşamına ilaveten hane sınırları içinde, ev içi düzeni ve

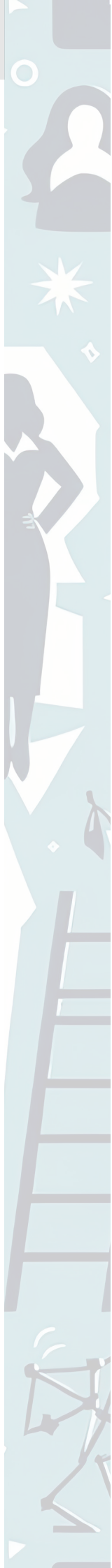
aile refahını korumak için gerekli olan çok sayıda görevi de yerine getirmiştir. Evlerinin bahçelerini ve bitkisel ilaçları yönetmenin yanı sıra ekim, hasat ve hayvan bakımı gibi görevlere de katılmışlardır. Tarımsal emeğin yanında kadınlar, özellikle ticaretin geliştiği kent merkezlerinde Ortaçağ ekonomisinin aktif üreticisi olmuştur. Erkekler lonca zanaatkarları ve tüccarlar gibi belirli mesleklere hâkimken; kadınlar bira üretimi, tekstil üretimi ve pazar tezgâhları işletmek gibi mesleklerde kendilerine yer bulmuşlardır. Bu roller sayesinde kadınlar, bir dereceye kadar ekonomik bağımsızlığa sahip olmuş ve toplumsal beklentilere meydan okumuşlardır. Ancak yine de ilerleme ve mali özerklik fırsatlarını sınırlayan yasal kısıtlamalar ve sosyal damgalama gibi önemli engellerle karşılaşmışlardır. Emeklerinin hayati niteliğine rağmen, bu genellikle görünmez kılınmış ve değersizleştirilmiştir. Cinsiyetçi bakış açısına sahip bu iş bölümü, kadınların katkılarının erkeklerinkinden daha az değerli olduğu fikrini pekiştirerek eşitsizlikleri sürdürmüştür (3,4).

Kısaca sanayi devrimi öncesinde tarım topluluklarından gelişen kent merkezlerine kadar kadınlar ekonomilerin sürdürülmesinde, hane halklarının yönetiminde ve kültürel pratiklerin şekillendirilmesinde önemli roller üstlenmiştir. Ancak bu mesleklere katılımları, cinsiyete dayalı iş bölümü ve erkeklerin işine kadınlarinkinden daha fazla öncelik veren toplumsal beklentiler tarafından kısıtlanmıştır. Kadınlar eğitime sınırlı erişim, mülk sahipliği ve istihdam hakları üzerindeki yasal kısıtlamalar da dahil olmak üzere, ilerleme ve ekonomik bağımsızlık önünde engellerle karşılaşmıştır (3,4).

Dolayısıyla kadınların çalışma yaşamına gerçek anlamda girişi 18 yy. sonuna doğru, Sanayi Devrimi ile gerçekleşmiş ve kadının toplumsal cinsiyet rolleri yeniden tanımlanmıştır. Sanayi Devrimi kapitalizmin hızlı gelişimine katkı vererek, küresel ölçekte ekonomileri, çalışma pratiklerini, toplumları ve aile yapısını yeniden şekillendirmiştir. Bu dönemde fabrikaların kurulmasıyla uzmanlaşma ve iş bölümü yaygınlaşmış, üretim evin dışında gerçekleşmeye başlamış ve ihtiyaç duyulan ürünler pazardan alınmaya başlanmıştır. Ev içindeki üretiminin sorumluluğu ekonomik bir getirisi olmaksızın yine kadına bırakılmış, bu da kadının gelir elde edebilmesi için dışarıda çalışmasını zorunlu hale getirmiştir (3-6).

Sanayi devrimi sonrasında özellikle tekstil fabrikaları başta olmak üzere, fabrikalarda ve madenlerde kadınlar erkeklerle birlikte zorlu koşullarda, uzun saatler boyunca ve asgari ücretle çalışmışlardır. Endüstriyel çalışma bir yandan kadınlara ekonomik bağımsızlık ve ev dışında ücretli çalışma fırsatları sunarken, diğer yandan evdeki sorumlulukları da kadına yüklemeye devam etmiştir. Tüm gelişmelere rağmen kadın emeği değersiz görülmeye devam etmiş, yerleşik kültürel tutumlar ve toplumsal beklentiler nedeniyle cinsiyete dayalı işlerde istihdam edilmiş, eğitim ve öğretim hakkı sınırlanmış, mülk sahipliği ve siyasi katılım üzerindeki yasal kısıtlamalar da dahil olmak üzere bir sürü engel devam etmiştir. Bu durum onları sömürüye, tehlikeli çalışma koşullarına ve erkeklere kıyasla daha düşük ücretlere maruz bırakmıştır. Diğer yandan bu dönemde işletmelerin genişlemesi ve bürokrasinin büyümesiyle; kadınlar daktilo, sekreter ve telefon operatörü olarak çalışmaya başlamışlar ve çalışma yaşamında yeni fırsatlarla karşılaşmışlardır. Ayrıca Sanayi Devrimi, özellikle kentsel alanlarda ev hizmetlerinin kadınlar için önemli bir meslek olarak yükselişine olanak sağlamıştır. Kırsalda yaşayan kadınlar, orta ve üst sınıfların evlerinde hizmetçi, aşçı ve temizlikçi olarak istihdam edilmek üzere şehirlere göç etmiştir. Ancak bu pozisyonlar aynı zamanda toplumsal cinsiyete dayalı yargıları pekiştirmiş, kadınların işyerinde liderlik ve otorite pozisyonlarına yükselme fırsatlarını sınırlandırmıştır (3-6).

Sonuç olarak, Sanayi Devrimi'nin ardından kadınlar daha önce görülmemiş sayıda işgücüne katılmış ve sektörler arasında çeşitli roller üstlenmişlerdir. Karşılaştıkları tüm zorluklara ve eşitsizliklere rağmen, bir yandan dayanıklılık ve eylemlilik göstermişler, diğer yandan da hakları için mücadele etmişlerdir. Bu hak arayışlarına birçok örnek verilebilir. Örneğin "Lowell Değirmen Kızları"nın hikayesi, erken endüstriyel dönemde kadın işçi sınıfı mücadeleleri ve kadın hakları hareketi için önemli bir ilham kaynağıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 19. yüzyılın başlarında çoğunlukla kırsal bölgelerden gelen bu genç kadınlar, sabit ücret ve bağımsız yaşama fırsatı arayışıyla Lowell, Massachusetts'teki tekstil fabrikalarına akın etmiştir. Ancak ağır çalışma koşulları ve yetersiz ücretlerle karşı karşıya kaldıklarından, grevler ve işçi protestoları düzenleyerek daha iyi ücret, daha kısa çalışma saatleri ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini talep etmişlerdir. Onların nu hareketi, işçi

hareketlerinin gelişimine zemin hazırlamış ve sömürü karşısında kadınların eylemliliğini göstermiştir (3-6).

Benzer bir örnek de İngiltere’de yaşanmıştır. Kadınlar 19. yüzyılda Lancashire pamuk endüstrisinde çok önemli roller oynamıştır. “Pamuk kraliçeleri” olarak bilinen bu kadınlar, elektrikli dokuma ve eğirme makinelerini çalıştırarak, İngiliz tekstil üretiminin hızla genişlemesine katkıda bulunmuşlardır. Endüstrinin başarısına yaptıkları önemli katkılara rağmen, kadınlar yaygın bir ayrımcılıkla ve erkek meslektaşlarına kıyasla daha düşük ücretlerle çalışmak zorunda bırakılmışlardır. Yine de onların emeği, bu dönemde İngiltere’nin endüstriyel gücünü ve ekonomik büyümesini beslemek için vazgeçilmez olmuştur (3-6).

Kadınların dayanışması ve mücadelesine en güzel örneklerden birisi de, 8 Mart 1921 yılından itibaren kutlanmaya başlayan “Dünya Emekçi Kadınlar Günü”ne kaynak teşkil eden olaylardır. ABD’nin New York kentinde 8 Mart 1857’de tam 40 bin kadın dokuma işçisinin çalışma koşullarından memnun olmaması nedeniyle çalıştıkları Triangle Gömlek Fabrikası’nda başlatmış oldukları grev ve bu grevden ateşlenen önemli bir harekettir. Bu greve devletin güçleri engel olmak istemiş, işçilere saldırmış ve ardından kadınları fabrikaya kilitlemiştir. İyi çalışma koşulları isteğiyle çıkan bu hareket, kadınların kilitlendikleri fabrikada yangın çıkması ve 129 kadının yaşamını kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Bu ölümler yıllar sonra kadın hareketi için önemli bir kıvılcım olmuştur (3-7).

Dünyada büyük yıkımlara neden olan I. ve II. Dünya Savaşları, oluşan can ve mal kayıpları ile toplumsal ve bireysel yaşamı derinden etkilemiştir. Toplumsal ve ekonomik yaşamın devamı, ordunun ve vatandaşların gereksinimlerinin karşılanması için savaşa katılmak zorunda kalan erkek işgücü yerine, kadınlar üretim faaliyetlerine katılmıştır. Sanayi tesislerinden, tarımsal üretime, hizmet sektörlerinden, askeri görevlere kadar pek çok alanda kadın emeğinden yararlanılmıştır. Tarımsal üretimi canlandırmak, savaş esnasında oluşması muhtemel gıdaya ulaşım sıkıntısını azaltmak, bunun yanı sıra savaşa katılmayan kadınları bu seferberliğe dahil etmek amacıyla ABD, Birleşik Krallık ve Avrupa’nın diğer bölgeleri de dahil olmak üzere kurulan “Woman’s Land Army” başlatılmıştır. Bu hareket aslında kadınların savaşa giden erkekler tarafından yapılan tarımsal işleri üstlenmesini içermiştir. Birleşik Krallık’ta Kadın Kara Ordusu (WLA) 1917 yılında I. Dünya Savaşı sırasında kurulmuş ve II. Dünya Savaşı sırasında yeniden canlandırılmıştır. WLA’ya katılan kadınlar genellikle “toprak kızları” olarak adlandırılmıştır. Bu oluşum savaş dönemlerinde tarımsal üretimin talepleri karşılama da çok önemli roller oynamıştır. Benzer şekilde ABD’de de Amerika Kadın Kara Ordusu (WLAA) I. Dünya Savaşı sırasında kurulmuş ve II. Dünya Savaşı sırasında Kadın Kara Ordusu (WLA) olarak yeniden oluşturulmuştur. Bu çabaya katılan Amerikalı kadınlar da “kara kızları” denilmiştir (3-7).

Ülkemizin tarihinde önemli yer tutan Kurtuluş Savaşı’nda da kadınlarımızın çalışma yaşamına

önemli katkıları olmuştur. Savaşın getirdiği zorlu koşullar ve erkeklerin cepheye gitmesi nedeniyle, kadınlar iş gücü piyasasında daha aktif bir rol oynamak zorunda kalmışlardır. Tarım ve üretimde kadınlar önemli roller üstlenmişlerdir. Bu destek tarımsal üretimin sürdürülmesi ve ülkenin gıda ihtiyacının karşılanmasında büyük önem taşımıştır. Diğer yandan savaş döneminde kadınlar, sanayi ve imalat sektörlerinde de çalışarak ülkenin ekonomisine katkıda bulunmuşlardır. Fabrikalarda, atölyelerde ve evlerinde üretim yaparak, savaş malzemelerinin üretimine destek vermişlerdir. Birçok aile, savaş döneminde işletmelerini devam ettirebilmek için kadınların da çalışmasını gerektiren önlemler almıştır. Bu durum, küçük işletmelerde ve aile işletmelerinde kadınların daha fazla sorumluluk üstlenmelerine yol açmıştır. Cephe gerisindeki lojistik desteklerinin yanında, bizzat cephe de aktif rol almışlardır. Savaşa katılarak hem cepheye malzeme taşımışlar hem de sağlık hizmetleri vererek yaralıları tedavi etmişlerdir (3-7).

Bu oluşumlar toplumsal cinsiyet rollerinde önemli bir değişimi temsil etmiş ve kadınların çalışmasına ilişkin geleneksel kavramlara meydan okumuştur. Tarihin ilerleyen dönemlerinde kadınların daha fazla okuma yazma öğrenmesi ve en azından temel eğitim alması sonucu öğretmenlik yapan kadınlara rastlanmaya başlanmıştır. Bunların bir kısmı ek gelir olması amacıyla çalışan rahibeler iken, bazıları da kocaları öğretmen olan kadınlardır. Kentlerdeki okullarda eğitim veren bu kadınlar, bazı yerlerde evli olmaları şartıyla okul bile açabilmiştir (3-7).

Kadınların farklı coğrafyalarda, sağlık alanında önceleri sadece hemşirelik ve ebelik yapmalarına izin verilmiştir. Ancak tüm engellemelere rağmen doktorluk hatta cerrahlık yapan kadınlara da olmuştur. Dünyada tıp diploması alarak tarihe adını yazdıran ilk kadın, Elizabeth Blackwell'dir. Bir kadın olarak yaşadığı dönemde tıp eğitimi aldığı ABD'de bile, kadın hekim olarak çalışmanın zorlukları ile mücadele etmiştir. Verdiği mücadele sadece kendisi için olmamış, o dönemde kadınlar için bir tıp okulu açarak kadınların hekim, hemşire ve ebe olarak özgürce eğitim alabilmeleri ve çalışabilmeleri için de savaşmıştır (3-7).

Buraya kadar değinildiği gibi tarih boyunca yaşanan tüm zorluklara ve kısıtlılıklara rağmen kadınlar, 1900'lü yıllardan itibaren iş dünyasında geleneklere meydan okumuşlardır. Bu kadınlara örnekler vermek gerekirse ilki başarılı saç bakım ürünleri işi sayesinde yoksulluktan kurtulup Amerika'da kendi kendine milyoner olan ilk siyahi kadın, Madam C. J. Walker olarak bilinen Sarah Breedlove'dur. Bu alanda başka bir örnek olan Helena Rubinstein, "Çirkin kadın yoktur, tembel kadın vardır." mottosuyla kozmetik endüstrisine girmiş ve bir imparatorluk kurmuştur. Gabrielle "Coco" Chanel, zamana meydan okuyan tasarımları ve yenilikçi iş stratejileriyle, moda endüstrisinde devrim yaratan öncü bir Fransız moda tasarımcısı ve iş kadını olmuştur. Zamanla kadınlar çağa ayak uydurmuş, farklı alanlarda da seslerini duyurmaya başlamışlardır. Oprah Winfrey, tarihteki en yüksek reytingli televizyon programlarından biri haline gelen, uzun süredir devam eden gündüz talk şovu "The Oprah Winfrey Show" ile tanınan önemli bir medya

patronu olarak bilinmektedir. Indra Nooyi, 2006'dan 2018'e kadar PepsiCo'nun CEO'su olarak görev yapan Hintli Amerikalı bir işletme yöneticisidir ve görev süresi boyunca onu dünyanın en önde gelen kadın CEO'larından biri haline getirmiştir. Sheryl Sandberg, Facebook'un Operasyon Direktörü rolüyle tanınan Amerikalı bir teknoloji yöneticisidir. Ginni Rometty ise, 2012'den 2020'ye kadar IBM'in Yönetim Kurulu Başkanı, Başkanı ve CEO'su olarak görev yapmıştır. Bu kadınlar sadece kendi alanlarında kayda değer başarılar elde etmekle kalmamış, aynı zamanda liderlikleri, yenilikçilikleri ve kararlılıkları ile gelecek nesil iş kadınlarına da yol açmışlardır (3-7).

Ulu önderimiz Mustafa Kemal Atatürk kadınların toplumsal ve ekonomik hayata katılımını önemseyen bir liderdi. Onun yönetimi altında yapılan reformlar sayesinde, ülkemizde de kadınların eğitim ve iş gücüne katılımını teşvik etmek için önemli adımlar atılmıştır. Atatürk, eğitimde fırsat eşitliğinin önemini vurgulayarak kadınların da erkeklerle aynı eğitim imkanlarına sahip olmalarını istemiştir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye'de birçok kız okulu açılmış ve kadınların eğitimi teşvik edilmiştir. Örneğin, 1924 yılında İstanbul'da kız lisesi olarak açılan ve günümüzde de eğitim veren Çağaloğlu Kız Lisesi, Atatürk'ün bu politikasının bir yansımasıdır. Atatürk, kadınların meslek edinmesini teşvik ederek, onların ekonomik bağımsızlıklarını sağlamak istemiştir. Safiye Ali yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın tıp doktoru ve bu alanda eğitim veren ilk kadın öğretim görevlisi olarak önemli bir örnektir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ülkede hekime olan gereksinim artmıştır. Ancak söz konusu dönemde tıp eğitimi veren okullar kız öğrencileri kabul etmedikleri için, hekim olmak isteyen kızlar destek amaçlı Avrupa'ya eğitime yollanmışlardır. Safiye Ali bu genç kızlardan birisidir. Tıp eğitimi almak için Almanya'ya gitmiştir. Türkiye'ye döndüğünde Almanya'ya eğitim için giderken geride bıraktığı ülkesinde köklü değişiklikler olduğunu görmüş ve hekimlik yapmaya başlamıştır. Mesleğini yaparken bazı zorluklarla karşı karşıya kalmış, kendisine kadın doktor olduğu için önyargı ile yaklaşılmıştır. Fakat cesaretini kaybetmeyen Safiye Ali, kendini tanıtmaya devam etmiş, zamanla kadınların güvenini kazanmıştır. Safiye Ali aynı zamanda Türkiye'deki kadın hakları mücadelesinin de önemli bir figürüdür. Cumhuriyet döneminde kadınlar, kamu hizmetlerinde de görev almaya başlamışlardır. Örneğin, Türkiye'nin ilk kadın milletvekili olan Türkan Akyol, 1935 yılında TBMM'ye milletvekili seçilmiş ve Türkiye'nin siyasi yaşamında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu, kadınların siyasi alandaki temsilini artıran önemli bir adımdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün sekiz manevi evladından birisi olan Sabiha Gökçen, Türkiye'nin ilk kadın pilotlarından ve dünyanın ilk kadın savaş pilotlarından olmuştur. Afife Jale, Türkiye'nin ilk kadın tiyatro oyuncularından ve dansçılarından birisidir. Çağdaş Türk tiyatrosunun gelişiminde önemli bir figür olarak kabul edilmiştir. Tüm bu örnekler, Atatürk'ün kadınların toplumsal ve ekonomik hayata katılımını teşvik eden politikalarının somut örnekleridir (3-7).

Tarihsel süreçte elde edilen tüm başarılarla rağmen, günümüzde bile kadınlar iş yaşamına giriş ve işinde ilerleme açısından sorunlar yaşamakta ve “cam tavan” olarak adlandırılan görünmez bir engelle karşılaşmaktadırlar. İş dünyasında cinsiyet çeşitliliği ve katılımı konusunda artan bir farkındalık, önemli yasal reformlar, eğitim eşitliği vb gelişmelere rağmen, kadınların hala pek çok konuda toplumsal normların aşılmasında birçok engel bulunmaktadır. Bu durum toplumların sosyal yapıları ve kültürel normları ile iç içe geçmiştir. Bu sorunların ele alınması, politika yapımcıların, iş dünyası liderlerinin ve toplumun daha kapsayıcı ve eşitlikçi bir iş ortamı yaratmaya yönelik ortak çabalarını gerektirmektedir (3-7).

Dünyada ve Ülkemizde Sayılarla Çalışma Yaşamında Kadın

Kadınların iş gücüne katılımı ve iş yaşamındaki rollerine dair istatistikler, kadınların iş dünyasındaki varlığının ve katkılarının süreç içinde arttığını göstermektedir. Ancak mevcut durum hala istenilen düzeylerde olmadığı gibi, sayılar ülkeler arası ve hatta bir ülke içinde bölgeler arası cinsiyet eşitsizliği, fırsat eşitsizliği gibi sorunları gözler önüne sermektedir.

Dünya genelinde kadınların iş gücüne katılım oranı ortalama %47,3'tür. Bu oran, son yıllarda artmış olsa da, erkeklerin iş gücüne katılım oranına göre (%72,2) hala düşüktür. Diğer yandan ülkeler arası eşitsizlikler artarak devam etmektedir. Örneğin İsveç'te kadınların istihdama katılım oranı %82,0 iken, bu oran Asya ve Orta Doğu'da %40,0'ın altındadır. “Çalışma Hayatında Kadınlar Endeksi 2024”

raporuna göre OECD ülkeleri genelinde kadın istihdamı açısından en iyi performans gösteren üç ülke; Lüksemburg, İzlanda ve Slovenya'dır. Ülkemizde Hanehalkı İşgücü Araştırması sonuçlarına göre 2022 yılında 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusun işgücüne katılma oranı kadınlarda %35,1, erkeklerde ise %71,4'tür. İşgücüne katılma oranı eğitim durumuna göre incelendiğinde, kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne daha fazla katıldıkları görülmektedir. Aynı araştırma sonuçlarına göre 2022 yılında 15 ve daha yukarı yaştaki nüfusun istihdam oranı kadınlarda %30,4, erkeklerde ise %65,0'tir (8-11).

Bir diğer eşitsizlik ücretler konusundadır. Dünya genelinde kadınlar, aynı işi yaptıklarında erkeklere kıyasla genellikle daha az ücret almaktadırlar. Çocuk sahibi olan kadınların yaşam boyu kazançlarında yaşadıkları kayıp, cinsiyete dayalı ücret eşitsizliğinin önemli nedenlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğum sonrası işe dönüşlerde yaşanan olumsuz deneyimler ve kariyerlerindeki ilerlemeyi yavaşlatan uygulamalar düşünüldüğünde, dünyanın hemen her yerinde kadınların çocuk bakımı yükünün eşler arasında dengesiz paylaşımıyla kalıcı hale gelmektedir. Dünyada pek çok ülkede cinsiyet eşitliği konusunda yasal düzenlemeler mevcut olmasına rağmen, bu düzenlemelerin uygulamaya yeterince geçirilmeyişi ücretlerdeki adaletsizliği yaratan diğer bir durumdur. Küresel düzeyde ortalama olarak kadınların erkeklere göre ücretleri %15,0-25,0 arasında daha düşüktür. Bu fark sektörler arasında ve ülkeler arasında değişmekle birlikte, hemen hemen her yerde mevcuttur. “Çalışma

Hayatında Kadınlar Endeksi 2024” raporuna göre; OECD ülkeleri genelinde ortalama cinsiyete dayalı ücret farkı %13,5 olarak bulunmuştur. Ülkemizde de durum benzerdir. Kazanç Yapısı İstatistiklerine göre, cinsiyetler arası ücret veya kazanç farkı tüm eğitim düzeylerinde erkek lehine gerçekleşmektedir (8-11).

Küresel düzeyde ortalama eğitim süreleri, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ciddi farklılıklar göstermektedir. Ülkemizde Ulusal Eğitim İstatistiklerine göre, ortalama eğitim süresinin yıllara göre arttığı tespit edilmiştir. Türkiye geneli için ortalama eğitim süresi 2022 yılında ortalama 9,2 yıl, kadınlarda 8,5 yıl ve erkeklerde 10,0 yıldır. Yine bu istatistiklere göre, 2022 yılında yükseköğretim, fakülte, yüksek lisans ve doktora mezunu olan 25 ve daha yukarı yaştaki nüfusun toplam nüfus içindeki oranı ortalama %23,5’tir. Bu oran cinsiyete göre incelendiğinde kadınlarda %21,6, erkeklerde ise %25,5 olmuştur (12-14).

Kadınların eğitim düzeyleri yanında iş dünyasındaki temsiliyeti de önemlidir. Yönetim kurullarında ve CEO pozisyonlarında kadınların oranı dünya genelinde hala düşüktür. Fortune Global 500 şirketlerinin sadece %7,0’inde CEO pozisyonunu kadınlar işgal etmektedir. Yönetim kurullarında da durum benzerdir, bu kurulların sadece %25,0’inde kadınlar bulunmaktadır. Ülkemizde de kadın çalışanların yönetici pozisyonlarında temsil oranı %19,6 olup, düşüktür (12-14).

Bir diğer gösterge kadın milletvekili oranı olup, dünya genelinde bu ortalama %25,0 civarındadır. Ancak bu oran ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Örneğin Ruanda kadın milletvekili oranı dünya genelinde en yüksek olan ülkelere biridir ve %61,0’dır. Suudi Arabistan gibi bazı ülkelere ise, kadın milletvekili oranı çok düşüktür ve kadınların siyasi temsilde ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi verilerine göre 2023 yılı sonu itibarıyla 599 milletvekili içinde kadın milletvekili sayısının 119 (%19,9) olduğu görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı verilerine göre kadın büyükelçi oranı 2023 yılında %27,3’tür. Yükseköğretim İstatistiklerine bakıldığında ise, yükseköğretimde görevli profesörler içinde kadın profesör oranı %33,9’dur (12-14).

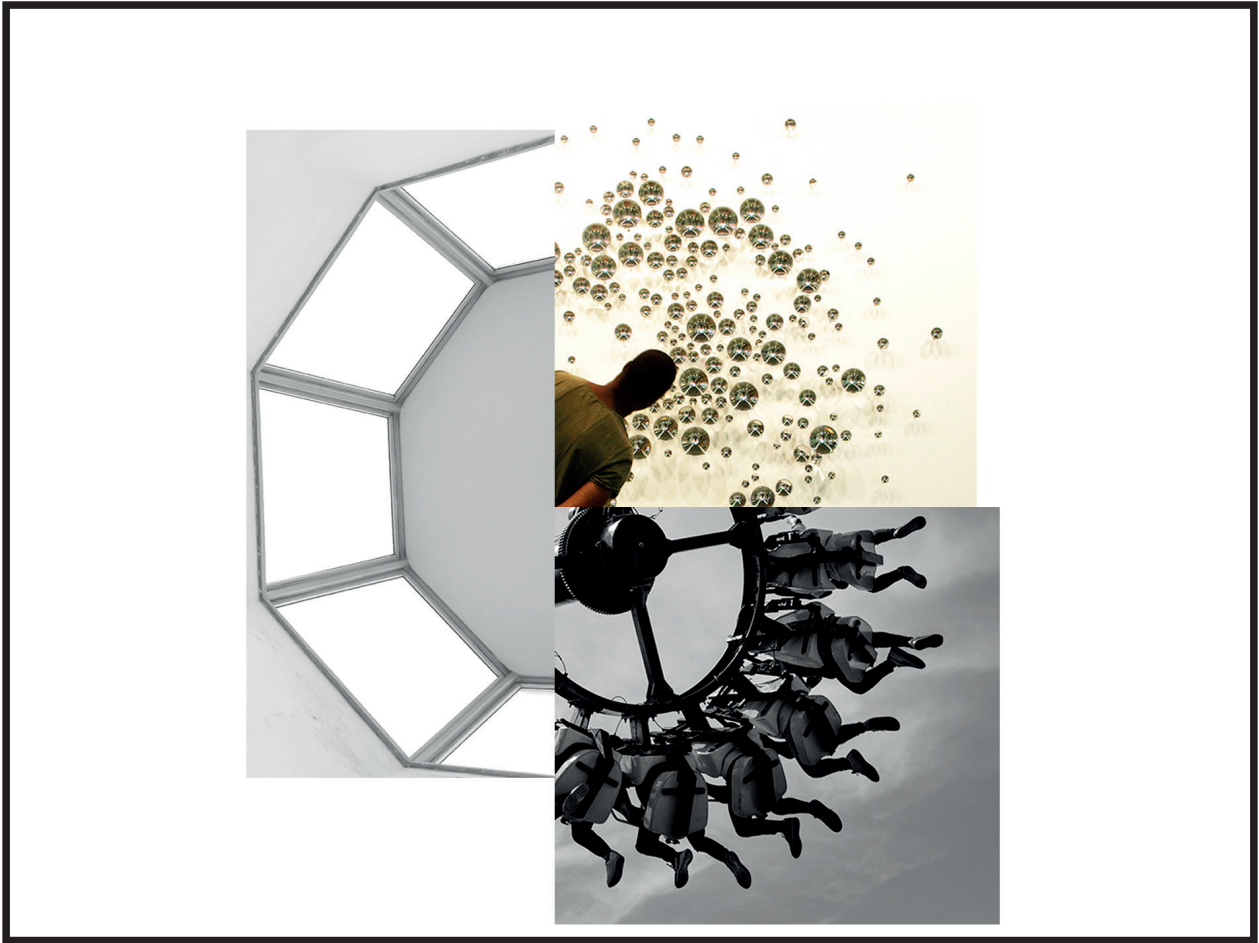
Kadınlar tarihin ilk dönemlerinden itibaren genellikle ev işleri ve çocuk bakımı gibi geleneksel olarak kadınlara atfedilen sorumlulukları üstlenmektedir. Bu durum iş ve özel yaşam arasında denge kurmalarını zorlaştırmaktadır. OECD ülkelerinde, kadınlar günde ortalama 4 saat ev işi yaparken, erkekler sadece 2 saat ayırmaktadırlar. Kadına atfedilen bu işler, kadınların kariyer basamaklarında ilerlemesini ve tam zamanlı işlerde çalışmalarını engellemektedir (9).

Sonuç olarak, kadın girişimciliği dünya genelinde artmaktadır. Ancak kadın girişimcilerin erkek girişimcilere kıyasla daha az finansman ve kaynak erişimine sahip olduğu görülmektedir. Kadınların çalışma yaşamındaki ve meclislerdeki temsiliyeti, toplumların

demokratikleşmesi ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir. Kadınların toplumsal ve ekonomik rollerinin güçlendirilmesi için daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

1. İmamoğlu D. Cam Tavan Sendromu İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Kadın Çalışanlar Üzerine Bir Araştırma. T.C İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı İşletme Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. 2016.
2. Erikli S. Çalışma Yaşamında Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığının Görünümü. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2020;2(1):39-60.
3. Sağlık B, Çelik HY. Küreselleşen Çalışma Hayatında Kadının Rolü. Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 2018;2(2):95-120.
4. Yılmaz M, Zuğal Y. Kadının İşgücüne Katılımının Tarihsel Gelişimi ve Kadın İstihdamını Etkileyen Faktörler: Türkiye ve Avrupa Örneği. EconWorld. 2015. IRES, Torino, Italy.
5. World Economic Forum. Global Gender Gap Report 2021 [Internet]. 2021. Erişim Adresi: <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>
6. Kaya C. Çalışma Yaşamında Kadın İşgücü Sorunları ve Örgütlenme Eğilimleri. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı Yüksek Lisans Tezi. 2009.
7. UN Women. Welcome | UN Women – Headquarters [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://www.unwomen.org/en>
8. International Labour Organization (ILO). ILO Home [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.html>
9. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). OECD Home [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://www.oecd.org/>
10. PwC. Women in Work 2024 [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://www.pwc.com.tr/tr/Hizmetlerimiz/insan-yonetimi-ve-organizasyon-danismanligi/2024/pdf/calisma-hayatinda-kadinlar-endeksi-2024.pdf>
11. World Bank. World Bank Group [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://www.worldbank.org/>
12. TEDMEM. Bir Bakışta Eğitim 2023: Türkiye Üzerine Değerlendirme ve Öneriler [Internet]. 2023. Erişim Adresi: <https://tedmem.org/storage/writes/November2023/kCGG0xg8T0MwPf7kdfbK.pdf>
13. TÜİK. İstatistiklerle Kadın 2023 [Internet]. 2023. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Kadin-2023-53675>
14. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). TBMM Home [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/>

Baba Olmanın Yeni Biçimleri: Korunan ve Dönüşen Yönler Üzerine Nitel Bir İnceleme

New Forms of Fatherhood: A Qualitative Study on Preserved and Transformed Aspects

Yusuf Emir Eren¹ , Temmuz Gönc Şavran²

¹ Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

² Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Öz

Bu çalışmanın amacı nitel bir alan araştırmasının verileri üzerinden erkeklerin babalık deneyimlerinin ve bu deneyime bağlı olarak babalık algısındaki yaşanan değişimin incelenmesidir. Katılımcılar Eskişehir ve Uşak'ta yaşayan 38-56 yaş aralığında en az on yıldır baba olan beş erkektir, veriler yarı yapılandırılmış mülakatlarla toplanmış ve tematik olarak analiz edilmiştir. Bulgular, kendilerinden kıyas yapılması istenmediği halde katılımcıların kendi rolleriyle babalarının babalık rollerini kıyasladıklarını, babalık deneyimini sadece kendi rolleri üzerinden değil, babalarının rolü ve kendi rollerindeki farklılık üzerinden anlamlandırdıklarını ve yaşadıkları değişimin de günlük yaşamdaki bir değişimden çok babalık algısıyla ilgili bir değişim olduğunu göstermektedir.

Anahtar sözcükler: babalık algısı, babalık rolü, deneyim

Abstract

Drawing upon the data of a qualitative field research, this study aims to examine the change in men's fatherhood experiences and the perception of fatherhood. The participants are five men between the ages of 38-56 living in Eskişehir and Uşak who have been fathers for at least ten years. The data were collected through semi-structured interviews and analyzed thematically. The findings show that although they were not asked to make comparisons, the participants compared their own roles with their fathers' roles as fathers, that interpret their own fatherhood experience not only through their own roles but also through their father's role and the difference in their own roles, and that the change they experienced was a change related to the perception of fatherhood rather than a change in daily life.

Anahtar sözcükler: perception of fatherhood, role of fatherhood, experience

Geliş Tarihi / Received: 10.03.2024 Kabul Tarihi / Accepted: 03.05.2024 Yayın Tarihi / Published: 30.05.2024

Sorumlu Yazar: Temmuz Gönc Şavran, Eposta: tgonc@anadolu.edu.tr

Atf için: Eren YE, Gönc Şavran T. Baba Olmanın Yeni Biçimleri: Korunan ve Dönüşen Yönler Üzerine Nitel Bir İnceleme. Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa). 2024;Bahar(10):14-29.

Giriş

Babalık hem toplumsal cinsiyet hem de aile kurumunun kesiştiği alanda yer alan bir konudur ve son yıllarda hem uluslararası alanda (Cabrera vd., 2000; Andreasson vd., 2023) hem de Türkiye’de (Tin ve Alptekin, 2022; Erol, Canbeldek ve Işıkoğlu, 2023) giderek daha çok ilgi görmektedir. Babalık rolü hem bireylerin gelişimi hem de aile içi etkileşimin oluşumunda etkili olduğu için babalık rolündeki değişimin bireysel ve toplumsal sağlıkla ilişkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte bu alan daha çok psikoloji, sosyoloji, antropoloji gibi sosyal bilim disiplinlerinde ele alınmaktadır. Bu disiplinlerde de toplumsal cinsiyet çalışmaları uzun yıllar kadınlarla sınırlı kalmış, erkeklik de babalık da ancak yirminci yüzyılın son çeyreğinde ilgi görmeye başlamıştır (Topçu, 2016, s.100).

Babalık hem erkeklik algısının hem toplumsal cinsiyet rollerinin hem de aile kurumunun değişimiyle birlikte yeni bir anlam kazanmakta ve baba rolünün içeriği buna göre farklılaşmaktadır (Cabrera vd., 2000). Türkiye bağlamında babalıktaki bu dönüşüm, buna neden olan diğer etkenlerle birlikte modernleşme süreciyle birlikte gerçekleşmektedir. Nitekim erkeklik gibi babalık da kültüre bağlı olarak değişen toplumsal inşalardır ve bu nedenle küresel, bölgesel ve yerel olarak, inşa edildiği bağlam içinde incelenmelidir. Tol ve Taşkan bu konudaki öncü çalışmasında Türkiye’de babalık deneyimini beş kategoriye ayırmış ve geleneksel babalık rolünün aşınmakta ve değişmekte olduğunu iddia etmiştir (2018, s.9). Bu çalışma, fenomenolojik desende

yürütülmüş nitel bir araştırmanın bulguları üzerinden erkeklerin babalık deneyimlerini incelemeyi, bu deneyime bağlı yaşadıkları değişimi ortaya koymayı ve babalık literatürü üzerinden tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın amacı bir genelleme yapmak veya babaları sınıflandırmak değil, yaşanan değişimin ardındaki toplumsal süreç ve nedenlerin neler olduğunu irdelemektir. Çalışma ağırlıklı olarak Tol ve Taşkan’ın (2018) sınıflandırmasına dayanmaktadır ve bu çalışmanın en önemli sınırlılıklarından birini oluşturmaktadır.

Türk toplumunda aile ve babalık

Dünya Değerler Araştırması (2018) verilerine göre Türk toplumunda en önemli değer ailedir ve %50 düzeyinde bir oranda çocuk yapmak toplumsal bir vazife olarak görülmektedir. Kağıtçıbaşı ve arkadaşlarının 1970’lerde yaptığı Çocuğun Değeri Araştırması’nda çocuğun hem ekonomik/faydacı hem de psikolojik ve sosyal değer taşıdığı, Türkiye’de ebeveyn olmanın geleceğe yönelik ekonomik teminat, duygusal doyum ve çocuk üzerinden yaşanan toplumsal kabulle ilişkili olduğu ortaya konmuştur (2010, s.171). Bu çalışmada ayrıca kentleşme, istihdama katılım oranının artışı ve sosyal sigortacılık gibi gelişmelerle birlikte özellikle oğlan çocuklarının ekonomik değerinin azalıp, çocukların psikolojik değerinin önem kazanmaya başladığı ve bunun çocuk sayısında düşüşe neden olduğu belirtilmiş, araştırma 2003 yılında tekrarlandığında bu eğilimin hız kazandığı gözlenmiştir (Kağıtçıbaşı, 2010, s.193). Ebeveynlikle ilgili tartışmaların bir diğer boyutu da ailenin ekonomik boyutunu öne çıkaran, kutsallaştırılmasını ve bütünlüğünün

korunmasını savunan ailecilik görüşüyle (Öztan, 2014, s.180) ilişkilidir. Öztan (2014, s.179) doğurganlıktaki azalmayı açıklarken Kağıtçıbaşı ve arkadaşlarına (2010) katılmakla birlikte Türkiye’de halen ailecilik görüşünün egemen olduğunu öne sürer. Ailenin, ebeveynliğin, dolayısıyla babalığın anlamı toplumsal, ekonomik ve politik bağlama bağlı olarak değişmektedir, ancak bu yazının odağından sapmamak adına bu konuya sınırlı olarak değinilmektedir.

Babalık, çocuğun gelişiminde ve bakımında rol oynayan kritik bileşenlerden biri olsa da babalığı yalnızca ebeveynlik faaliyetleri üzerinden tanımlamak yetersizdir. Nitekim bu faaliyetler üzerinde toplumsal ilişkiler, norm ve kültürün etkisi büyüktür. Buradan hareketle “baba olmak” (fatherhood) ile “babalık yapmak” (fathering) arasında bir ayrıma gidilir (Bozok, 2018, s.9). Baba olmak babalığın toplumsal rol ve statüleri üzerinden toplumsal bir olgu, babalık yapmak ise bireysel babalık pratikleri üzerinden kişisel bir eylemdir. Bu bağlamda baba olmakla babalık yapmak birbirine içkin iki kavramdır. Diğer yandan baba olmakla babalık yapmak ideallerinin çakıştığı durumlardan söz etmek mümkündür. Toplum sağlığı açısından erkeklik (Sancar, 2009, s.108) kadar babalık da geçmişe bakan yönleriyle incelenip yeniden inşa edilmesi gereken bir kavramdır.

Babalık kavramı kendine ait bir bağlama sahip olsa da erkeklik kavramıyla da yakından ilişkilidir. Toplum, toplumsal cinsiyet kategorileri olan erkeklik ve kadınlık üzerinden öznelerle belirli rol ve sorumluluklar yükler. Bu rol ve sorumluluklar kültür aracılığıyla, önce evde ve okulda öğrenilir ve yaşam boyunca medya, siyaset ve işgücü piyasası gibi toplumsal kurumlarla etkileşimde pekişir. Şüphesiz bu rol ve sorumlulukların içeriği farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda değişiklik gösterir. Türk toplumunun tarihsel sürecinde kadının ev içerisinde (özel alan) yer aldığı, erkeğin ise sosyal hayatın merkezinde (kamusal alan) daha çok rol aldığı söylenebilir. Bu bağlamda kadın korunması gereken, mahrem olarak nitelendirilirken; erkek, koruyan, eve yemek getiren, velinimet konumundadır. Terim olarak erkeklik, toplumsal yapıların düzenlediği ve eril olana atfedilen rollerin öğrenilmesini ifade etmektedir (Demez, 2005, s.144). Bu rollerin getirdiği sorumluluklar doğrultusunda kalıp yargılar erkeğin güçlü, rasyonel, kararlı, risk alabilen, kadının ise naif, kırılgan, hassas ve şefkatli olması gerektiği iddiasını taşır. Günümüz Türk toplumunda bu beklentiler görece değişime uğramış olsa da genel olarak geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Erkeğin çalışıp ailesine bakması, evin reisi olması ve dışarıya karşı güçlü olması beklenmektedir. Bu beklentileri karşılayamayan erkeklerde yetersiz, iktidarsız olmaları hasebiyle erkeklik krizinin ortaya çıktığı görülebilmektedir (Sancar, 2009, s.115). Bahsedilen kalıp yargılar, erkekliğin kazanılabilen bir olgu olduğunu işaret ettiği gibi kazanılmış olan erkeklik kaybedilebilir niteliktedir, bu yanı sıra erkekliğin kırılgan bir yanı da bulunmaktadır. Türkoğlu’nun (2014) yapmış olduğu çalışmaya göre Türkiye’de erkeklik olgusu, sorumluluk kavramıyla iç içedir

ve ekonomik gücünü kaybetmiş bir erkek, bu bağlamda erkeklğini de kaybetmiştir.

Geleneksel manada babalık kavramı ile klasik erkeklik kavramı her ne kadar iç içe geçmiş durumda olsa da bu durum günümüzde yer yer değişime uğramaktadır. Zira evin geçiminden sorumlu, çocuk bakmayan babadan, ev içi iş bölümünde görece daha aktif rol alan baba söylemi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada Topçu (2016, s.11) babalık kavramını hem geçmişle bağları hem de değişim potansiyeli açısından şu şekilde tanımlar:

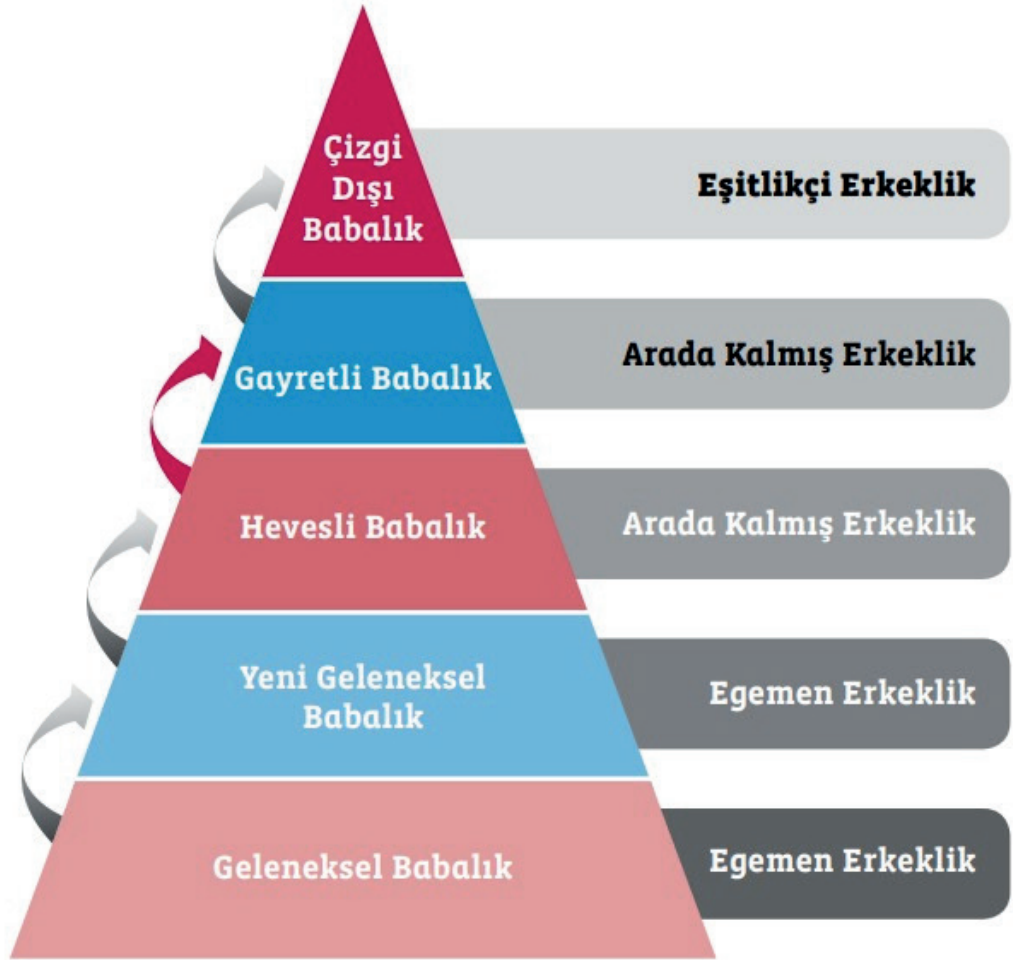
“Babalık toplumsal alanda, hukuk yoluyla, aile içinde sosyalleşme aracılığıyla ve toplumsal yaşamı şekillendiren ahlaki kabullerle şekillendirilip denetlenen, bir erkeğin ailesine ve özellikle de çocuklarına ilişkin belirli yükümlülükleri yerine getirmesi için gerekli olduğu düşünülen rolleri kapsayan kavramdır.”

Babalık rolüne sahip olan erkeğin hayatında birtakım değişikliklerin olacağı öngörülebilir. Egebeen ve Knoester’in (2001:382-384) çalışmasına göre bu değişikliklerden başlıcaları aile dışı sosyal aktivitelere katılma sıklığında azalma, çocuğun etrafındaki şeyleri sorgulamasıyla birlikte babanın kendi iç dünyasını sorgulamaya başlaması, dini değerlere verilen önemin artması, kendi anne babasıyla olan iletişimde artış, sigara ve alkol gibi maddelerin terk edilmesidir.

Babalık, çocuklar açısından en önemli rol modellerden biridir ve Kuzucu ve Özdemir’in (2013) yapmış olduğu çalışmaya göre babasıyla sağlıklı ve aktif bir iletişim içerisinde olan çocukların madde kullanımı, depresyon, kendine zarar verme gibi davranışlardan uzak durdukları gözlenmiştir. Dolayısıyla babasıyla sağlıklı ve samimi bir etkileşim kuran çocukların kuvvetli sosyal becerilere sahip ve daha özgüvenli olacağı söylenebilir. Diğer taraftan çocukla kurulan ilişkide ebeveynin de çocuğun da cinsiyeti farklılık yaratabilir. Örneğin Türk toplumunda annenin çocuk ile olan ilişkisi daha somut, fiziksel bir formda iken babayla olan ilişkinin genelde daha soyut, belirsiz ve anne onayı üzerinden şekillenir (Sancar, 2009, s.121). Baba olmak fiziksel ilişkiden çok maddi yükümlülüklerle ilişkilendirilir ve sıklıkla çocuğun ve çoğu zaman annenin geçimini sağlamayı gerektirir (Sancar, 2009, s.121). Bu durum -anneye kıyasla- babanın ebeveyn olmasını koşullu kılmakta ve evden uzaklaşmasına neden olabilir. Diğer yandan ataerkil toplumlarda soyun devamı, mirasın devri, ekonomik güce sahip olma, çocuk ve kadının kontrolü ve sorumluluğu erkeğe ait görüldüğü (Demez, 2005, s.61) için babalar oğlan çocuklarına daha fazla ilgi ve imkân sunabilirler. Bu sürecin bir sonucu da oğlan çocuklarının babayla tamir, fanatizm, araba ilgisi ve benzeri “erkeksi” olarak tanımlanabilen aktivitelere duyulabilecek ortak ilgi sayesinde baba ve oğlan çocuğu arasında (baba ve kız çocuğuna oranla) daha fazla yakınlık kurulmasıdır.

Babalık türleri

Tol ve Taşkan'ın (2018) babalık araştırmasına göre Türkiye'de beş tür babalık kategorisi söz konusudur. Karma yöntemin kullanıldığı, sanal etnografi tekniğiyle babalık ve erkeklik söyleminin sosyal medyadaki yansımalarının incelendiği, 270 kişilik bir katılımcı grubundan veri toplanan bir bilişsel haritalama çalışması olan bu araştırmanın sonuçlarına göre bu babalık türleri geleneksel babalık, yeni geleneksel babalık, hevesli babalık, gayretli babalık ve çizgi dışı babalıktır. Aşağıdaki Şekil 1'de görülen bu kategorilerden en sık gözlenen, piramidin tabanını oluşturan geleneksel babalık, en az gözlenen ise piramidin tepesini oluşturan çizgi dışı babalıktır.

Şekil. Babalık Kategorileri. Kaynak: Tol ve Taşkan, 2018, s.8.

Babalık kategorilerinin temel karakteristikleri aşağıdaki tabloda özetlenmektedir (Tol ve Taşkan, 2018):

Tablo 1. Babalık Kategorileri

Geleneksel babalık	<ul style="list-style-type: none"> Evin direği, çocuğa meslek öğretene, eve ekmek getiren, dağ, çınar gibi söylemler bu babalık türüne atfedilir. Geleneksel babalar değişime kapalı, katı ve otoriter bir tavır içerisindedirler. Çocuklarına karşı mesafelidirler ve karar alma mercinin son noktasındadırlar. Diğer babalık türlerine göre şiddete daha sık başvururlar. Kız çocuğuyla olan ilişki bu babalık türünde yüzeysel bir yapıdadır ve kız çocuğuyla ilgili meseleler anneye bırakılmıştır. Oğlan çocuğunu “iyi olana” yönlendirmekten ziyade, olumsuz tavırlardan uzak durmalarını beklerler. Kız çocuklarından beklenti iş sahibi olmayı değil, iyi bir vatandaş, hayırlı bir eş ve Müslüman olmayı kapsar.
Yeni geleneksel babalık	<ul style="list-style-type: none"> Geleneksel babalıkla hemen hemen aynı çizgide olmalarına karşın, kız çocuklarıyla olan ilişkilerini daha samimi bir seviyeye taşımaya başlamışlardır. Baba, korkulan birisi olmaktan ziyade saygı duyulan bir konumdadır. Baba, çocuklarıyla bir iletişimde bulunma çabası içindedir ama özellikle teknolojik gelişmeleri yakalamadaki yetersizlikleri nedeniyle çocukların iş dünyalarına nüfuz etmekte zorlanırlar. Çocuk bakımı konusunda toplumsal önyargıların büyük etkisi altındadırlar, “millet ne der” düşüncesine göre tutumlarını şekillendirirler. Geleneksel babalık ile paralel bir şekilde dine önem verirler ve çocuklarından bu değerlere sahip çıkmalarını beklerler Kız çocukların uysal, iyi huylu olduklarını belirtmekle birlikte; erkek çocukların hırçın ve yaramaz olduğunu öne sürerler. Geleneksel babalığın aksine kız çocuklarının okuyup iş sahibi olmalarını desteklerler.
Hevesli babalık	<ul style="list-style-type: none"> Arada kalmış bir babalık türüdür, geleneksel babalık imajını sürdürmekle beraber, çocukla ilgilenme veya bakım gibi pratikler karşısında daha aktif rol almalarıyla geleneksel çizgiden uzaklaşırlar. Buna rağmen çocuğa bakım ve ilgilenme durumlarında keyfi hareket eder, çocuk bakımıyla ilgili gönüllü oldukları işleri (örneğin oyun oynama) seçerken, yapmak istemedikleri pratikleri (örneğin bez değiştirme) beceremediklerini öne sürerler. Şiddet ve cezaya dayalı terbiye etme yöntemlerin yerini, çocukla konuşarak uzlaşma almıştır. Yeni geleneksel babalığı bir adım ileri taşıyarak, kız çocuğunun güçlü bir konumda olmalarını desteklerler.
Gayretli babalık	<ul style="list-style-type: none"> Çocuklarıyla vakit geçirir, onların kişisel gelişimlerine yönelik girişimci faaliyetlerde bulunurlar. Bazı pratikleri (örneğin bez değiştirme) annenin daha iyi yapacağını düşünerek yapmayabilir ama bu, hevesli babalıkta olduğu gibi işten kaçınmak niyetiyle yapılmaz. Kız ve oğlan çocuğu arasındaki ayrım azalmıştır, babalar çocukların cinsiyetini ayırmaksızın onların iç dünyası, psikolojisi ve cinsel hayatları gibi özel alanları hakkında bilgi sahibi olmayı isterler.
Çizgi dışı babalık	<ul style="list-style-type: none"> Toplumsal cinsiyet rollerinin dışarısında bir tavır sergilerler, ev işleri ve çocuk bakımında cinsiyetçi bir ayrıma başvurmazlar, eşitlikçidirler. Çocuk bakımının yapılmasında temel motivasyon sorumluluk ve gereklilik bilincidir, çizgi dışı babalar çocuk bakımı konusundaki aktiflikleriyle övünürler. Gayretli babalar gibi çocuk yetiştirme konusunda fikir ve bilgi sahibidirler ve kendilerini bu konuda geliştirmek için çaba gösterirler.

Bu sınıflandırmada babalık türleri birbirinden bağımsız değildir. Her bir kümenin söyleminde hâkim olan olumsuz davranışlar, bir üst kümeye geçtikçe azalmaktadır (Tol ve Taşkan, 2018, s.24). Geleneksel babalığın olumlu yanları, bu dört kümenin hepsinde görülebilmektedir.

Yöntem

Bu çalışma verilerin 2023 yılının Kasım ve Aralık aylarında toplandığı, nitel yöntemle ve fenomenolojik desenle yürütülen bir araştırmaya dayanmaktadır. Araştırmanın katılımcıları en az 10 yıllık babalık deneyimi olan beş babadan oluşmaktadır. Katılımcılar amaçsal örnekleme tekniği ile seçilmiş, veriler yüz yüze yarı yapılandırılmış mülakatlarla toplanmıştır. Mülakatlar ortalama 80 dakika sürmüştür, katılımcılardan ses kaydı için izin alınmış ve ses kayıtları deşifre edildikten sonra (110 sayfa) tematik analiz edilmiştir. Kodlar, kategoriler ve temalar önceden belirlenmemiş, analiz sonucunda veriden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Anonimliğin sağlanması adına katılımcılara takma isim verilmiştir. Ses kayıtları ve mülakat deşifreleri şifreli bir klasörde korunmaktadır. Katılımcılara dair bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Katılımcılara ilişkin bilgiler

Katılımcı (Takma isim)	Yaş	Yaşadığı yer	Çocuk sayısı	Eğitim	Meslek
Hasan	39	Eskişehir	1 kız 2 erkek	Ön lisans	İmam
Samet	38	Eskişehir	1 kız 1 erkek	Ön lisans	Güvenlik görevlisi
Burak	55	Uşak	2 kız	Ön lisans	İşletme sahibi
Bahadır	56	Eskişehir	1 kız 1 erkek	Yüksek lisans	Emekli
Doğukan	43	Eskişehir	1 erkek	Ön lisans	Emekli

Analizde ortaya çıkan temaların kategorileri ve her kategoriye giren örnek ifadeler aşağıdaki Tablo 3’te sunulmuştur:

Tablo 3. Temalar, kategoriler ve örnek ifadeler

Tema	Kategori	Örnek ifade
Babayı yaşatmak	Çocuğu korumak	“Yani onu sahiplenmek, ya da sahiplenemezsem, hasta olursa, araba çarparsa, bunlar çok zor anlar. Ya kötü yola düşerse. Ya kötü bir evlilik yaparsa. Kötü bir arkadaş ortamına girerse.” (Burak)
	Aileyi geçindirmek	“Babam gibi olmak demektir. Yani baba olmak en başta tabii ki eve, ekmek getirmek demektir ya. Yani en başta çocuklarının eşinin karnını doyurmaktır, önce yani kalacak bir yer, bir çatıdır, bir evdir...” (Doğukan)
Babayı aşmak	Şiddeti önlemek	Böyle bağırma, çağırma, küfürler. Bunlar tabii hiç hoşlanmadığım şeylerdi. Mesela ben, çocuklar tatilde eve gelmek istiyorlar, evi özledik diyorlar, öyle hoşuma gidiyor ki. Biz hep evden kaçmak istedik. (Bahadır)
	Sevginin dışavurumu	“Yani büyüklerin yanında çocuk sevmek bile ayıplanır bi durumdu. Biz öyle yetiştik. ...Biz çocuklarımıza daha böyle iç içe, daha sıcak, daha samimi olmaya gayret ediyoruz yani.” (Hasan)

Araştırmada nitel araştırmalar için güven duyulabilirlik kavramının kriterlerine (inandırıcılık, güvenilirlik, doğrulanabilirlik ve aktarılabilirlik) uyulmak için çaba gösterilmiştir. Katılımcılarla araştırmacı arasında güçlü bir güven ilişkisi kurulması ve mülakat süreleri uzun (ortalama 80 dakika) tutulmasıyla inandırıcılık, çapraz kodlama ve dış değerlendirme süreçleri ile doğrulanabilirlik, katılımcıların detaylı tanıtımıyla aktarılabilirlik kriterlerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Nicel bir çalışma olmasa da bulguların ilgili literatürde de var olması da güvenilirlik kriterine uyulduğunun bir işaretidir.

Bulgular

Babalık deneyimleri ve baba olduktan sonra yaşanan değişimleri konu alan bu araştırmada bulgular, katılımcı erkeklerin babalık deneyimlerini kendi babaları üzerinden anlamlandırdığını göstermektedir. Kendilerini babalarıyla kıyaslamaları istenmediği halde katılımcılar mülakatların başından itibaren baba olmanın anlamını kendi babalarıyla yaptıkları kıyas üzerinden açıklamışlardır. Katılımcılar, babalarının olumsuz olduğunu düşündükleri davranışlarını göstermemeye, olumlu olduğunu düşündükleri davranışlarını ise sürdürmeye çaba göstermektedirler. Veri analizi sonucunda iki tema ortaya çıkmıştır, bunlar babayı yaşatmak ve babayı aşmak temalarıdır. Babayı yaşatmak temasında çocuğu korumak ve aileyi geçindirmek olmak üzere iki kategori, babayı aşmak temasında ise sevginin dışavurumu ve şiddeti önlemek olmak üzere iki kategori yer almaktadır.

Babayı yaşatmak

Çocuğu korumak

Aile, bireyin ihtiyaç duyduğu bakım ve desteğin karşılandığı ilk sosyal ortamdır. Geleneksel ve yeni geleneksel babalık bağlamında aileyi dış tehlikelere karşı koruyan hamî babadır. Ancak çocukların dış dünyaya atılma vakti geldiği zaman bu durum baba üzerinde duygusal bir etki yaratabilmektedir. Aşağıdaki alıntılarda da görüldüğü üzere babalarının mesafeli ve katı tutumlarına alışık olan katılımcılar babalarının askerlikle ilgili gösterdikleri duygusal tepkiye şaşırılmışlardır:

Benim büyüğüm askere gittiği zaman mesela çok içermişti... bir hafta 10 gün mesela böyle sofraya bile oturmamıştı. O zaman bi etkilendiğini gördüm. (Hasan)

Ben askerlik yaptığım dönem, yani gittiğim yer çok sıkıntılı bir yerdi. Ben otobüse binerken orada ağzından Allah'a emanet ol oğlum diye bir şey çıktı... Oğlum dediğinde mesela yani müthiş böyle bir değişik oldum yani... Böyle baya bi garip hissettim, Allah Allah, oğlum dedi falan filan gibisinden. (Samet)

Beni askerde ziyarete geldi. Hediye almış bana ... hiç beklemiyordum. (Babadır)

Aşağıdaki alıntıda Hasan, hayatın normal akışında babasından beklemediği duygusal tepkinin açıklamaya ihtiyacı olduğunu düşünmekte ve bunu askerliğin tehlikeleri üzerinden “meşrulaştırmaya” çalışmaktadır:

Belki şimdi onun görev yerinin işte Doğu bölgesine çıkmasından da olabilir. İşte

o zaman Şırnak'a gitmişti mesela abim. Yani o zaman işte terör olayları olsun veya işte askeriyenin içinde şehit olayların çok olmasından, belki bir evladını karşı özleminden dolayı da olabilir mesela. (Hasan)

Araştırmanın katılımcıları yukarıda verilen çocuğu koruyamama kaygısını kendi çocuklarında benzer şekillerde deneyimlemektedirler. Katılımcılara “çocuk yetiştirmenin zor yanları” ve “çocuklarıyla yaşadıkları kötü anlar” sorulduğunda katılımcılar çocuklarıyla ilişkilerine veya etkileşimlerine dair anılardan değil, çocuklarının hasta olduğu ya da tehlikeli bir durumda bulunduğu anılardan bahsetmişlerdir, örneğin:

Onlar acı çektiği zaman yani işte ne bileyim bir sancısı olur ağrısı olur mesela o şekilde onu sanki o yaşamıyormuş da sen yaşıyormuş gibi olursun... Genelde sağlık problemleri olduğu zaman en kötü anımız oluyor yani öyle diyim. (Hasan)

Küçüktü daha iki, üç yaş aralığındaydı. Küçük çocukların yüzme havuzu var ya ona atlamıştı. Biz, yani bi anlık dalgınlık aslında bizim de biraz orda şeyliğimize geldi, ihmallliğimize geldi... Yani küçük çocuk havuzu da olsa yani ters dönmüş, yani boğulmak üzereydi öyle söyleyim size. (Samet)

Ege beş altı yaşındayken böyle diş ameliyatı oldu. Narkozlu uyutulup ameliyat oldu işte. Dört tane çekim altı tane dolgu oldu... Benim kucagımda hiç ameliyata girmeden önce çok şey çok ağladım. (Doğukan)

Çocukların kendi yetki sınırları dışında yaşamış olduğu tehlike ve hastalık durumlarında katılımcılar, kendi babalarının gösterdiği kaygıyı yaşamaktadırlar. Ancak geleneksel ve yeni geleneksel baba olan babaları, bu kaygıyı askerlik gibi daha uç bir örnek üzerinden yaşamalarına karşın katılımcılar gündelik hayatın içerisinde bu kaygıyı deneyimleyebilmektedirler. Bu durum geleneksel ve yeni geleneksel babalığın öne çıkan nitelikleri olan koruyucu ve güvenilir baba idealini katılımcıların da taşıdığını, etkisiz kaldıkları durumları ise kötü ve zor anlar olarak değerlendirdiklerini göstermektedir.

Aileyi geçindirmek

Katılımcılar için babalıkla ilgili en önemli görevlerden biri haneyi geçindirmektir, ancak babalığın bu bileşenini açıklarken de katılımcılar açıklamalarını kendi babaları üzerinden yapmakta, bu rolü kendi babalarından öğrendikleri şekilde sürdürmeye çalışmaktadırlar:

Çünkü bizim için elinden geleni yaptı. Nasıl yaptı, gecesinde, gündüzünde, uzun yolunda, her şeyinde, karında, kışında, ne bileyim güneşinde, ayazında bizim için çalıştı, bizim için yıprandı. Dershanesiyse dershanesi, okuluyse okulu... (Samet)

...yani eve ekmek geliyor mu abi yemek pişiyor mu? Ocak yani atıyorum kaynıyor mu,

yemeği kaynıyor mu? Kıran ödeniyor mu? Elektrik, suyun, televizyonun var mı? Bizim zenginliğimiz buydu yani. Yani bunlar varsa. Vardı olmadığı zaman da mesela oluyordu yani ama onun için ne yapıyordu o [babası] da daha çok çalışıyordu. (Doğukan)

Bununla birlikte, aşağıdaki alıntılarda katılımcılar, babalarının maddi zorluklardan ötürü yük altında olduklarını ve bu zorluklardan dolayı da olsa kendilerine ilgi göstermediklerini belirtmektedirler. Batıda her ne kadar bu durum hesaplaşma şeklinde gerçekleşse de Türk toplumunda babalar dokunulmaz bir konumdadır, haliyle bu durum babayı anlamak ve affetmek üzerinden şekillenmektedir (Sancar, 2009, s.120). Örneğin aşağıdaki alıntılardan ilkinde Burak bu ilgisizliği vurgulamakta ve bir hesaplaşmaya girerken, Samet babanın ilgisizliğini hayatın zorluklarıyla ilişkilendirilmekte ve affedici bir tavır sergilemektedir:

Babamın ne kadar ilgisiz olduğunu anladım... Yani şöyle tabi ki hani seni büyüttü, yetiştirdi, harçlığını cebine koydu, okuttu, bunların farkındasın. Bunlar hiçbir zaman inkâr edilemiyor. Sadece herhalde [ideal babalık] ilgi, alaka ve şefkatle alakalı olabilir. (Burak)

...tamam bunlar olması gereken şeyler ama kendi potansiyelinde bize verebileceği şeyler bunlardı. Çünkü nasıl, benim babam bir öğretmen olsaydı mesela bana belki çok farklı şeyler öğretebilirdi veya verebilirdi, maddiyatın haricinde. Ama babamın potansiyeli o kadar olduğu için çünkü kendi belli bir yere kadar okuduğu için bana verebileceği şeyler bunlardı... Ama elinden gelen her şeyi de yaptı yani. (Samet)

Yukarıdaki alıntılar, Sancar'ın (2009) öne sürdüğü “babayı anlamak” durumuyla örtüşmektedir. Samet'in ifadelerinden, babasının potansiyelinin bilincinde olduğu ve buradan hareketle elinden gelen her şeyi yaptığını düşündüğü görülmektedir. Sancar'ın (2009, s.120) Batı'da görüldüğünü belirttiği “babayla hesaplaşmak” durumunu ise Burak'ın alıntılarında yakalamak mümkündür. Nitekim Burak, babalığın getirdiği maddiyüklülüklerin bilincinde olduğunu belirtmekte, ancak bu sorumlulukların çocuğa verilen ilgiye engel olmasını ise kabullenememektedir. Nitekim kendisine sorulan ideal baba tasavvurunda babalığın manevi yanlarını vurgulamış ve bu ideal baba tasavvurunda kendisini tarif ettiğini belirtmiştir:

Sevecen olmak gerekir. Çocukların doğduğu günden bu zamana kadar her zaman yanlarında olmak, onlara disiplinli bir eğitim vermek, rol model olmak gerekir. Onlarla ortak noktalarda buluşması, düzgün bir baba olması benim için yeterli olur diye düşünüyorum... Ben kimse yanlış anlamasın ama başından bu zamana kadar hatta belki de kendimi tarif etmiş olabilirim. (Burak)

Burak'ın anlatıları günümüz Türk toplumunda babalık müessesesinin eskisi kadar dokunulmaz olmadığına bir örneği olarak okunabilir. Nitekim Burak, babayı anlayıp, affetme durumunu değil, babayla hesaplaşma durumunu deneyimlemektedir. Bu örnek Tol ve Taşkan'ın (2018, s.9) öne sürmüş olduğu “geleneksel babalık aşınıyor” teziyle de örtüşmektedir. Zira babayı anlama ve affetme durumu, geleneksel babalığa meşru bir zemin oluşturmaktadır. Öte yandan babayla

hesaplaşma ise geleneksel babalığı eleştiriye tabi tutmakla birlikte, dönüştürmeye meyillidir yorumu yapılabilir.

Samet, ailenin geçiminin sağlanması adına gerekli durumlarda daha fazla sorumluluk alarak kendi babasıyla benzer bir tutum sergilemiştir:

Ne bileyim [babamın] ailesine karşı sorumluluklarında yaptığı fedakarlıklar, mesela ben de yeri geldi ek iş yaptım. Buraya geldim [çalıştığı yeri kastediyor] sekiz saat burada çalıştım, burdan çıktım bi altı yedi saat başka bir yerde çalıştım fedakârlık konusunda da aynı. (Samet)

Ne var ki babaya yüklenen maddi yükümlülükler, çocuklarıyla vakit geçirmesine, onlarla ilgilenmesine engel olabilmektedir. Nitekim Samet kızının bebekliğinde ek iş yapması gerektiğini, bu durumdan dolayı onunla yeterince vakit geçiremediğini ve bu durumun içini sızlattığını belirtmiştir:

Kızım doğmadan önce ben ek iş yapmaya başlamıştım, kızım doğduktan sonra da ek iş yapmaya devam ettim. Ta ki kreşe gidene kadar, kreşe gittiğinde, hatta hamma dedim ya bu çocuk ne zaman büyüdü de kreşe gitti... Yani hep iki gün mesela uyurken gördüğüm oluyordu, hatta o benim içimi çok sızlatır. İkinci çocuğumda da ek iş yapmayı bıraktım, sonra zaten virüs girdi, evde olduk. Yani sanki ikinci çocuğumla daha çok zaman geçiriyormuş gibi bir his var içimde. O biraz benim işte içimi sızlatıyor. Kızım da zaman geçirdim, geçirmedim değil ama oğlumla geçirdiğim kadar geçiremedim. Çünkü maddi şartlardan dolayı. (Samet)

Bu bulgu literatürdeki bazı bulgularla paralellik göstermektedir. Bozok'un (2018) yaptığı çalışmaya göre kapitalist-ataerkil ilişkiler erkekliği ve dolayısıyla babalığı şekillendirmektedir. Cinsiyete göre dağılan roller doğrultusunda babalar, günün büyük çoğunluğunu ev dışında geçirmekte, bu sebeple çocuklarıyla yeterince ilgilenememektedirler (Bozok, 2018, s.41). Diğer yandan aşağıdaki alıntılarda görülebileceği gibi, babalığın gereği olan fazla çalışma, yine babalığın anlamını oluşturan çocuklarla ilgilenmeye çatışabilmekte ve babaların fedakârlık yapmasını gerektirmektedir:

Mesela bir 12 saat veya 14 saat uykusuz kaldığımda bile yani çocuklarımla bir parka veya bir puzzle oynamak veya ne bileyim bir PlayStation oynamak, yani kızımın barbicilik oynamak bunlar yaptığım şeylerdir, mesela böyle bi 14 saat uykusuz kaldığım halde. (Samet)

Babayı aşmak

Şiddeti önlemek

Şiddeti önlemek kategorisi, çoğu kendi babalarından şiddet gören katılımcıların bu davranışı çocuklarıyla olan ilişkilerinde tekrarlamamak için çaba göstermesi, babalarını bu yönden aşmaya çalışmalarıyla ilgilidir. Katılımcıların bir kısmı babasının aile içinde şiddete başvurduğunu belirtmiştir:

Sinirlendiği zaman ya vururdu mesela örnekle veriyorum veyahut da vurmaya da çok ağır bir sözle mesela onu ifade ederdi. O anda mesela küfredebilirdi mesela yani sinirle. Veyahut işte bi tane vurur siniri geçerse mesela çok

öfkeliyse bi tane vurur giderdi mesela yani öyle. (Hasan)

Annemi dövmüştür diye hatırlıyorum. Biliyorum yani ablamın söylediğinden biliyorum benim zamanımda yani ben şeyken çocukken ya da gençken öyle bir şey olmadı ama sesini yükselttiği bağırduğu oluyordu tabii ama bana bana vurduğunu ben pek hatırlamıyorum... Ablam bir kere çok sağlam vurdu demişti. (Doğukan)

Katılımcılar geleneksel ile yeni geleneksel babalık içerisinde görülen ve babalarının göstermiş olduğu şiddet davranışından kaçınmaktadırlar. Şiddete karşı olan katılımcılar çocuklarına öfkelenedikleri durumlarda kendi babalarını hatırlayarak sakinleştiklerini dile getirmişlerdir:

İlk etapta sesim yükseliyor tabii de işte o sorularda bahsedilen baba, kendi babamla olan yanlış iletişim örnekleri akla gelince özür diliyorum... Oğlanla daha çok yaşıyoruz bu durumu ve bir taraftan da korkuyorum yani kendi babamla yaşadığım durumu oğlumla yaşamak istemem. (Bahadır)

Yani öfkelendiğim zaman n'aparım, öncelikle onlara bir bağırırım ama bu bağırma tabii ki şiddet manasında değildir yani. Ondan sonra mümkün olduğu kadar hiç çocuklarımı dövmem, yani öyle bir alışkanlığım yoktur. Asla vurmam onlara. (Hasan)

Diğer taraftan babanın aşılmaya çalışılan bir davranışı olarak şiddet daima ev içinde olmak zorunda değildir. Örneğin:

Şu anda mesela iş yerinde olsun, trafikte olsun, normal sivil hayatta olsun gayet sakinim... Öyle omuz attı, işte yan baktın, sen şöyle yaptın, ben böyle yaptım gibisinden şeylere hiç aldırmiyorum. He yani eskiden olsaydı sıkıntı yoktu... O zaman yan baktığına dövüştüyorduk, kavga ediyorduk. Ama şu anda çocuklar olduktan sonra, ben mesela kızım doğana kadar yanımda bıçak taşıyan adamdım... Babam mesela bala bıçak bulundurur yani yanında. ... Kızım doğdu, ben bıraktım. (Samet)

Bu bulgu, Egebeen ve Knoester'in (2001, s.382-383) bireyin baba olmasıyla birlikte, sigara, alkol gibi zararlı maddeleri kullanmada azalma veya arabayla hız yapma gibi olası riskli durumlardan kaçınmanın gözlenebileceği bulgusuyla uyumaktadır. Bu durum baba olduktan sonra gelen sorumluluk bilinciyle birlikte katılımcının, aileyi koruma motivasyonu ile tutumlarını şekillendirdiğinin ve yeni geleneksel babalık nitelikleri sergileyen babasını aşma eğiliminde olduğunun bir işareti olarak okunabilir.

Sevginin dışavurumu

Katılımcıların babalık deneyimleri ile ilgili değindikleri ve yine kendi babaları ile kıyasladıkları bir diğer konu çocuğa sevgi gösterme biçimi, diğer bir deyişle sevginin dışı vurumu ile

ilgilidir. Katılımcılar babaları ile aralarındaki mesafeli ilişkiyi, kendi babalık tecrübelerinde çocuklarına yansıtmamaya, bu noktada babalarını aşmaya gayret etmektedirler:

Mesela diğer insanlar veya diğer babalar gibi belki direkt karşıdan seni kucaklayıp veya sarıp böyle bir şey yapmazdı... Biz öyle yetiştik. Ama bizim tabi babamızdan yetişmiş olduğumuz tarzı biz çocuklarımızda bu şekilde uygulamıyoruz mesela. Biz çocuklarımıza daha böyle iç içe, daha sıcak, daha samimi olmaya gayret ediyoruz yani. (Hasan)

Kendim sevgi, ilgi, alaka birçok şeyi görmediğimden dolayı yarın baba olduğumda çocuklarıma fazlasıyla vermek istemek için sabırsızlanıyordum. Baba oldum, ilk kızıyla beraber tüm oyuncakları beraber aldık, beraber oynadık. Onunla beraber büyüdüm diyebilirim. (Burak)

Yani ben seni seviyorum mesela hayatta demezdi. Öyle bir duygu şey söz yoktu, biz Ege'ye her gün bunu söylüyoruz yani seni seviyoruz oğlum seni çok seviyorum. (Doğukan)

Babalarının katı ve sert tutumlarını, kendi babalık deneyimlerinde aşmaya çalışarak, çocuklarıyla daha sevecen ilişkiler kurmaya çalışan katılımcıların bu alıntıları Tol ve Taşkan'ın öne sürmüş olduğu geleneksel babalığın aşındığı (2018, s.9) iddiasına uyan örnekler olarak görülebilir.

Oğlan çocuğun babayla yakın bir bağ kurması, onunla iletişimde bulunması çocuğun gelişimi açısından oldukça önemlidir çünkü anneden farklı olarak baba, dış dünyayı ve bu dünyaya karşı mücadele halinde bulunmayı temsil eder. Zeybekoğlu'nun (2013, s.306), erkek çocuğunun babayla çatışıp mücadele ederek kendisini bu dış dünyaya hazırlamadığı görüşünü destekleyecek şekilde katılımcılar babalarıyla sürekli bir çatışma halinde olduklarını belirtmişlerdir:

[Babamla] nasıl bir ilişkimiz vardı, yani erkek çocukla baba ilişkisi sürekli bir böyle nasıl diyeyim inatlaşma, işte söz dinlememe, bağırma, hani böyle biraz kaba olacak ama hani canlılar, hayvanlar bölgesini işaretler ya herkes kendi bölgesini işaretlemiş, kimse kimseye sınırına müdahale ettirmeye çalışıyor. Biraz kaba oldu ama yani bu şekilde sürekli inatlaşma ile bu şekilde geçti yani. (Samet)

Yani [babam] sinirli bir insandı. Çok konuşmadık açıkçası. Yani belli bir yaştan sonra sürekli iktidar muhalefet gibi olduk. Keşke olmasaydı ama kötü bir durum. Var ama yok gibiydi. O şanslıydı diğer evlatları vardı onunla kapatıyordu ama bizde bir tane baba vardı. (Bahadır)

Zeybekoğlu'na (2013, s.306) göre babalar, sevgi ve şefkat alışverişiyle bu çatışmaları dengelemekle yükümlüdür. Nitekim Bahadır, babasıyla yaşamış olduğu çatışmalarda babasının anlayışsız tutumundan hayıflanmaktadır:

Biraz sabırlı davranabilseydi, benim o 14-15'li yaşlarımda benim babam bana biraz sabırlı olabilseydi herhalde çok daha güzel olurdu. Yani sürekli tartışma, ya gençlerle tartışmamak lazım. Tartışmayı kazanabilirsiniz ama genci ömür boyu, hayat boyu kaybedersiniz. Bizimki biraz öyle oldu. (Bahadır)

Bahadır, babasının kendisine karşı sabırsız tutumuna karşın, kendisi babalık deneyiminde bu tavrı sergilemediğini belirtmektedir:

Sabırlı davranıyorum. Hak veriyorum, yani hiç inanmasam bile inat etmiyorum. Çünkü biliyorum ki, basit basit şeylerden, sırf inat uğruna karşı çıktım babama. Yani kabul etseydi ya da ediyormuş gibi görünseydi ya da o an için kabul etseydi ben belki kısa bir süre sonra unutacaktım o inatlaşma konusunu ya da neyse. Ona dikkat ediyorum. Hak vermeye çalışıyorum, değer vermeye çalışıyorum, onu büyük gibi görmeye çalışıyorum. Kendini ifade etmesine izin vermeye çalışıyorum. (Bahadır)

Babanın göstermiş olduğu iyi tutumların yanı sıra sergilediği kötü tavırlar da çocuğu etkileyebilmekte ve gelecekte kişiliğini babanın bu tavırları üzerinden oluşturabilmektedir. Babasıyla yaşamış olduğu ilişkilerden hareketle Bahadır'ın, kendi babalığını şekillendirdiği görülmektedir. Bu durum babanın sergilemiş olduğu tutumların, çocuk üzerinde büyük etkisinin olduğunu ortaya sermektedir. Nitekim Bahadır, çocuğuyla yaşadığı çatışmalarda, Zeybekoğlu'nun (2013) vurguladığı sevgi ve şefkat dengesini sağlamaya çalışmaktadır.

Sonuç

En az on yıllık babalık deneyimi olan erkeklerin babalığa yükledikleri anlamı ve uğradıkları değişimi ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan ilki katılımcıların babalık deneyimlerinin kendi babalarıyla yaptıkları kıyas üzerinden anlamlandırıldığıdır. Katılımcılardan kendilerini babalarıyla kıyaslamaları istenmediği ve kendi babalarıyla ilgili çok az soru sorulduğu halde iyi baba tasavvurunun babalarının olumlu davranışlarını sürdürme ve olumsuz davranışlarını terk etme üzerinden kurulduğu gözlenmiştir. Katılımcıların kendi çocuklarıyla olan ilişkilerini kendi çocukluklarından ve kendi babalarından bağımsız yorumlamadıkları, babalık rolüne ilişkin sosyal dünyada pek çok kaynak olsa da bu rolle ilgili doğru ve yanlış davranışları ayırt etmek için kendi geçmişlerini kullandıkları gözlenmektedir. Bu bağlamda katılımcı erkeklerin baba olma deneyimleri kendi babalarını yaşatmak veya onları aşarak değişmek eksenlerine oturmaktadır. Bu iki eksen birbirinden kopuk değildir, katılımcılar bazı değerler ve davranışlar açısından babalarının izinden gitmekte, hatta onları “taklit” etmekte, bazı açılardan ise ondan bağımsızlaşarak farklı bir davranış göstermektedirler.

Birinciye bağlı olan ikinci sonuç, babalık deneyimi sonrasındaki değişimin de yine katılımcıların kendi babalarıyla ilgili oluşudur. Nitekim baba olduktan sonra değişen katılımcı erkeklerin kendi gündelik yaşamları değil, kendi babalarından kalan baba algısıdır. Baba olduktan sonra bu konuda bir değişim yapma

potansiyeline sahip olan katılımcılar babalığı değiştirmekte, özellikle çocuklara şiddet göstermeme ve sevgilerini dışa vurma konusunda farklı bir babalık inşa etmektedirler.

Bu çalışmadaki katılımcıların babalarının geleneksel ve yeni geleneksel baba kategorisine girdikleri söylenebilir. Diğer taraftan katılımcıların kendileri, yani geleneksel ve yeni geleneksel babaların çocukları ise babalarından gördükleri olumlu tutumları, kendi babalık deneyimlerinde yaşatmakla birlikte; görmüş oldukları olumsuz tutumları aşmaya gayret etmektedirler. Her ne kadar bu çalışma genelleyici bir nitelik taşımasa da bulgular katılımcıların babalık deneyimlerinin bir nesil içinde değişim gösterdiğine işaret etmektedir. Katılımcılar Eskişehir ve Uşak gibi İç Anadolu'nun batısında yer alan, eğitim düzeyi görece yüksek, doğum hızı görece düşük kentlerde yaşamaktadırlar. Elbette bu bulgular ne Eskişehir'e ne de Uşak'a genellenemez ve Tol ve Taşkan'ın (2018, s.9) öne sürdüğü "geleneksel babalık aşınıyor" tezini doğrulamak için geniş örneklemelerden elde edilen verilere ihtiyaç var, ancak bu çalışma babalık deneyiminde bir değişimin gözlemlendiğine dair bir mikro analiz sunmaktadır.

Babalık kategorinin net şekilde ayrılan, siyah beyaz kategoriler olmadığı ve değişimin de rollerin tüm içeriğini toptan dönüştürecek katı bir şekilde gerçekleşmediği açıktır. Bu bağlamda katılımcılar bir yandan geleneksel babalığın -kadınların işgücüne katılmasıyla birlikte azalmış olsa da- ekonomik sorumlulukları sırtlanmak, aileyi dış tehditlere karşı korumak, fedakarlıkta bulunmak gibi sorumluluklarını üstlenmeyi sürdürmektedir. Diğer yandan geleneksel babalık dışındaki kategorilerde çocuklarla zaman geçirmek ve bakımlarıyla ilgilenmek de babalık rolleri arasındadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın hareketleri ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması gibi pek çok bileşen geleneksel babalık ideallerini değişime uğratmakta ve yeni babalık rollerini benimseyenler artmaktadır. Ne var ki Türkiye'de kentte yaşayan orta-alt statü grubundaki işçi babalar için geleneksel babalık rolleri çerçevesinde çalışmaya ayrılan zamanın bu yeni babalık rollerine ayrılacak zamanı kısıtladığı söylenebilir. Dolayısıyla babalıktaki değişim, babalar istese de sadece aile içi etkileşimle sınırlı değildir, kişisel tercihlerle ilgili olsa da büyük ölçüde toplumsal koşullar tarafından şekillenir.

Kaynaklar

- Andreasson, J., Tarrant, A., Johansson, T., ve Ladlow, L. (2023). Perceptions of Gender Equality and Engaged Fatherhood Among Young Fathers: Parenthood and the Welfare State in Sweden and the UK. *Families, Relationships and Societies*, 12(3), 323-340.
- Bozok, M. (2018). Ebeveynlik, erkeklik ve çalışma hayatı arasında Türkiye'de babalık. AÇEV Türkiye'de Babalığı Anlamak Serisi – II. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/801/BabalikVeErkeklikRapor.04.05.18.pdf?sequence=1> (Erişim: 21.01.2024)
- Cabrera, Natasha J.; Tamis-LeMonda, Catherine S.; Bradley, Robert H.; Hofferth, Sandra ve Lamb, Michael E. (2000). Fatherhood in the Twenty-First Century. *Child Development*, 71(1), 127-136.

- Demez, G. (2005). Değişen Erkek İmgesi – Kabadayıdan Sanal Delikanlıya. İstanbul: Babil Yayınları.
- Eggebeen, D. ve Knoester, C. (2001). Does Fatherhood Matter for Men?. *Journal of Marriage and Family*, 63(2), 381-393. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/j.1741-3737.2001.00381.x> (Erişim: 05.01.2024)
- Erol, A., Canbeldek, M., & Işıkoğlu, N. (2023). Babaların çocuklarına yönelik algısı: ilk babalık deneyimleri. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 23(59), 357-387.
- Kağıtçıbaşı, Ç., (2010). Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi Kültürel Psikoloji. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kuzucu, Y., & Özdemir, Y. (2013). Ergen Ruh Sağlığının Anne ve Baba Katılımı Açısından Yordanması. *Eğitim ve Bilim*, 38(168), 97-112.
- Öztan, E. (2014). Türkiye’de Ailecilik, Biyosiyaset ve Toplumsal Cinsiyet Rejimi. *Toplum ve Bilim*, 130, 176-188. https://www.academia.edu/22378950/T%C3%BCrkiye_de_ailecilik_biyosiyaset_ve_toplumsal_cinsiyet_rejimi (Erişim: 05.05.2024)
- Sancar, S. (2009). Erkeklik: İmkânsız İktidar: Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler. İstanbul: Metis Yayınları.
- Tin, N., & Alptekin, D. (2022). Tarihsel Süreçte Babalık Deneyimlerinin Toplumsal Cinsiyet Analizi. *Sosyoloji Dergisi*, 43, 155-191.
- Tol, U. U., & Taşkan, D. (2018). Erkeklik ve Babalık Halleri. AÇEV Türkiye’de Babalığı Anlamak Serisi – III. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/801/BabalikVeErkeklikRapor.04.05.18.pdf?sequence=1> (Erişim: 22.01.2024)
- Topçu, G. (2016). Varsayılan Aile Kıskaçında Babalık: Türkiye’de Farklı Babalık Algıları ve Sosyal Politika İlişkisi (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkoğlu, B. (2013). Fay Hattında Erkeklikler: Çalışma ve İşsizlik Ekseninde Erkekliğe Bakış. *Mülkiye Dergisi*, 37(4), 33-61.
- Haerpfer, C., Inglehart, R., Moreno, A. vd. (Eds.). (2022). *World Values Survey: Round Seven*. Madrid, Spain & Vienna, Austria: JD Systems Institute & WVSA Secretariat. doi:10.14281/18241.20 (Erişim: 06.05.2024)
- Zeybekoğlu Akbaş, Ö. (2013). Günümüzde Erkeklerin Gözünden Babalık ve Aile. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 3(2), 297-328.

Türkiye'de Gazete Manşetlerine Göre Pandeminin İlk 3 Ayı

The First 3 Months of the Pandemic According to Newspaper Headlines in Türkiye

Neslişah Şiyve¹ , Ahmet Furkan Süner² , Salih Keskin¹ , Ahmet Can Bilgin³

¹ Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

² Uzm. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

³ Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Öz

Giriş ve Amaç: Bilginin sunulması ve saydamlık, salgın döneminde önemli halk sağlığı etik ilkelerindedir. Toplumun bilgilendirilmesinde en önemli araçlardan biri ise kitle iletişim araçlarından gazetelerdir. Gazeteler, kitleyi etkilemek ve dikkat çekmek istedikleri haberler için manşetleri kullanmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de pandeminin duyurulduğu 11 Mart'tan başlayarak ilk üç ay içerisinde gazetelerin COVID-19 ile ilgili verdikleri haberlerin manşetlerinin içerik analizi yöntemiyle irdelenmesidir.

Yöntem: Bu çalışma tanımlayıcı bir çalışmadır. Tirağı 9 - 15 Mart 2020 haftasında 100.000 ve üzerinde bulunan 8 gazete değerlendirmeye alınmıştır. Bu gazetelerin 11 Mart - 1 Haziran 2020 arasındaki manşetleri içerik analizi yöntemiyle irdelenmiştir. Bu dönem Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart, sokağa çıkma yasağının duyurulduğu 10 Nisan, normalleşme ile ilgili ilk adımların atıldığı 11 Mayıs ve tam olarak normalleşmeye geçildiği 1 Haziran tarihleri temel alınarak 3 bölüme ayrılmıştır. Aynı gazeteyi ayrı ayrı iki kişi kodlamış, sonra araştırma grubu bu kodları gözden geçirip belirginleştirmişlerdir. Daha sonra bu kodlardan temalar oluşturulmuştur.

Abstract

Introduction: Information delivery and transparency are important public health ethical principles during the pandemic period. One of the most important tools in informing the society is newspapers from the mass media. Newspapers use headlines for news that they want to influence the audience and attract attention. The aim of this study is to examine the headlines of the news about COVID-19 by content analysis method in the first three months starting from March 11 when the pandemic was announced in Türkiye.

Methods: This study is a descriptive study. 8 newspapers with a circulation of 100,000 and more were evaluated in the week of March 9 - 15, 2020. The headlines of these newspapers between 11 March and 1 June 2020 were examined by content analysis method. This period is divided into 3 sections: The first case was announced in Türkiye on March 11, the curfew was announced on April 10, the first steps related to normalization were taken on May 11, it fully transitioned to normalization on 1 June. Two people coded the same newspaper separately, then the research group reviewed and made these codes clear. Themes were then created from these codes.

Bulgular: Çalışmada toplam 749 manşet incelenmiştir. İçerik analiziyle çıkarılan kodlardan 16 tane tema elde edilmiştir. Bu temalardan en sık ortaya çıkanlar sırasıyla şunlardır: Koronavirüs bilgileri ve olguları, önlem ve yasaklar, normalleşme, Dünya'nın koronavirüsle mücadelesi, Türkiye'nin koronavirüsle mücadelesi, sağlık hizmeti, dayanışma, yurttaş davranışları, destek programları, çalışma yaşamı, eğitim. Pandeminin 11 Mart-10 Nisan 2020 döneminde gazetelerde koronavirüs ile ilgili bilgiler, mücadele yöntemleri, ekonomik destek paketleri, Türkiye'de ve Dünya'daki durum ele alınmıştır. 11 Nisan-10 Mayıs döneminde ise sokağa çıkma yasakları, kontrollü yaşam (maske, mesafe, hijyen), sağlık çalışanlarının özverileri, hastanelerin çalışması ve yeni hastanelerin açılması öne çıkmıştır. 11 Mayıs-1 Haziran döneminde ise "normalleşmeye geçiş", "yeni normal" üzerinde durulmuştur.

Tartışma ve Sonuç: Haberlerin okurlara aktarılması konusunda incelemiş olduğumuz gazetelerin tutumları birbirlerinden farklıdır. Yayın etiği açısından haberlerin doğru ve gerçekçi olması istenmektedir. Bu hususta tüm gazetelerin var olan COVID-19 ile ilgili haberleri şeffaf bir biçimde aktarmasının önemli olduğunun bilinmesi gerekir.

Anahtar kelimeler: Gazeteler, etik, COVID-19, Türkiye

Results: A total of 749 headlines were examined in the study. 16 themes were obtained from the codes extracted by content analysis. The most common ones that appear from these themes are respectively: Coronavirus information and cases, precautions and bans, normalization, struggle of the Earth with coronavirus, struggle of Türkiye with coronavirus, health care, solidarity, citizens' behaviors, support programs, working life, education. During the period of 11 March-10 April 2020, information about coronavirus, methods of struggle, economic support packages, the situation in Türkiye and the world were discussed in the newspapers. In the period 11 April-10 May, curfews, controlled life (mask, distance, hygiene), dedication of health workers, the work of hospitals and the opening of new hospitals are at the forefront. In the period 11 May-1 June, the "transition to normalization" and the "new normal" were emphasized.

Discussion and Conclusion: The attitudes of the newspapers we have examined about the transfer of news to readers are different from each other. In terms of broadcast ethics, it is desired that the news be accurate and realistic. In this regard, it should be known that it is important for all newspapers to transparently convey news about existing COVID-19.

Keywords: Newspapers, ethics, COVID-19, Türkiye

Geliş Tarihi / Received: 08.04.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 26.05.2024 **Yayın Tarihi / Published:** 30.05.2024

Sorumlu Yazar: Neslişah Şiyve, Eposta: n.siyve@hotmail.com

Atf için: Şiyve N, Süner AF, Keskin S, Bilgin AC. Türkiye'de gazete manşetlerine göre pandeminin ilk 3 ayı. Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa). 2024;Bahar(10):30-45

Giriş

Gazeteler, kamunun bilgilendirilmesinde en önemli medya araçlarından biridir. Aynı zamanda gazeteler gündemi belirlemeye çalışırlar. Bunun için bazı haberleri öne çıkartırlar, bazı haberleri daha geri planda sunabilirler (1). Gazeteler, önemli gördükleri haberleri birinci sayfada ve manşet ya da sürmanşetlerle vermektedirler. Manşetlerin ve sürmanşetlerin de dikkat çekici ve kolay okunabilir hazırlanmasına önem verilmektedir (2). Manşet, gazete adının ve logosunun hemen altında, iri puntolu harflerle yazılmış haber başlığıdır. Sürmanşet ise, gazetenin logosunun ve adının üzerine başlığı iri puntolu harflerle yerleştirilen haber başlığıdır (3). Gazetelerde yer alan sürmanşet, daha çok son anda gelen önemli bir haber veya haberlerin atlanılmadan verilebilmesi amacıyla uygulanan bir yöntemdir (4)

Sağlık konusunda gazetelerde birçok haber yer almaktadır ve gazeteler sağlık konulu haberlerin halka aktarılmasında önemini korumaktadır. Zaman içinde daha fazla sağlık haberinin okurlara aktarıldığı görülmüştür. Sağlık haberciliği insanlara sağlıkla ilgili bilgi aktarılması, farkındalık yaratılması ve sağlık okuryazarlığının artmasına katkıda bulunmaktadır (5). Günümüzde medya, sağlıkla ilgili söylemleri şekillendirmede oldukça önemlidir. Bu sebeple gazetelerin toplum sağlığını ve refahını gözetmesi beklenmektedir. Verilen sağlık mesajlarının

içeriği özenle hazırlanmalıdır. Gazeteler, toplumun önceliklerinden olan sağlık için doğru kullanıldığında son derece yararlı bir araçtır.

Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, Türk Tabipleri Birliği ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu iş birliği ile 1999 yılında düzenlenmiş Sağlık Bilinci ve Medya toplantısında 'Halkın Yararı İçin Sağlık Haberciliği Bildirgesi' yayınlanmıştır. Bu bildirmede de değinildiği gibi sağlık haberciliği alanında önemli sorunlar barınmaktadır. Türkiye'de, özellikle haber oluşturma kararı, haberin kaynağı, medyada yer alması ve halkın haberden yararlanması alanlarında sorunlar vardır (6). Ayrıca aynı bildirinin üçüncü maddesine göre;

“Sağlık habercisinin haberyapma özgürlüğüne yönelik hiçbir baskıya izin verilmemelidir. Hangi konunun haber yapılacağına sağlık muhabiri karar vermektedir. Bu konuda habercinin bağımsızlığını etkileyecek hiçbir girişime olanak verilmemelidir. Ancak haberin önceliği konusunda haber kaynağının da görüşü önemsenmelidir. Halkla ilişkiler firmaları da sağlık habercileriyle olan ilişkilerinde hem gazetecilik hem de halkla ilişkiler etik kurallarına saygılı davranmalıdırlar.”

Bilginin sunulması ve saydamlık, salgın döneminde önemli halk sağlığı etik ilkelerindedir. Günümüzde bireylerin sağlık

hakkında daha bilinçli olup kendi sağlıkları ile ilgili kararları alabilmeleri önem kazanmıştır. Sağlık okuryazarlığı kavramından da bu yüzden daha sık bahsedilir olmuştur (7). Sağlık okuryazarlığının geliştirilmesinde gazete, televizyon gibi medya araçlarının önemi büyüktür. Sağlıkla ilgili konularda güvenilir bilgi kaynaklarına ulaşamayan bireyler; internet, televizyon ve gazete gibi güvenilir olmayan kaynaklara yönelmektedirler (8).

Gazetecilerin rolü, çeşitli toplumsal olaylarla ilgili bilgileri halkla paylaşmaktır. COVID-19 gibi halk sağlığını ilgilendiren salgın süreçlerinde gazetecilik faaliyetleri daha da önemli hale gelmektedir. COVID-19 gibi kriz durumlarında toplum için doğru ve güvenilir haber aktarım misyonu devam etmektedir (9). Pandemi sürecinde çok sayıda sağlık haberi salgının farklı yönlerini aktarmak amacıyla okurlarla paylaşılmıştır. Ancak bu süreç uygulamaların doğru olup olmadığı gibi etik ikilemleri de beraberinde getirmiştir. Salgının tüm dünyaya yayılmasıyla eşzamanlı olarak medyada dezenformasyon görülmüştür (10). Yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanlarla okuyucuya, dinleyiciye ve takipçilere daha etkin bir biçimde ulaşma imkanı doğmuştur. Gazetelerin okurlar tarafından bizzat alınmasının sorunlu olduğu dönemlerde gazetelerin çeşitli platformlar aracılığıyla haber alma ve haber yayma süreçlerindeki etkin rolü devam etmiştir (11).

Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde nedeni bilinmeyen pnömoni vakaları görülmeye

başlamıştır. Etken 7 Ocak 2020'de tespit edilmiştir ve yeni tip bir koronavirüs olarak belirtilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 31 Ocak 2020'de "Uluslararası kamu sağlığı acil durumu", 11 Mart 2020'de de koronavirus salgınına pandemi olarak duyurmuştur (12). Ülkemizde de ilk vaka bu tarihte ilan edilmiştir. Bunu takiben tüm medyada, COVID-19 pandemisi ile ilgili haberler öncelikli olarak yer almaya başlamıştır. Bu süreçte her gazete konuyu kendi standartlarıyla ele almış ve pandemiye halka farklı yöntemlerle aktarmıştır. Öne çıkan olaylar şunlardır: İlk vakanın açıklanması, bağış kampanyaları, sokağa çıkma yasağı ilanı ve ardından İçişleri Bakanı'nın istifası, 65 yaş üstü yurttaşlara sürekli sokağa çıkma yasağı, normalleşme süreci, İsveç'ten gelen hasta...

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de pandeminin duyurulduğu 11 Mart'tan başlayarak ilk üç ay içerisinde gazetelerin COVID-19 ile ilgili verdikleri haberlerin manşetlerinin ve sürmanşetlerinin içerik analizi yöntemiyle irdelenmesidir.

Yöntem

Bu çalışma tanımlayıcı bir çalışmadır. Çalışmaya, 09.03-15.03 2020 haftasında triajı 100.000 ve üzeri olan 8 gazete alındı. Bunlar şunlardır: Milliyet, Sözcü, Türkiye, Yeni Şafak, Sabah, Takvim, Hürriyet, Posta. Bu gazetelerin Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 11.03.2020 tarihinden pandeminin "yeni normal"inin

başlangıcı olan 01.06.2020 tarihi aralığında manşet ve sürmanşetlerinde yer alan COVID-19 ile ilgili haberler içerik analizi ile incelendi. Gazete adının ve logosunun altında, iri puntolu harflerle yazılmış haber başlıkları manşet olarak kabul edildi. Gazetenin logosunun ve adının üzerine başlığı iri puntolu harflerle yerleştirilen haber başlıkları sürmanşet olarak değerlendirildi.

Bu dönem üç bölüm halinde değerlendirildi. Türkiye’de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart, sokağa çıkma yasağının duyurulduğu 10 Nisan, normalleşme ile ilgili ilk adımların atıldığı 11 Mayıs ve tam olarak normalleşmeye geçildiği 1 Haziran tarihleri temel alınarak üç bölüme ayrıldı.

Gazete manşetleri günlük olarak gazetelere ait web sitesinden tıpkı basımları indirilerek takip edildi. Eğer gazete manşetlerine ulaşılmadıysa veya geçmişe yönelik bir arama yapılacaksa ‘gazeteoku.com’ web sitesinden geçmişe yönelik tarama yapıldı. Gazetelerin temalarını belirlemek için dört araştırmacı birlikte çalıştı. Öncelikle, her gazete ikişer araştırmacı tarafından manuel olarak kodlanmıştır. Değerlendirme sırasında ilk olarak gazete manşetlerinin COVID-19 ile ilgili olup olmadığı belirlendi. Eğer manşet COVID-19 ile ilgili değilse manşet incelemiden çıkarıldı. COVID-19 ile ilgili olan haberler ise araştırmacılar tarafından kodlandı. Son aşamada, tüm araştırmacılar bir araya gelerek, kodlar ortaklaştırıldı ve ortaklaştırılan kodlar incelenerek ortak temalar belirlendi. Kodlardan 16 tema oluşturuldu. Her bir gazetenin COVID-19’a yaklaşımı ve vurguladığı noktalar üç dönem içinde en çok öne çıkan temalar ve en çok tekrarlanan kodlar göz önüne alınarak yorumlandı.

Bulgular

Çalışmada toplam 749 manşet incelendi ve bunların 118’i COVID-19 ilişkisiz bulundu. 631 manşet kodlandı. Elde edilen kodlardan 16 tema belirlendi (Tablo 1).

Tablo 1. Temalar ve İlişkili Kodların Dağılımı

Sayı	Tema	Kodlar
1	Koronavirüs bilgileri ve olguları	İlk vaka, test, COVID-19 belirtileri, hastalık kapmak, hasta, salgın, koronavirüs, enfeksiyon, risk, vaka sayısı, virüsün yayılma hızı, vaka artış hızı, bulaşmak, ikinci dalga, taşıyıcı, toplum bağışıklık oranı, 14 gün, pik noktası, kritik eşik, temas, iyileşmek, pandemi, bulaş zincirini kırmak, ölüm oranı, filyasyon ekibi, pozitif vaka
2	Virüs fırsatçıları	Koronavirüs fırsatçılığı, tüketici mağduriyeti, dolandırmak, fiyat artışı, zam, fahiş fiyat, maske dağıtımı yok, vatandaşı soymak, parayla maske satışı
3	Önlem ve yasaklar	Temaslı takibi, dezenfeksiyon, tedbir, sokağa çıkma uyarısı, maske, karantina, şehirler arası seyahat yasağı, evden çıkma yasağı, izolasyon, sosyal mesafe, hijyen, evde hayat var, sokağa çıkma yasağı, 65 yaş üstü, 20 yaş altı, okullarda eğitime ara, uzaktan eğitim, evde kal, toplu taşıma, önlem almak, korona önlemleri, kapalı mekanlar, sıkı denetim, hes kodu, ceza, yasak
4	Normalleşme	Yeni normal, seyahat yasağı kalktı, avmler açıldı, okullar açıldı, camide namaz, kontrollü sosyal hayat, izin, yasakların kaldırılması, tedbirlerde kademeli gevşeme, restoran ve kafelerin açılması
5	Dünya'nın salgın ile mücadelesi	Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ) pandemi ilanı, avrupa, italya, çin'den abd'yi suçlama, Avrupa Birliği (AB) kapılarını kapattı, Çin'in seferberliği, dünyada önlemler, avrupa dökülüyor, dünya başaramadı, morglar doldu, toplu mezarlar, sağlık sistemlerinin çökmesi, yardım talebi, avrupa çıkış arıyor
6	Türkiye'nin salgın ile mücadelesi	Koronayı yenmek, Türkiye destek verdi, koronavirüsle mücadele, üstesinden gelmek, başarı, zor sınava geçtik, dünyaya örnek, hep birlikte, rehavet yok, bizbize yeteriz, virüsü yenmek, salgın kontrol altında, sıkı denetim, panik yok, Türkiye'nin gücü, kontrollü sosyal hayat, gurur veren haber, güvenilir ülke
7	Sağlık hizmeti	Corona testi, pandemi hastaneleri, hızlı test kiti, yerli solunum cihazı, cerrahpaşa tıp fakültesi, hastane açılışı, plazma tedavisi, pcr testi, aids ve sıtma ilaçları, sgk, rahat erişim, sağlık sektörü, filyasyon ekipleri, kendi tedavi algoritmamız, hidrosiklorokin, filyasyon sistemi, şehir hastaneleri açılışı, ücretsiz hizmet, sağlık yardımı, hasta kabulü başlıyor, sağlık turizmi, bilim kurulu
8	Sağlık çalışanı	Alkışlar onlara, doktora saygı, hastane evleri oldu, 601 sağlık çalışanı hasta, beyaz ordu, sağlık ordusu gece gündüz çalışmak, sağlık çalışanı anneler, fedakarlık, görünmez kahramanlar, sağlık personeli, sağlık çalışanına teşekkür, sağlıkçı anne, hayat kurtarma nöbeti, izin iptali, sağlıkçıya şiddet, sağlıkçıya sahip çıkmak
9	Dayanışma	Milli dayanışma kampanyası, maaş bağışlama, bizbize yeteriz, bireysel destek, milli egemenlik, seferberlik, destek almak, sosyal yardımlaşma, yardım, kenetlenmek
10	Yurttaş davranışları	İnsan duyarısızlığı, riske aldırılmamak, panik yapmamak, virüs korkusu, bayram ziyareti, önlemlere uymadı, sorumsuzluk, rehavet, hasta ziyareti, kurallara uymak, yasaklara uymamak, sosyal mesafeyi yok saydı, avm kuyruğu, karantinaya uymamak, ev partisi, isyan etmek, psikolojik harp, dikkatsizlik, toplu etkinlik
11	Hükümet	Sağlık bakanı, Fahrettin Koca, cumhurbaşkanı, bakan soylu, içişleri bakanı, istifa kabul etmeme, bakanlar kurulu, berat albayrak, AKP, MHP, MEB bakanı, ticaret bakanı, turizm bakanı, hükümet, yardım kesintisi, oy hesabı, meral akşener, başkan erdoğan,
12	Muhalefet	Bahçeli, CHP, İBB, CHP zihniyeti, karalama çalışmaları, ekrem imamoğlu, algı yapmak, şov yapmak, İyi parti
13	Destek programları	Destek paketi, ekonomik tedbir paketi, kredi vermek, ekonomik istikrar kalkanı, , işe devam desteği, 6 ay vergi ötelenmesi, kısa çalışma ödeneği, işten çıkarmak yasak, vefa koordinasyon grubu, polisten market servisi, kampanya, bedava maske kolonya, emekliye ikramiye, yardım kolisi, infaz indirimi
14	Çalışma yaşamı ve ekonomi	İhracatçıya destek, borçlara öteleme, vergi erteleme, kısa çalışma ödeneği, bakkallara izin, ücretsiz izin, iflas etmek, ekonomi, perakende, sektör, istihdam, korona paketi, geçim sıkıntısı, ekonomik seferberlik, iş kaybetmek, ekonomik kriz, korona işsizleri, salgında fırsat kapıları, kesintisiz tedarik, güçlü üretim, hızlı lojistik, esnek çalışma
15	Eğitim	Uzaktan eğitim, EBA, okul ücretleri, LGS ve YKS tarihleri, sınıfta kalmak yok, sınav ertelenmesi, internet, veli, psikososyal destek,
16	Bilimsel çalışmalar	Aşı için çalışmalar, çinden ilaç, ilaç çalışması, favipravir, coronavirüs aşısı, araştırma desteği, plazma tedavisi

Gazeteler söz edilen üç dönemi şöyle görmüşlerdir:

Milliyet gazetesi

Milliyet gazetesinde Türkiye'deki salgının birinci döneminde daha çok evde kal uyarısının okurlara aktarıldığı; eğitim ve ekonomi haberlerine sıklıkla yer verildiği görülmüştür. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “Çin”, “milli eğitim”, “salgın”, “cumhurbaşkanı”, “bilim kurulu” sayılabilir.

Salgının ikinci döneminde de her şey kontrol altında mesajı verilmiştir. “Eski Dünya yine olur” gibi manşetlere yer verilmiş ve sıkça umutlu olunması gerektiği aktarılmıştır. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “sağlık bakanı”, “cumhurbaşkanı”, “destek”, “maske”, “normalleşme”, “dezenfektan” gösterilebilir.

Salgının üçüncü döneminde COVID-19'a daha az yer verilmiş ve sosyal devlet örneği benzetmeleri yapılmıştır. Bunun dışında Türkiye'deki mücadeleyle ilgili örnekler paylaşılmıştır. “Mücadele”, “alışveriş merkezi” kodları tekrar etmektedir. 10 Mayıs Pazar günü sağlık çalışanı anneleri manşeti dikkat çekmiştir.

Hürriyet gazetesi

Türkiye'deki salgının birinci döneminde koronavirüs önlemlerine sıkça yer verilmiştir. Zaman zaman da sağlık çalışanlarının bu mücadeledeki rolü “Minnettarız” gibi manşetlerle anlatılmıştır. Bilim Kurulu'nun “26 kahraman” olarak gösterildiği ve Sağlık Bakanı ile ilgili “Fahrettin Bey'in 24 saati” gibi manşetler dikkat çekicidir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “sağlık bakanı”, “önlem”, “vaka”, “cumhurbaşkanı”, “bilim kurulu” sayılabilir.

Salgının ikinci döneminde normalleşmeye dair haberlerin sıkça yer aldığı görülmektedir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “sağlık bakanı”, “cumhurbaşkanı”, “önlem” gösterilebilir. Bu dönemde Halk Sağlığı uzmanlarının bilim kurulunda yer almasına dair habere yer verilmiştir.

Salgının üçüncü döneminde COVID-19'a çok az değinilmiş ve daha çok normalleşmeye ait haberlere yer verilmiştir. “Feriha Hoca da görebilseydi” gibi manşetlerle hayatını kaybeden sağlık çalışanlarına değinilmiştir. Bu dönemde “cumhurbaşkanı”, “bilim kurulu”, “sağlık bakanı” kodları tekrar etmiştir.

Sabah gazetesi

Türkiye'deki salgının birinci döneminde daha çok koronavirus önlemlerine yer verilmiştir.

Türkiye'nin süreci iyi yönettiğine dair manşetlere bolca yer ayırmıştır. “Avrupa’dan en az iki kat iyiyiz” gibi manşetlerle de Avrupa ve Türkiye’yi süreç yönetimi konusunda kıyaslamıştır. Dayanışma, kurallara uyulması gibi haberlerin yanı sıra “Bilim Kurulu ne diyorsa o” gibi manşetlerle bilim kuruluna desteğini dile getirmiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “mücadele”, “koronavirüs önlemleri”, “tedbir”, “Erdoğan”, “salgın”, “destek” ve “vatandaş” gösterilebilir.

Salgının ikinci döneminde daha çok sağlık hizmeti sunumu ile ilgili haberlere yer verilmiş, aynı zamanda Türkiye'nin koronavirüsle başarılı mücadelesi aktarılmıştır. Bu bölümde “2020 model skandal” gibi manşetler kullanarak muhalefete eleştirilerde bulunulmuştur. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “Erdoğan”, “mücadele”, “Türkiye” ve “şehir hastanesi” sayılabilir.

Salgının üçüncü döneminde koronavirüse dair haberlere çok az yer vermekle birlikte daha çok Türkiye'nin süreç yönetimindeki başarıları yinelenmiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında da “Erdoğan”, “yeni”, “mücadele” ve “normalleşme” sayılabilir. Bu dönemde koronavirüsle ilgili haberlere daha az yer verildiği görülmektedir.

Posta gazetesi

Türkiye'deki salgının birinci döneminde daha çok Türkiye'nin koronavirüs mücadelesini ön plana çıkarmıştır. “Savaş”, “kalkan”, “operasyon”, “seferberlik” gibi kelimelere manşetlerde sıklıkla yer verilmiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “cumhurbaşkanı”, “bilim kurulu”, “sağlık

bakanı” sayılabilir.

Salgının ikinci döneminde de Türkiye'nin koronavirüsle mücadelesinde kişisel deneyimlere daha çok yer verilmiştir. Sağlık çalışanlarından bahsedilen haberlere bolca yer verilmiş olup, yurttaş davranışlarına da değinilmiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “sağlık bakanı”, “cumhurbaşkanı” sayılabilir.

Salgının üçüncü döneminde COVID-19'a daha az haberle yer verilmiş ve daha çok Türkiye'nin başarısına değinilmiştir. Bu dönemde “normalleşme”, “kontrollü sosyal hayat” kodları tekrar etmiştir.

Takvim gazetesi

Türkiye'deki salgının ilk döneminde sözcük oyunları manşetlerde sıkça kullanılmıştır. “Ne beachim iş”, “Korona belden aşağı vuruyor” gibi cümleler buna örnek gösterilebilir. Bu dönemin on gününde spor haberlerine yer ayırmış olup futbol, magazin gibi konulara ağırlık verildiği gözlenmiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “cumhurbaşkanı”, “maske”, “Fatih Terim”, “emekli” sayılabilir.

Salgının ikinci döneminde de daha sık Dünya'nın süreçle olan mücadelesi üzerinden haberler aktarılmıştır. Sağlık çalışanlarıyla ilgili “İyi ki varsınız”, “Çocuklarım size emanet” gibi manşetlere sıkça yer vermiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kod “cumhurbaşkanı” olmuştur.

Salgının son döneminde COVID-19'a daha az haberle değinildiği ve daha çok önlemlere uyma konusunda haberlerin aktarıldığı görülmüştür. Üçüncü dönemdeki haberlerde tekrar eden

“cumhurbaşkanı”, “normalleşme” kodları bulunmaktadır.

Türkiye gazetesi

Türkiye'deki salgının birinci döneminde okurlara seslenirken paternalist bir yaklaşımı tercih etmiştir. “Sözle olmadı zorla” bunun örneklerinden biridir. Süreci Türkiye'nin başarısı şeklinde aktarmıştır. Destek paketlerinden ve alınan önlemlerden bahseden haberlere de sıkça yer verilmiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “tedbir”, “hastane”, “izolasyon”, “sağlık bakanı”, “fırsatçılık” sayılabilir.

Salgının ikinci döneminde de devletçi yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir. Bakan Soylu'ya yaşanan olayda sahip çıktığı söylenebilir. Normalleşme sürecinden bu dönemde bahsedilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin başarısına da yer ayrılmıştır. “Türkler başarıyor”, “Dünya'nın yeni üssü Türkiye” gibi manşetlere yer verilmiştir. En çok gözlenen kodlar arasında “tedbir”, “hastane”, “cumhurbaşkanı”, “normalleşme” sıralanabilir.

Salgının üçüncü döneminde COVID-19 ile ilişkili az haber bulunmaktadır. Bu haberlerde Türkiye'nin koronavirüsle mücadelesine çokça yer verilmiştir. Bu dönemde “Türk tedavisi örnek oluyor” şeklinde manşetler atılmıştır. Öne çıkan bir kod bulunamamıştır. Muhalefete ilişkin haberlerin neredeyse hiç yer almadığı söylenebilir. Sürmanşetlerinde farklı tonlar kullanarak bazı kelimelere dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Sözcü gazetesi

Türkiye'deki salgının birinci döneminde çalışma yaşamının ve ekonominin bu süreçten nasıl etkilendiğine daha çok değinmiştir. “Evde kal da, nasıl kalalım Türkiyem” gibi manşetlere yer vererek tepkisini göstermiştir. Bunun dışında hükümet ve muhalefet eksenindeki tartışmalarla haberler şekillendirilmiştir. Ayrıca koronavirüs önlemlerinden de bahsedilmiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “önlem”, “yardım”, “mücadele”, “muhalefet” sayılabilir.

Salgının ikinci döneminde de hükümet ve muhalefet temaları ön plana çıkmıştır. “Yeni pandeminin adı kutuplaşma virüsü” şeklindeki manşetlere yer verdikleri görülmüştür. Koronavirüsle ilgili yasakları ve düzenlemeleri içeren haberlerin bu dönemde yine fazlasıyla yer aldığı gözlenmektedir. Nisan ayının ortasından sonra koronavirüsle ilgili haberlere daha az verilmeye başlanmıştır. 10 Nisan'daki ilk sokağa çıkma yasağının uygunsuzluğunu eleştirmiştir. “Bütün emekler iki saatte boşa gitti.” şeklindeki bir sürmanşetle bu tepki dile getirilmiştir ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu ile ilgili haberlere birkaç gün boyunca yer verilmiştir. Süleyman Soylu'nun istifasının kabul etmemesinden sonra sarf ettiği “Aziz milletimiz ve hayatımın sonuna kadar sadık olacağım cumhurbaşkanımız beni bağışlasın.” cümlesine de yer verilmiştir. Bilim kurulundan hemen hemen hiç bahsedilmediği dikkat çekmektedir. Halk Sağlığı kavramına yeterince yer verilmemiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “siyaset”, “Ekrem İmamoğlu”, “AKP”, “CHP” ve “65 yaş üstü”

gösterilebilir.

Salgının üçüncü döneminde COVID-19'a çok az haberle değinilmiştir. Bu dönemdeki haberlerde tekrar eden kodlar olduğu gözlenmemiştir. Hükümetin, muhalif belediyeler tarafından yapılan yardımları engellemesi eleştirilmiştir. Vatandaşın tepkilerine ve hükümete olan eleştirilerine üç dönem boyunca da yer vermeye devam etmiştir. “Ne önlem varsa alınsın, 15-20 gün dişimizi sıkıp virüs belasından kurtulalım.” şeklinde cümlelerin haberlerin içinde geçtiği görülmüştür.

Yeni Şafak gazetesi

Türkiye'deki salgının birinci döneminde Dünya'nın koronavirüsle olan mücadelesine büyük bir yer ayırmıştır. Türkiye'nin de süreci iyi yönetimine dair manşetlere sıkça yer vermiştir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodlar arasında “cumhurbaşkanı”, “sağlık bakanı”, “İtalya” sayılabilir.

Salgının ikinci döneminde de Türkiye'nin başarısını ön plana çıkardığı ve normalleşmeye dair haberlere yer verildiği görülmüştür. Dünya'nın koronavirüsle olan mücadelesi haberleri sürdürülmüştür. Sağlık hizmeti ile ilgili haberler dikkati çekmektedir. Bu bölümde en çok karşılaşılan kodun “cumhurbaşkanı” olduğu söylenebilir.

Salgının üçüncü döneminde COVID-19'a ilişkin haberler azdır. Muhalefete eleştiriler dikkat çekicidir. Üçüncü dönemdeki haberlerde “cumhurbaşkanı” kodu sıkça yinelenmiştir. “Yeni hayat”, “yeni normal” gibi kodlar bulunmuştur. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nin başarıları manşetlere taşınmıştır. Sürmanşetlerde Türkiye ve diğer ülkelerin durumu karşılaştırılmış, Türkiye'nin üstünlüğü gösterilmiştir.

Tablo 2. Gazetelerde Dönemlere Göre Temaların Dağılımı

Gazete Adı	1. Dönem (11 Mart-10 Nisan)	2. Dönem (11 Nisan-11 Mayıs)	3.Dönem (12 Mayıs-1 Haziran)
Milliyet	Koronavirüs bilgileri ve önlemleri, Dünya'nın koronavirüs ile mücadelesi	Koronavirüs bilgileri ve önlemleri, Dünya'nın koronavirüs ile mücadelesi, Türkiye'nin koronavirüs ile mücadelesi	Normalleşme
Hürriyet	Önlemler ve yasaklar, hükümet	Önlemler ve yasaklar, hükümet, Türkiye'nin koronavirüs ile mücadelesi	Normalleşme
Sabah	Önlemler ve yasaklar, hükümet	Türkiye'nin koronavirüs ile mücadelesi, sağlık hizmetleri	Normalleşme
Posta	Önlemler ve yasaklar, hükümet	Türkiye'nin koronavirüsle mücadelesi çoğunlukla Sağlık Bakanı ve sağlık emekçileri üzerinden görülmüştür	Normalleşme
Takvim	Hükümet, destek programları, magazin	Dünya'nın koronavirüs ile mücadelesi	Normalleşme, uyumsuzluk tedbirsizlik
Türkiye	Koronavirüs bilgileri ve önlemleri, Türkiye'nin koronavirüsle mücadelesi, yurttaş davranışları	Normalleşme, sağlık hizmeti, çalışma yaşamı	Türkiye'nin koronavirüs ile mücadelesi
Sözcü	Koronavirüs önlemleri, ekonomi ve çalışma hayatı	Hükümet, muhalefet	Turizm
Yeni Şafak	Dünya'nın koronavirüs ile mücadelesi	Dünya'nın ve Türkiye'nin mücadelesi, koronavirüs yasakları, hükümet	Normalleşme, Dünya'nın koronavirüs ile mücadelesi, hükümet

Tartışma

Bu çalışmada COVID-19 pandemisinin ilk 3 ayının Türkiye'deki önde gelen gazetelerin manşetleri ve sürmanşetlerine nasıl yansıdığı araştırılmıştır. Gazeteler bu süreci farklı biçimlerde değerlendirmişlerdir, okuyucularına farklı mesaj vermeyi amaçlamışlardır. Ana akım medyanın haberleri aktarım konusunda benzer tutumlara sahip olduğu bulunmuştur.

Gazeteler kendi anlayışlarını COVID-19 sürecine yansıtmışlardır. Takvim, magazin öğelerini öne çıkartmış, manşetleri sözcük oyunları ile sunmuştur. Sabah, Takvim, Türkiye ve Yeni Şafak gazeteleri bu süreci açık biçimde cumhurbaşkanı ve hükümetin başarısı olarak görmüştür. Türkiye'nin başarısı ve Dünya'nın başarısızlığı bu gazetelerde sıklıkla

işlenmiştir. Yeni Şafak gazetesi Türkiye'nin süreci Dünya'dan daha iyi yönettiği konusunda çok sayıda haberle manşetlerini şekillendirmiştir: “Avrupa'dan en az 2 kat iyiyiz”, “Tek bir devlet yapabilirdi o da Türkiye”. Hürriyet, Milliyet ve Posta gazetelerinde süreç Sağlık Bakanlığı ve sağlık hizmetleri açısından görülmüştür. Sözcü gazetesi ise “muhalif” bir tutum sergilemiştir. COVID-19 süreci hükümetin başarısızlıkları üzerinden ele alınmıştır. Diğer gazetelerde muhalefetten neredeyse hiç söz edilmemiştir. Muhalefetten bahsedildiği zamanda eleştiri niteliği taşıyan haberlere yer verdikleri görülmüştür. Bu gazetelerde hükümetin çabaları övülmüş, olumsuzluklardan ise uyarılara uymayan yurttaşlar sorumlu tutulmuştur. “Geze Geze Yayıldılar”, “Okyanusu Geçip Derede Boğulma”, “Taziye Kabusu” gibi manşetler örnektir.

Gazetelerdeki farklılıklar 3 görsel üzerinden tartışılmıştır;

İlk görsel pandeminin Türkiye'de ilan edildiği günün ertesi gün (12 Mart 2020) çıkan gazeteleri göstermektedir. Milliyet, Takvim, Sabah, Türkiye, Yeni Şafak gazetelerinde ise birbirlerine benzer olarak “Sakin Ol”, “Panik Yok”, “Endişeye Yer Yok”, “Tebdir Alındı, Bu Panik Gereksiz”, “Kirliliği Bilgiye Kanmayın Her Şey Kontrol Altında” gibi manşetler kullanılmıştır. Bu gazeteler her şeyin kontrol altında olduğu imajını vermiştir. Sözcü gazetesi ise “Virüs Fırsatçıları” şeklinde bir manşeti yeğlemiştir.

Görsel 1. 8 Gazetenin 12 Mart Tarihli Manşetlerinin Karşılaştırılması

İkinci görsel sokağa çıkma yasağının duyurusunun tartışmaları sonucu Bakan Süleyman Soylu'nun istifasının ertesi günü (12 Nisan 2020) çıkan gazeteleri göstermektedir. 10 Nisan tarihinde sokağa çıkma yasağı haberinin halka son anda verilmesi, izdihama neden olmuştur. Bu karar nedeniyle Bakan Soylu istifasını bildirmiştir. Milliyet, Posta, Sabah, Takvim, Yeni Şafak gazetelerinde izdiham ve Soylu'ya değinilmemiş, sokağa çıkma yasağı işlenmiştir. Sözcü gazetesi "Bütün emekler 2 saatte boşa gitti" manşetiyle hükümeti eleştirirken Türkiye gazetesi "Erken duyursak yağma olurdu" manşetiyle hükümeti savunmuştur.

Görsel 2. 8 Gazetenin 12 Nisan Tarihli Manşetlerinin Karşılaştırılması

Üçüncü görsel normalleşmenin başladığının duyurulmasının ve 65 yaş üstü vatandaşlara sokağa çıkma izni verilmesinin ertesi günündeki (11 Mayıs 2020) gazetelerin manşetlerini göstermektedir. Hürriyet, Milliyet, Posta, Takvim ve Yeni Şafak gazeteleri aynı görsellerle 65 yaş üstü vatandaşların sokağa çıkma iznini aktarmışlardır. Sabah ve Yeni Şafak gazeteleri şehir hastaneleri ilgi haberi manşet yapmıştır. Sözcü gazetesi ise manşetinde işsizlik kuyruğuna değinmiştir.

Görsel 3. 8 Gazetenin 11 Mayıs Tarihli Manşetlerinin Karşılaştırılması

Kimi gazetelerin değişik kaygılarla gündemi kendi isteklerine göre manipüle ettikleri, kamuyu bilgilendirme, kamu adına ve yararına devleti denetleme gibi rollerinden uzaklaştıkları bilinmektedir (13,14). Gündem belirleme kuramına göre olaylar önem sırasıyla dizilerek hangi olayların önemseneceği, hangilerinin önemsenmeyeceği belirlenir. Böylece insanların tutum ve davranışlarının, gazete manşetlerinde verilen haberler ya da gazete yazarlarının yaptığı yönlendirici yorumlar çerçevesinde şekillendirilmesine çalışılır (15). Bu çalışmada pandemi sürecinde yaşanan somut olaylara rağmen gazeteler kendi bakış açılarıyla gündemi belirlemeye çalışmışlardır.

Toplum açısından önemli olan medyanın özellikle haberlerin güvenilirliği günümüzde, geçmişten daha önemli hale gelmiştir. Türkiye’de özellikle son dönemde gerçekleşen siyasal ve toplumsal birçok olayın neticesinde zaten problemi olan medyaya güven daha da azalmıştır. Yapılan çalışmalarda, toplumda en az güvenilen kurumlar arasında medya gelmektedir. Yeni ortaya çıkan alternatif medyaya rağmen aktarılan haberler sıkça güvenilirlik tartışmalarına konu olmaktadır (16). Çalışmamızda görüldüğü gibi toplumun bütün kesimlerini ilgilendiren sağlıkla ilgili olayların aktarılmasında kitlelerin güvenini azaltacak cinsten manipülasyonlara yer vererek haberler manşetler ve sürmanşetler aracılığıyla okurlara aktarılmıştır.

Manipülasyon, kitlelerin hedefe uyum sağlamaları amacıyla psikolojik süreçlerin kullanıldığı bir iletişim tekniğidir. Tek tarafı olan bu etkinlikte çeşitli bilgiler ve düşünce kalıpları kitlelere aktarılmaktadır. Manipülasyonda istenen düşünce, duygu ve davranışın oluşabilmesi için aktarılacak istenen bilgiler çarpıtılmakta, eksiltilmekte, çoğaltılmakta ya da abartılmaktadır (14). Manipülasyon günümüzde özellikle bireysel özgürlüğün ön planda olduğu ve demokrasiyle yönetilen toplumlarda geçerlidir. Bu toplumlarda rıza üretiminin gerçekleşmesi için gerekli en önemli yol kitle iletişim araçlarının kullanılmasından geçer (17). Kitle iletişim araçlarıyla toplumu etkilemek dışında karşılıklı bir etkileşim ortamı da kurulur. Siyasal sistem yapılanması ve toplumsal hayatta kitle iletişim olayları önemli bir rol üstlenir (18). Çalışmamızda, manşetler ve sürmanşetlerde haberler aktarılırken gazetelerin sıkça manipülasyona yer verdikleri görülmektedir.

Medya kuruluşlarının toplumu bilgilendirme, organize etme ve harekete geçirme gibi kamu yönetim unsurlarının sürdürülmesinde önemi vardır. Ancak birçok basın organı günümüzde belirli ideolojileri temsil etmektedir. Bu durum olağan durumlarda yayın organlarının yayın politikalarının şekillendirirken, toplumsal önemi büyük olan doğal afet gibi durumlarda da devam etmektedir. Bu durum, Yalçın'ın çalışmasında Kahramanmaraş depremlerindeki örnekler üzerinden aktarılmaktadır. Çalışmada afetten sonraki günlerde haberlerin aktarım şekillerinin gazeteler arasındaki farklılığı dikkat çekmektedir (19). Çalışmamızda benzer şekilde, haberler gazetelerin temsil ettiği ideolojiler etrafında şekillendirilmiştir. Bu durum, izleyen dönemlerde değişmekle beraber gazeteler arasındaki farklılığın korunduğu dikkat çekmektedir.

Görüldüğü gibi haberlerin okurlara aktarılması konusunda gazetelerin tutumları birbirlerinden farklıdır. Sağlık haberlerinin doğru ve zamanında, özenle verilmesi habercilik etiği açısından önemlidir. Pandeminin saydam, güvenilir ve katılımcı biçimde yönetilmesi açısından bilginin sağlanması ve bunun zamanında topluma sunulması gereklidir. Bunun için de gazetelerin habercilik anlayışı büyük önem taşımaktadır.

Çalışma 4. Uluslararası 22. Ulusal Halk Sağlığı Kongresinde (13-19 Aralık 2020) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Kaynaklar

1. Yüksel E. Medyanın gündem belirleme gücü. Çizgi Kitabevi Yayınları; 2001.
2. Scheineder W, Raue J. Gazetecinin El Kitabı [İnternet]. Ankara: Konrad Adenauer Vakfı; 2002 [a.yer 16 Mayıs 2024]. 276 s. Erişim adresi: <https://www.nadirkitap.com/gazetecinin-el-kitabi-wolf-schneider-paul-josef-raue-kitap27497497.html>
3. Rıdvan B. Haberin Anatomisi ve Temel Yaklaşımlar: Ankara: Nobel Yayın. 2001;
4. Yağbasan M. Basın Dili ve Gazete Manşetlerinin Dilbilimsel Analizi. Humanities Sciences. 2008;3(1):114-27.
5. Öğüt P. Türkiye’de Sağlık Haberciliğinin Tarihsel Gelişimi. Atatürk İletişim Dergisi. 2017;(14):5-26.
6. Eğitim ve Sağlık Muhabirleri Derneği. Halkın Yararı İçin Sağlık Haberciliği Bildirgesi [İnternet]. 2005. Erişim adresi: <http://www.esamder.org.tr/bildirgedetay.asp?bildirgeID=120>
7. Nutbeam D. Health literacy as a public health goal: a challenge for contemporary health education and communication strategies into the 21st century. Health promotion international. 2000;15(3):259-67.
8. Ilgaz A, Gözüm S. Tamamlayıcı sağlık yaklaşımlarının güvenilir kullanımı için sağlık okuryazarlığının önemi. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi. 2016;9(2):67-77.
9. Ulaş T, Gör A, Yılmaz T, Gör Ö. Pandemi ve Gazetecilik: Covid-19 Sürecinde Türkiye’deki Gazetecilik Pratikleri Üzerine Bir İnceleme. 2022;
10. Maden S. Covid-19 salgını ve sağlık haberciliği: Prof. Dr. Erkan Yüksel ile söyleşi. Etkileşim. Ekim 2020;3(6):205-13.
11. Gemlik N, Pektaş A, Arslanoğlu A. COVID-19 Salgını Sürecinde Twitter Haberciliği Üzerine Nitel Bir Araştırma. J Health Pro Res. 15 Şubat 2021;3(1):15-24.
12. WHO. WHO Director-General’s opening remarks at the media briefing on COVID-19 - 11 March 2020 [İnternet]. 2020 [a.yer 16 Mayıs 2024]. Erişim adresi: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020>
13. Akveran S. Ana Akım Medya Alternatif Medya İhtiyacı Ve Etik. Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi. 2018;1(1):10-31.
14. Özer NP. Gazete Haberlerinde Manipülasyon 28 Şubat Örneği. Medeniyet ve Toplum Dergisi. 31 Aralık 2019;3(2):213-36.
15. Vatandaş S. Covid-19 Pandemisi ve “Gündem Belirleme” İşlevi Açısından Gazete Manşetleri. Sosyal Bilimler Metinleri. 2020;2020(1):61-78.
16. Olkun EO. Medya haberlerinin güven algısı üzerinde etkili olan faktörler: Konya örneği. 2017 [a.yer 15 Mayıs 2024]; Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/20.500.12395/7456>
17. Schiller H. Zihin Yönlendirenler. Pınar Yayınları; 1993. 307 s.
18. Güz N. Haberde yönlendirme ve kamuoyu araştırmaları. Ankara: Nobel Yayınevi. 2005;
19. Yalçın E. Doğal afetlerin doğal olmayan sonuçları: Gazetelerin deprem haberciliği. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2023;(78):188-210.

Hem Kitap Hem Film: “Çit”

Bülent Kılıç

Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

“Bu çocukların birer “yerli”ye dönüşmeleri çok yazık. Buna engel olunamadı. Çok etkileyici çocuklardı, merkeze yıllar önce getirilmeleri gerekirdi”

Aborijinlerin Şef Koruyucusu A.O. Neville

Aborijin kökenli yazar Doris Pilkington Garimara tarafından annesinin ve iki kuzeninin 1930’lu yıllarda başlarından geçen gerçek bir öykünün 1996 yılında kitaba dökülmesiyle birlikte tüm dünya Avustralya tarihinin çirkin ve ırkçı bir yönünü keşfetmiş oldu. 1931 yılında Avustralya hükümeti aldığı bir kararla Aborijin kökenli melez çocukları daha beyaz bir ırk haline getirmek amacıyla ailelerinden zorla alarak iki ayrı kampta topladı. Çocukların bu kamplarda önce Aborijin dilini konuşmaları yasaklandı, sonra rahibeler tarafından dini eğitime alınarak hristiyanlaştırıldı. Daha sonra önce beyaz ailelere hizmet etmeleri için tekrar çiftliklere verildi ve daha sonra mutlaka bir beyazla evlenmeleri sağlanarak, doğacak çocukların giderek daha da beyaz tenli olması amaçlandı. Böylece 1930’lu yıllarda Avustralya hükümeti, devlet eliyle resmi yoldan bir köle ticareti ve soykırım uygulamış oldu. Bu çocukların köklerini unutmaları ve asimile olmaları için gerekli iki eğitim kurumunun başına ise Aborijinlerin Baş Koruyucusu ünvanı verilen Mr. Arthur O. Neville getirildi.

“Moore River Yerli Merkezi” Batı Avustralya’nın güneyinde yer alan kamplardan birisiydi. Kitap bu kamptan kaçmayı başaran üç çocuğun kaçış öyküsünü anlatırken arka planda İngilizlerin Avustralya kıtasını ele geçirip sömürge haline getirmeleri ve Aborijinlerin kültürü de tanıtıyor. Ancak film sadece kaçış öyküsüne odaklanmış durumda. Bu nedenle kitabı okumak son derece önemli. Kitabın yazarı olan Doris Pilkington Garimara, kamptan kaçmayı başaran ilk çocuk olan Molly’nin kızı ve kitapta annesinin yaşam öyküsünü ve Avustralya’nın karanlık tarihi geçişini anlatıyor.

Geliş Tarihi / Received: 20.04.2024 **Kabul Tarihi / Accepted:** 03.05.2024 **Yayın Tarihi / Published:** 30.05.2024

Sorumlu Yazar: Bülent Kılıç, Eposta: bulentkilig64@gmail.com

Atf için: Kılıç B. Hem Kitap Hem Film: “Çit”. Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa). 2024;Bahar(10):46-56.

Molly (15 yaşında), Gracie (11 yaşında) ve Daisy (8 yaşında), 1931 yılında peşlerindeki tüm polis ve ödül avcılarına rağmen yaklaşık 2000 km.lik bir mesafeyi 9 haftada ve hem çıplak ayakla hem de hiç bir malzemeleri olmadan yürüyerek geçmeyi başarıyorlar. Doris Pilkington 1990’lı yıllarda kitabı yazarken hayatta olan annesi ve annesinin kuzeni Daisy ile konuşarak (3. Çocuk Gracie maalesef 1983 yılında yaşamını kaybetmişti) tüm başlarından geçeni “Çit” (Rabbit-Proof Fence) isimli romana aktardı. Ayrıca kitabın yazılışı sırasında yazar annesi ve teyzesiyle birlikte kamptan kaçış yolunu tekrar baştan başa birlikte katederek ve yaşananları yerinde hissederek kitabın daha gerçekçi bir hal almasını sağlamayı amaçladığını belirtiyor:

“Moore Nehri Yerli Merkezinden eve doğru yapılan uzun yolculuğu yeniden canlandırmak hem zorlu hem de ilginç bir iş oldu. İnsanın herşeye rağmen bu işte başarılı olabilmesi için geniş bir hayal gücüne ve azizlerin sabrına ve kararlılığına sahip olması gerekiyor. Zaman zaman yeniden kendimi 10 yaşında bir kız çocuğu gibi hissedip Molly, Daisy ve Gracie’nin yaşadıklarını kestirmeye çalıştım. Zihnimde onların geçtiği yollardan geçtim ve bir yazar olarak becerilerimi kullanarak, her sabneyi onların gözünden canlandırmaya çalıştım. Hayal gücümle coğrafi ve botanik keşiflere ilişkin kayıtları birleştirdim. Sonunda üç kızın yolculuğuna sahne olan bitki örtüsünü ve manzarayı oluşturmayı başardım”.

Kitap 1996 yılında yayınlanmasından hemen sonra tüm dünyada büyük bir ses getirdi ve 1997 yılında Avustralya hükümeti Aborijinlerden resmen özür dilemek zorunda kaldı. Yönetmen Phillip Noyce tarafından 2002 yılında filme

çekilen ve Kenneth Branagh’ın Aborijinlerin baş şefi Mr Neville rolünde oynadığı “Çit” filmi aynı yıl Edinburgh film festivalinde de en iyi film ödülünü aldı.

Kitaba ve filme adını veren “çit” (Rabbit-Proof Fence / Tavşan Geçirmez Çit) 1907 yılında Avustralya hükümeti tarafından inşa ediliyor. Avustralya İngilizler tarafından ele geçirilip sömürgeleştirildiğinde aynı zamanda İngiltere’den gemilerle bol miktarda tavşan, tilki, koyun ve at da yeni kıtaya getiriliyor. Ancak zaman içinde tavşanlar çok hızlı çoğalıyor ve tarlalara zarar vermeye başlıyorlar. Bunun üzerine tavşanların daha fazla yayılmasını önlemek için Batı Avustralya’da kuzeyden güneye doğru boydan boya 1834 km uzunluğunda iki adet tel örgü (çit) inşa ediliyor. Çitin stratejik noktalarına da gözcüler konuluyor ve çit her gün bekçiler tarafından kontrol ediliyor (haritada kırmızı ile işaretli hat). Romanın kahramanı Molly’nin dedesi de bu çitin yapımında çalışan Aborijinlerden birisi. Aile çite yakın bir yerde kuzeyde yabani otlar ve çalılarla kaplı Jigalong isimli bir köyde yaşıyor. Çocukların kaçış hattı da haritada yeşil renkle işaretli. Haritadaki siyah renkli hat ise çocukların Port Headland limanından deniz yoluyla kampa götürüldükleri rotayı gösteriyor.

Moore Nehri Yerli Merkezinden başlayıp, Batı Avustralya’nın kuzeybatısında yer alan Jigalong’da tamamlanan 1800 km.lik bu yolculuk sadece tarihi bir olay değil, aynı zamanda insan hayallerinin erişmekte zorlanacağı büyük bir başarı. Bu yolculuğu 1931 yılında üç kız kardeş (aslında kuzen) yaklaşık iki ayda gerçekleştirdi.

Aborijin kültürüne göre bir kadının kuzenleri de kardeş olarak kabul edildiği için yazar, annesinin kuzenlerini de annesinin kız kardeşleri yani teyzeleri olarak niteliyor. Ancak daha da önemlisi Molly aynı kaçıışı 10 yıl arayla iki kez gerçekleştirdi.

Geleneksel Aborijin toplumunun sayılarla ve tarihle bir ilgisi yok. Doğa onların sosyal takvimi, her şey mevsimsel döngülerle ölçülüyor. Yaz zamanı toz ve sinek nedeniyle “pembe göz”, kış ise “gulya-yağmur” zamanıdır. Kanguru avlamak için geleneksel ritüellerle çalılıklar yakılır, hayvanlar panik içinde kaçmaya çalışırken mızrakla avlanır. Hayvanların postlarından kışın giyilen bir pelerin yapılır ancak Aborijinler bunun dışında herhangi bir elbise veya ayakkabı giymez, çıplak dolaşırlar. Sadece yazın sıcak havada ayakları sıcak toprağa basınca yanmasın diye “booga” adı verilen ağaç kabuğundan yapılmış bir koruyucu altlığı ayaklarına geçirirler.

Doris Pilkington anneannesinden ve annesinden öğrendikleriyle annesi Molly’nin doğum anını şöyle aktarıyor: “Maude’nin (anneanesi) midesi bulanıyordu, annesine karnının ağrıdığını söyledi. Annesiyle teyzeleri onun hareketlerini yakından takip ediyorlardı. “Bebek yakında gelecek” diye fısıldadı teyzelerinden birisi. Diğerleri onaylayarak başlarını salladılar. “Gel kızım” dedi annesi yumuşak bir sesle. “Gidip nebrin kıyısında kamp yapalım. Orada toprak yumuşaktır. Ateş de yakarız. Bebeğin yakında gelecek.” Maudenin karnına giren korkunç ağrılar sırtına ve beline yayılıyordu. Güçlkle üç kadının peşinden gitti. Nebrin kıyısına vardıklarında hemen büyük bir ateş yaktılar. Teyzesi “sen battaniyenin üzerine sırtüstü uzan” dedi. İki teyzesi Maude’nin elbisesini sıyırdılar ve şiş karnına masaj yapmaya başladılar. Sonunda rahim ağzında bebeğin başı görüldü. “Wandi (dişi)” dediler teyzeler genç anneye. Kız kardeşler bebeğin vücudunu amniyotik sıvıdan temizlemek için sıcak ve kuru

kımla ovmaya başladılar. Büyük anne de bebeği kötü rublardan kurtaracak ritüellere başlayarak birden bağırda: “şuna bak dedi, bu hayatımda gördüğüm en çirkin bebek. Yüzüne bakılmayacak kadar çirkin. Büyüdüğünde de çok yaramaz olacağına eminim”. Böylece doğuma tanık olan kötü rubların bebeğe zarar vermemesi için torununa edilebilecek her türlü bakareti etti. Ritüel tamamlandıktan sonra büyükanne bebeği annesine verdi ve “sen şimdi bebeğini emzir ve uyu, her şey yolunda” dedi.

Avustralya kıtasına ilk gelen beyazlar korsanlar ve balina avcılarıydı. Elllerinde Aborijinlerde olmayan tüfek ve tabancalar vardı. Bu vahşi beyazlar Aborijin erkeklerini öldürdüler ve kadınlara tecavüz ettiler. Bir çok Aborijini gemilere doldurup kaçırdılar ve köle olarak sattılar. Kıtanın varlığından İngiliz hükümeti haberdar olunca 1826 yılında buraya askerlerini gönderip, İngiliz bayrağı çektiler. Daha sonra burada askeri üsler kurdular ve yeni bir ülkede toprak ve çiftlik sahibi olmak isteyen İngiliz ailelerini 1830 yılından itibaren kıtaya gönderdiler. Böylece beyazlar her yeri ele geçirip, toprakları paylaşmaya ve çiftlikler kurmaya başladılar. Aborijinler ise artık köylerinden çıkıp avlanmaya gidemez hale geldiler. Çünkü beyazlar çiftlik topraklarından geçmelerine izin vermiyor ve sahalarına giren Aborijinleri öldürüyorlardı. Eğer Aborijinler beyazların koyunlarını veya ineklerini avlarsa da hemen öldürülüyorlardı. Bunun üzerine Aborijinler yavaş yavaş bu çiftliklerde işçi olarak çalışmaya başladılar. Kadınlar hizmetçi, erkekler çiftlik işçisi olmaya başladı. Aborijinler hem daha ucuza (karın tokluğuna) çalışıyor hem de daha çalışkan oluyorlardı. Nitekim “tavşan

geçirmez çit” inşaatında ve Aborijin melez çocukları için kurulan toplama kamplarında da hükümet için çalışan Aborijinlerin sayısı giderek artmaya başladı. Beyaz istilacılar ve sömürgeciler ellerinden topraklarını aldıkları Aborijinlere karşı sözde iyi niyetli olduklarını ifade ediyorlardı. Aborijinler topraklarından kovulmuş, köle olarak satılmış, zorla çalıştırılmış, cinsel saldırıya uğramış, şiddete maruz kalmış, cinayete kurban gitmişlerdi. Oysa 1861 yılında Melbourne Post gazetesinde çıkan bir haber İngilizlerin olaya bakış açısını yansıtıyordu: “Kraliçe Victoria’nın doğum gününde iyi niyetimizin bir göstergesi olarak Aborijinlere battaniye dağıttık”.

Zamanla çiftlik sahibi beyaz erkeklerin hizmetçi Aborijin kadınlardan çocukları olmaya başladı. Melez ırk olarak isimlendirilen bu çocuklar daha açık renk tenli oldukları için durum hemen anlaşılıyordu (nitekim yazarın annesi ve teyzeleri de bu melez gruptan). Melez çocuklar hem Aborijin çocuklar tarafından hem de beyaz çocuklar tarafından dışlanıyordu. Avustralya hükümeti bunu bir bahane olarak kullanarak melez ırkı daha da beyazlaştırmak için şeytani bir plan yaptı.

Batı Avustralya Hükümeti babası beyaz olan Aborijin çocukların eğitimi için iki ayrı kurum oluşturdu. Birisi güneyde Carralup Merkezi, diğeri de güney batıda Moore River Merkezi. Çiftliklerde doğan her bebek ve anne-babası çiftlik sahipleri tarafından kaydediliyordu. Bu nedenle yetkili makamlar çiftlikleri dolaşıp tüm kayıtları alıp, melez bebekleri ayrıca listeliyorlardı. 1930 yılında kızların köylerine

yakın bir çiftlikten Bayan Chellow, Aborijinlerin Baş Koruyucusu Mr. Neville'e bir mektup yazarak kızları ihbar etti. "Jigalong'da üç melez kız var. Molly 15, Gracie 11 ve Daisy 8 yaşında. Bence onların burada ne kadar yabanileştiklerini görmelisiniz". Bunun üzerine Aborijinlerin koruyucu memuru Riggs köye gelerek üç kızını da ailelerinin elinden zorla alır. Mevcut kanuna göre ailelerin buna karşı çıkma hakkı yoktur. İtiraz edenler hapse atılmaktadır.

"Molly ve Gracie sessizce koruyucu memur Riggs'in getirdiği ata bindiler. Yanaklarından yaşlar süzülüyordu. Yola koyuldular. Annelerinin çöğleklerini, babalarının, kuşlarının hıçkırıklarını duyuyorlardı. Yalnızca bir kez dönüp arkalarına baktılar. Geride kalanlar ellerine geçirdikleri sivri nesnelere kafalarına vura vura kanatıyorlardı. Sevdiklerinin dövündüklerini, göz yaşlarının başlarındaki kesiklerden akan kana karıştığını görmek acılarını daha da artırmıştı" Aborijinler kültürlerine göre büyük üzüntülerini ancak böyle kendi kanlarını akıtarak ifade ediyorlardı.

Üç kız kardeş kuzeyde Port Headland limanından gemi kayıtlarına göre 27 Temmuz 1931 tarihinde gemiye bindirilerek, Batı Avustralya'nın güney batısındaki Moore River Yerli Merkezine gemiyle gönderilir (tüm resmi kayıtlar yazar tarafından kitap yazılırken elde edilmiş). Kızlar o kadar bitkin düşmüşlerdi ki artık ağlayamıyorlardı. Bir hafta süren gemi yolculuğundan sonra Moore River Yerli Merkezine varan kızlar, kapıları geceleri asma kilitle kitlenen, pencereleri demir parmaklıklı bir yatakhane, ülkenin diğer yerlerinden zorla getirilmiş kendileri gibi melez kızlarla birlikte kalmaya başlarlar.

Eğitim kurumu ismi verilmesine karşın aslında merkez bir toplama kampı gibidir. Çocukların eğitimlerini rahibeler vermektedir ve kurallar çok katıdır. Çocuklar sabah 05.30'da kaldırılırlar, kendi dillerini kullanmaları yasaktır, herkes İngilizce konuşmak zorundadır. Buradan kaçmaya teşebbüs eden tüm çocuklar görevliler tarafından kısa zamanda yakalanıp tekrar geri getirilmekte, tek başına kulübe hapsi ve kırbaçlanmak dahil ağır cezalara çarptırılmaktadır.

“Burayı hiç sevmedim” diye fısıldadı Molly. “Hapishane gibi, geceyin insanları kilitliyorlar, sabahleyin de gelip kilidi açıyorlar.” Burası yatılı okul filan değildi, okuldan çok toplama kampını andırıyordu. Taş gibi sert yataklarda yatıyorlardı, yastıkları, çarşafı yoktu, sadece battaniye vardı. Pencereerde de perde yerine demir parmaklıklar vardı. Yoklama yapıp, ışıklar söndürüldü. Molly anahtarların kilitte döndüğünü, zincirlerin takıldığını duydu. Özgür ruhlu kız o anda kararını verdi. Kardeşleriyle birlikte buradan kaçacaktı”.

Kanımca kitapta yer almamasına karşın filmde çok iyi kurgulanmış bir sahne var: Bu soykırım planının başında bulunan Mr Neville kampta Molly ile tanışıyor. Kennet Branagh'ın az ama öz gözüktüğü sahnelerden birisi. Kamera olayı Molly'nin gözünden veriyor ve Mr Neville tüm şeytani yanını gizleyerek ama tam bir şeytan görünümünde kızı teskin etmeye çalışıyor.

Molly (yazarın annesi), 15 yaşında olmasına karşın köyde hayvanların izini sürmek,

kendi izini bırakmamak, tavşan, yabani kedi, kanguru gibi hayvanları avlamak konusunda çok iyi bir eğitim almıştı. Bu nedenle planı basitti. Kaçıştan sonra izlerini kaybettirmek için bir müddet kampın yakınındaki nehirde yürüyerek gideceklerdi. Tüm seyahat boyunca asla ana yola çıkmadan ve etraftaki çiftliklere uğramadan gideceklerdi. Yolda tavşan avlayarak karınlarını doyuracaklardı. Kamptan yeterince uzaklaşınca kuzeye doğru giden çiti bularak, bunu takip etmeleri yeterli olacaktı. Çünkü çit onların köyelerinin yanından geçiyordu.

Bir ay sonra sabah kahvaltı ve sayımdan sonra kamptaki tüm çocuklar kilisede toplanırken, Molly ve kardeşleri geride kaldılar ve saklandılar. Sonra da hızla nehre doğru koşarak kaçtılar. Yanlarına hiç bir şey alamamışlardı. Kibritleri bile olmadığı için ateş yakıp, tavşan avlayıp karınlarını doyuramadan ilk üç gün aç bir şekilde sadece ot ve meyve yiyerek yürüdüler. Geceleri yakalanmamak için tavşanlar gibi toprak altına tünel kazıp, içinde uyuyorlardı. İz bırakmadan gittikleri için peşlerine düşen koruma memurları onların izine rastlayamadı ve kızların öldüğünü düşünmeye başladılar. Kaçışlarının üçüncü günü iki avcıyla karşılaştılar. Avcılar onlara iki kutu kibrit, biraz tuz ve kanguru eti verdiler. Avcılar kaçak kızların öyküsünü duymuşlardı ancak onları merkeze ihbar etmediler. Bu sayede kızlar bir hafta daha rahatça yol aldılar. Ancak açlık ve yorgunluktan daha fazla dayanamayıp bir çiftliğe uğrayıp yiyecek istediler. Çiftlik sahibi beyaz kadın iyi niyetliydi, kızlara yemek verdi, üstlerine palto giydirdi ve yanlarına yolluk yemek vererek onları uğurladı. Ancak kızların bu yolculuğu yapamayacaklarını düşündüğü

için, yollarda ölmesinler diye onları ihbar etti ve çite doğru gittiklerini söyledi. Bunun üzerine tüm korucular çit boyunca önlem olarak devriye yapmaya başladılar. Fakat tahmin etmedikleri şey Molly'nin zekası idi. Molly kadının onların çite doğru gideceklerini bildiği için ihbar edebileceğini düşünerek, rotalarını değiştirmişti. Böylece kuzeye doğru dikey bir şekilde giden çit yerine içerden adeta bir dik üçgenin hipotenüsünü izleyerek kuzey batıya doğru yol aldılar. Böylece koruma memurları günlerce beklemelerine rağmen çocukları bulamadılar. Kızların kaçış haberi artık tüm ülkeye yayılmıştır. Gazetede çıkan bir ilan şöyleydi (yazar tarafından kayıtlardan alınmış resmi haber):

“Aborijinlerin Şef Koruyucusu Bay A.O. Neville, yaşları sekiz ile onbeş arasında değişen üç yerli kız için çok endişelenmektedir. Kızlar yeni geldikleri Moore Nebri Yerli Merkezinden kaçtılar. Yeni ortamlarına ve arkadaşlarına bir türlü alışamayan kızlar evlerine dönmek istiyorlar. Kızların kuzey doğuya doğru köyleri Jigalong'a doğru gittikleri düşünüyor. Onları görenlerin hemen yetkililere haber vermeleri gerekiyor. Bay Neville kızlar bulunamazsa başlarına kötü şeyler gelebileceğinden endişe etmektedir.”

Kaçış sırasında Molly, yorulan en küçük kız Daisy'yi çoğunlukla sırtında ve kucığında taşımak zorunda kaldı. Hatta bu nedenle bazı yerlerde iki kişinin ayak izini gören koruyucu memurlar, kızlardan birisinin öldüğüne emin olduklarını söylediler. Bilmedikleri ise küçük kızı sırtında taşıyan Molly'nin ne denli güçlü ve zeki olduğu ve bazı yerlerde Molly'nin ayak izlerini özellikle bırakarak, memurları yanlış yere doğru yönlendirmesiydi.

Kızlar haftalar sonra çitin doğu ve batıya doğru ikiye ayrıldığı kavşak noktasına vardılar. Ancak kızları arayan koruma memurları daha fazla masraf olmasın diye hükümet tarafından artık geri çekilmişti. Çünkü kızların kaçışından sonra 1.5 ay geçmiş ve kızların artık öldüğü düşünülüyordu. Böylece kızlar yolculuklarının son bir ayında çiti takip ederek kolayca yol aldılar. Ancak bir gün onları Pindathuna İstasyonunda hükümete çalışmakta olan bir Aborijin arazide avlanırken gördü. Onlara yaklaştı, konuştu ve yiyecek vererek dostluklarını kazandı. Eğer isterlerse istasyonda saklanıp, gelen ilk trene gizlice binerek daha kolay gidebileceklerini söyledi. Adam daha sonra ayrılarak gitti. Kızlar çok yorgundular ve tükenmiştiler. Gracie ısrarla istasyona gidip trene binmek istediğini söyledi. Molly ise buna şiddetle karşı çıktı. Adam kendilerini ihbar etmişse istasyonda yakalanacaklarını söyledi. Ancak Gracie kızlardan ayrılarak tek başına istasyona gitti ve orada kendisini ihbar eden adam yüzünden polislerce yakalandı. Molly ve Daisy ise çit boyunca yürüyerek köylerine 9 hafta sonunda ulaşmış oldular. Aileleri onları büyük bir sevinçle karşıladı. Koruma memurlarına tekrar yakalanmamak için hemen kızlarını alarak Naboroo gölü civarına gittiler ve burada yıllarca hükümet yetkililerinin onları bulamayacakları ormanlık alanlarda saklandılar. Böylece 3 kızdan ikisi kurtulmuş oldu, yakalanan Gracie ise tekrar toplama kampına gönderilmişti.

Gracie bir daha asla köyüne dönemedi. Kamptaki eğitimini tamamladıktan sonra bir beyazla evlendirildi ve altı çocuğu oldu, 1983 yılında yaşamını kaybetti. En küçükleri Daisy büyüdükten sonra çeşitli çiftliklerde ev işlerinde çalıştı, evlendi, dört çocuğu oldu. Bir daha yakalanmadı. Yazar Doris Pilkington'un annesi Molly'nin ise acıklı hikayesi maalesef daha bitmemiştir.

Molly izini kaybettirdikten yıllar sonra genç bir yetişkin olarak yakınlarda bir çiftlikte çalışmaya başladı ve orada evlendi. Doris (yazar) ve Annabelle isimli iki kızı oldu. Ancak 1940 yılında apandisit ameliyatı nedeniyle acilen hastaneye yatırılınca burada gerçek kimliği ortaya çıktı. Koruyucu memurlar tarafından 1941 yılında 18 aylık kızı Annabelle ve 4 yaşında kızı Doris ile birlikte tekrar zorla aynı kampa getirildi. Ancak Morris ilginç bir şekilde kamptan ikinci kez kaçarak (bu kez sadece 18 aylık kızını yanına aldı ve bu kitabın yazarı Doris'i kampta bıraktı) dokuz yıl sonra aynı yolu gene yaya bir şekilde kucagında bebeğiyle birlikte katedip ikinci kez köyüne ulaştı. Ancak üç yıl sonra çalıştığı çiftliğe dönünce, kimliği tekrar ortaya çıktı ve yetkililer bu sefer kızı Annabelle'yi elinden zorla alıp bir rahibe okuluna verdiler. Molly küçük kızını bir daha göremedi ancak büyük kızı Doris, annesini yıllar sonra bularak bu acıklı öyküyü kaleme aldı.

Yaklaşık yüzbin melez Aborijin çocuğun ailelerinden zorla kopartılarak, beyaz ailelere köle olarak verildiği bu program Avustralya tarihinin en kara lekesidir. Aborijinlerin Baş Koruyucusu (Chief Protector of Aborigines) olan Mr Neville 1940 yılına kadar bu işi yaptı ve 1940 yılında emekli oldu. Ancak "Çalınmış Kuşak" (Stolen Generation) olarak isimlendirilen melez Aborijinlerin zorla alıkonması olayı 1970'li yıllara kadar sürdü. Olayın baş kahramanı Molly iki kez kaçmasına karşın, yetkililer birincide kız kardeşini, ikincide küçük kızını bir daha göremeyeceği bir şekilde elinden alarak bilinçli bir şekilde eziyete devam ettiler. Molly'nin kızı Doris Pilkington Garimara bu gerçekleri 1996 yılında yazıp

yayınlayana kadar da tüm dünya Aborijinlerin bu dramına seyirci kaldı. Sömürgecilik, asimilasyon, ırkçılık, cinsel taciz, çocuk kaçırma, cinayet, hırsızlık dahil tüm kötülüklerin yaşandığı bir kıtada ve dönemde, günümüzden yüz yıl önce beyaz adamın yaptıkları (ne kadar özür dilerlerse dilesinler) sadece Aborijinler tarafından değil kanımca günümüzde hiç bir aklı başında insan tarafından affedilmeyecektir.

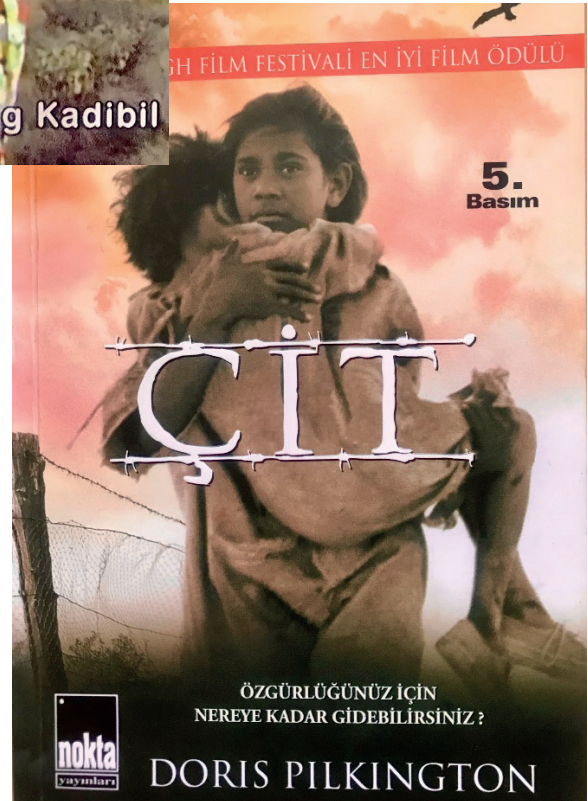
Kitap 1996 yılında “Rabbit-Proof Fence” (Tavşan Geçirmeyen Çit) ismiyle University of Queensland Press tarafından basıldı. Altı yıl sonra çekilen filmde ise Phillip Noyce ve Christine Olsen yapımcılığı üstlendi. Film Avustralya’da gerçek olayların geçtiği mekanlarda 2002 yılında HanWay ve Australian Film Finance Coporation tarafından Phillip Noyce yönetmenliğinde beyaz perdeye aktarıldı.

Filmin çekimleri sırasında çocuk oyuncular için özel eğitmenler tutuldu ve Molly rolünü Everlyn Sampi, Daisy rolünü Tianna Sansbury, Gracie rolünü Laura Monaghan canlandırdı. Zorunlu değişiklikler hariç, kitap oldukça iyi bir şekilde filme uyarlanmış. Ancak kitapta oldukça ayrıntılı bir şekilde yer alan Aborijin kültürü ve gelenekleri filme yansıtamamış. Buna karşın Aborijinlerin koruyucu şefi Mr Neville rolünde oynayan Kenneth Branagh’ın filmde kısa süreli gözükmesine karşın çok başarılı bir oyunculuk sergilediğini söyleyebilirim. Film, kaçış öyküsüne odaklandığı için yönetmenin bilerek veya bilmeyerek sömürgecilik, kölelik ve tecavüz gibi olayları hiç ele almaması ise bence filmin en önemli eksikliklerinden sayılabilir.

Tüm eksiklerine karşın yakın tarihimizin bu önemli soykırım olayının filmini seyretmenizi öneriyorum. Kitap ise kesinlikle çok daha çarpıcı. Romanda geçen olayların kurgu değil tamamen gerçek olması, okuru kesinlikle inanılması zor bir durumla karşı karşıya bırakarak “bu kadar da olmaz ki” dedirtiyor ve derinden sarsıyor. Beni özellikle etkileyen tarafı Molly’nin aynı kaçıışı 2. kez gerçekleştirmiş olması (kitabı okuyana kadar bu acı gerçeği bilmiyordum) ve her defasında kardeşleri, çocukları ve ailesi üzerinden acımasızca cezalandırılması. Altta Molly ve Daisy’nin film çekimi sırasında kayda alınan görüntüleri yer almakta. Herkese iyi okumalar, keyifli seyirler dilerim.

Yapay Zekâ “Sanatı”

Aylin Öztürk

Fotoğraf Sanatçısı

“Yapay zekâ sanatı, yapay zekâ algoritmalarının veya sistemlerinin kullanılmasıyla üretilen sanat eserlerini ifade eder. Bu eserler, genellikle bilgisayar programları veya öğrenme algoritmaları aracılığıyla oluşturulur ve geniş bir yelpazede farklı sanat türlerini kapsar; örneğin resim, müzik, şiir, film ve daha fazlası.”

Bu tanım, yapay zekâ sanatının ne olduğuna dair ChatGPT’den aldığım yanıt (1). Bence burada dikkatimizi çekmesi gereken en önemli husus, bizzat yapay zekânın kendisi çoktan “yapay zekâ sanatı”nın varlığını kabul etmiş ve yapay zekâ ile oluşturulan sanat “eser”leri olduğunu belirtiyor. Wikipedia tanımına göre ise; *yapay zekâ sanatı, yapay zekâ (AI) programları kullanılarak oluşturulan herhangi bir görsel sanat eseridir.* Sanat otoriteleri arasında “Yapay zekâ sanatı yapabilir mi?” tartışmaları sürerken, yapay zekâ sanatı tanımının çoktan sözlüklere girmiş olduğunu görüyoruz. Unutmamak gerekir ki her olgu, her kavram bir tanım ile başlar.

Yapay zekâ ile sanat arasındaki ilişki dinamik ve keşfedilmeyi bekleyen bir alan. Yapay zekâ sanatının “ne kadar sanat” olduğunu değerlendirebilmek için sanat ve toplum üzerindeki etkilerinin neler olabileceğine bakmamız gerekir diye düşünüyorum.

Geliş Tarihi / Received: 20.04.2024 Kabul Tarihi / Accepted: 26.05.2024 Yayın Tarihi / Published: 30.05.2024

Sorumlu Yazar: Aylin Öztürk, Eposta: aylin.leblebici@gmail.com

Atf için: Öztürk A. Yapay Zekâ “Sanatı”. Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa). 2024;Bahar(10):57-73.

1. *Yapay zekâ ile üretilmiş bir fotoğraf.*

@Aylın Öztürk

Karşıt Görüşler

Yapay zekâ ve sanat birbirine zıt alanlar gibi görünse de artık yapay zekânın da sanat yaptığı iddia ediliyor ve bunu yapan teknolojilere sahip birçok firma, geliştirdikleri ürünler ile bu alanda yarışıyor. Hal böyle olunca, yapay zekâ teknolojisi, sanat ve akademi dünyasında da derin tartışmaları beraberinde getirdi. Yapay zekânın sanat alanında kullanımı, bazıları için yaratıcı potansiyelin keşfedilmesi ve sınırların genişletilmesi anlamına gelirken, diğerleri ise sanatın insani özünün tehlikeye girebileceği endişesini taşımakta. Hatta yapay zekânın, sanatı tehdit ettiğini düşünenler var. Onlara göre sanat, insani duygu, deneyim ve yaratıcılığın bir ürünüdür ve bu özelliklerin makineleşmesi sanatın özünü yok eder. Ayrıca, yapay zekânın sanat eserlerini üretmek için kullanılması, sanatçıların işlerini değersizleştirir ve orijinalite kavramını sulandırabilir.

Yapay zekâ ile sanat arasındaki ilişkinin sadece tehditlerle değil, aynı zamanda fırsatlarla dolu olduğunu savunanlar da var elbette. Bu bağlamda yapay zekâ, sanatın erişilebilirliğini artırabilir ve

yeni sanat formlarının keşfedilmesine olanak sağlayabilir. Örneğin; yapay zekâ tabanlı müzik kompozisyonu, işitme engelli bireyler için görsel tabanlı bir deneyim haline getirilebilir veya yapay zekâ destekli sanat eserleri, sanatın daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlayabilir. Öyle ya da böyle, karşıt görüşler barındıran tartışmalara konu yapay zekâ sanatı alanında gelişmeler sürüyor ve sürmeye de devam edecek gibi görünüyor.

Yapay zekâ ve sanat arasındaki ilişki oldukça karmaşık olabilir ve çok yönlü incelenmesi gerekir. Önemli olan, bu teknolojinin sanatı nasıl etkileyeceğini anlamak ve bu değişimlere nasıl uyum sağlanabileceğini keşfetmek. Bu nedenle, yapay zekâ ile sanat arasındaki etkileşimin dikkatle irdelenmesini ve anlaşılmasını değerli buluyorum.

İlk Örnekler

Bilgisayar sanatının hayatımıza girmesi çok da yeni sayılmaz. İlk örnekleri 50 yıl öncesine dayanıyor. 1970’lerde bilgisayar tabanlı sanat üretimine kendi geliştirdiği algoritmalar ile başlayan sanatçı Harold Cohen, bilgisayar sanatının öncülerinden biridir. Cohen, 1928’de İngiltere’de doğdu ve 2016’da vefat etti. Sanat kariyeri boyunca bilgisayar tabanlı sanatı ve yapay zekâ ile sanat ilişkisini keşfetmesiyle tanınmıştır. Harold Cohen’in en ünlü projesi “AARON” (2) adlı bir yapay zekâ sanat programıdır, bir başka deyişle Cohen’in özgün sanat eserlerini yaratmak için kullandığı bir bilgisayar algoritması. Cohen, AARON’u geliştirerek programın sanatsal kararlar almasını ve farklı kompozisyonlar üretmesini sağladı. Cohen’in çalışmaları, yapay zekânın sanat üretimindeki potansiyelini keşfetmek ve geleneksel sanat anlayışını sorgulamak amacıyla yapılmıştır. Ayrıca Cohen’in resimleri ve dijital sanat eserleri, karmaşık desenler ve renk paletleriyle

bilinir. Onun sanatı, teknoloji ile sanat arasındaki etkileşimi ve sınırları araştırmak için önemli bir örnek teşkil etmekte. Günümüzde halen Harold Cohen'in AARON ile ürettiği sanat eserleri çeşitli sergilerde ve müzelerde yer almaya devam ediyor. Hatta bu yazıyı kaleme aldığım sırada, 3 Şubat-19 Mayıs 2024 tarihlerinde Whitney Museum of American Art'ta "HAROLD COHEN: AARON" isimli sergi (3) devam ediyordu.

2. AARON, *Whitney Museum of American Art, New York.*

Fotoğraf: Ron Amstutz

3. *Harold Cohen, AARON KCAT, 2001.*

Whitney Museum of American Art, New York © Harold Cohen Trust

Yapay Zekâ Sanatı Nasıl Bu Kadar Popüler Hâle Geldi?

Hemen her alanda olduğu gibi, bir ürün büyük paralara alıcı bulduğunda herkesin dikkati çekiyor. Yapay zekâ sanatı alanında da bundan farklı bir şey olmadı.

Ian Goodfellow, derin öğrenme ve yapay zekâ konularında önemli katkılarda bulunan bir bilim insanı. En bilinen çalışması, derin öğrenme alanında yaygın olarak kullanılan ve GAN (*Generative Adversarial Networks- Yaratıcı Çekişmeli Ağlar*) olarak bilinen yapay zekâ modeli. Ian Goodfellow, GAN'ları tanıtarak, birbirleriyle rekabet eden iki ağı (bir üretici ve bir ayırt edici) birlikte eğitilerek yaratıcı ve gerçekçi veri üretebilecek bir sistem oluşturulmasını sağlamıştır. GAN'lar, resim, ses, metin gibi çeşitli veri tiplerini üretmek ve düzeltmek için kullanılır. 2018 yılında Ian Goodfellow'un GAN algoritmasını kullanarak yapay zekânın yaptığı "Edmond De Belamy'nin Portresi" adlı çalışmanın New York'taki bir açık arttırmada 432.000 dolara satılması, yapay zekâ ile oluşturulan sanat eserlerine ilgiyi arttırdı. Bu çalışmanın ilgi çeken bir başka yanı ise üretiminde kullanılan kodun sanatçının imzası olarak resmin üzerine yazılması.

4. *Edmond De Belamy'nin Portresi*

$$\min_G \max_D \mathbb{E}_x [\log(D(x))] + \mathbb{E}_z [\log(1 - D(G(z)))]$$

5. *Edmond De Belamy'nin Portresi üzerindeki imza*

Bu resmin satıldığı yıl olan 2018'den beri geçen süreçte yapay zekâ sanatı, geldiği aşama itibarıyla çok daha ulaşılabilir ve yaygın. Derin öğrenme ve diğer yapay zekâ teknikleri, resim yapma, beste yapma, şiir yazma gibi sanatın farklı alanlarında insan dışı yaratıcılığın ortaya çıkmasına olanak tanıdı. Bu sebeplerle yapay zekâ sanatı popüler hale geldi ancak bu popülerliği koruyabilecek mi, değeri kalıcı olacak mı, henüz bilmiyoruz.

Günümüzün liberal dünyasında, *Edmond De Belamy'nin Portresi*'nde olduğu gibi popüler olan her şeyden para kazanılmaya bakılır. Popüler hale gelen yapay zekâ eserleri yüksek fiyatlarla talep görebilir. Ancak bir süre sonra yapay zekâ sanat eserlerinin popülerliğinin kalmaması çok olası ve bence bu,

aşağıda sıraladığım birkaç faktöre bağlı. Yazının ilerleyen bölümlerinde bu başlıklara detaylı olarak değineceğiz fakat burada yapay zekâ sanatının popülerliği ve geleceği bağlamında kısa tespitler yapmak istiyorum.

Teknolojik Yeniliklerin Hızı: Teknolojinin hızlı ilerlemesiyle birlikte, belki de bugün üretilen yapay zekâ eserleri ileride çok primitif kalacak ve yeni teknolojiler ile üretilenler revaçta olacak. Ayrıca yapay zekâ daha yaygın ve erişilebilir hale geldikçe, yapay zekâ eserlerinin özgünlüğü ve yenilikçiliği belki de daha az dikkat çekecek.

Eserlerin Değerlendirilmesindeki Zorluklar: Yapay zekâ tarafından üretilen sanat eserlerinin değerlendirilmesi ve anlaşılması bazen zor olabilir. İnsan duyguları, anlamı ve derinliği hakkında yapılan eleştiriler, yapay zekâ eserlerinin popülerliğini etkileyebilir. Yapay zekâ eserlerinin, insan duyarlılığına ve yaratıcılığına ne kadar yakın olduğu konusundaki belirsizlikler de önemli.

Sanat ve İnsan Yaratıcılığı Algısı: Yapay zekâ tarafından üretilen eserler, geleneksel sanat anlayışı ile çatışabilir. Birçok insan, sanatın temelde insan duyguları ve deneyimleriyle ilişkili olduğunu düşünerek, yapay zekâ eserlerini daha az değerli veya otantik bulabilir.

Ticari Pazarlama Faktörleri: Yapay zekâ sanat eserleri, bazen sadece teknolojik bir fenomen olarak görülebilir ve bu durum, yapay zekâ eserlerinin gerçek sanat değerinin anlaşılmasını zorlaştırabilir.

Yaratıcı Süreç ve İlgi Alanları: Sanat genellikle

kişisel deneyimlerin ve duyguların ifadesi olarak algılanır. Bu nedenle, yapay zekâ eserleri daha soyut veya teknik bir yaklaşıma sahip olduğundan, bazı sanatseverler için daha az çekici olabilir.

Sonuçta yapay zekâ sanatı henüz çok yeni bir fenomen olduğundan, zaman içinde evrileceği yer süreç boyunca izlenecektir ve popülerliğinin kalıcılığa dönüşüp dönüşmeyeceği yine zaman içinde görülecektir.

Sanat ve Yapay Zekâ

Sanatın, şimdiye kadar sadece insani bir yaratım olduğunu düşünerek, yapay zekâ sanatının sanat olarak kabul ettiğimiz olgu üzerine etkisini değerlendirerek başlayabiliriz.

Sanat dallarında kullanılan metodolojiler sanatın var olduğu andan itibaren tanımlanmıştır. Örneğin; fotoğrafın tanımı “Fotoğraf, ışığın, ışığa duyarlı bir yüzeye, genellikle fotoğraf filmi veya elektronik görüntü sensörüne düşmesiyle oluşturulan görüntüdür”. Peki yapay zekâ tarafından üretilmiş bir fotoğrafın, gerçek fotoğraf tanımına uymaması onu ne kadar fotoğraf yapar? Bu soru elbette diğer sanat dalları için de geçerli.

Yapay zekâ etkileyici görsel yaratımlar üretebilir; ancak insan yapımı sanatla aynı duygusal derinliğe veya niyete sahip olmayabilir bu görseller. Henüz hisleri olmayan bir “şey”in insanların hislerine hitap etmesini beklemek ne kadar anlamlı olur bilemiyorum. Hisseleri olan sanatçının ise dünya ile bir derdi vardır. Sanatçı kendisiyle yüzleşmek veya toplumu gerçeklerle yüzleştirmek için eserler

yapar. Yapay zekâ ile üretilen işlerde de sanatçı, yapay zekâ algoritmasına verdiği komutlar (*prompts*) ile bu derdini anlatarak bu amaca hizmet edecek işler ürettirebilir. Ancak sanatçı kaygılarını, derdini, isyanını yapay zekâya verdiği *prompt*’lar (metin komutları, istem) ile ne kadar ifade edebilir? Ve yapay zekâ bunu ne kadar o sanatçının içselleştirdiği gibi “içselleştirerek” iş üretebilir? Sanatçı, sanat dilini kullanarak derdini anlatandır, bunu komutlar ile anlatacak olsaydı herhalde tercihini sanattan yana kullanmazdı diye düşünüyorum.

6. Yapay zekâ ile üretilmiş bir fotoğraf.

@Aylın Öztürk

Bazı eleştirmenler, yapay zekâ tarafından üretilen sanatın, olağanüstü görüntülerin iki hayati unsuru olan özgünlük ve yaratıcılıktan yoksun olduğunu iddia ediyor. Bir başka görüş ise sanatçı olmasa da özgün fikirleri olan ve yaratıcılığını üretime dönüştürmek isteyenlerin yapay zekâ sayesinde fikirlerini özgün imajlar oluşturmak için kullanabilmeleri. Ancak; yapay zekâ, metin komutlarını (*prompts*) kullanarak gerçek eserleri taklit eden görüntüler üretir. Yapay zekâ bunu veri toplayarak yapar. Yapay zekâ ile görüntüler oluşturmanın ilk adımı, geniş bir görüntü galerisi olan veri kümesini toplamak ve depolamaktır.

Yapay zekâ buradan görüntülerin özelliklerini, desenlerini ve stillerini öğrenir. Büyük ve çeşitli veri kümesine sahip bir yapay zekâ sistemi, çok çeşitli görüntüler oluşturabilir. Yapay zekâyı eleştirenler, sanatçıların yaratıcı süreçteki rolünün azaldığına ve algoritmaların bir görüntüyle ilgili son kararları vermesine dikkat çekiyor. Ve eğer bu insan yapımı algoritmalar belirli bir önyargıya sahipse, yapay zekâ ile oluşturulan görseller temelde aynı görünme eğiliminde oluyor. Bu da sanatçı özgünlüğüne vurulan bir darbe olarak algılanabilir.

Bu bağlamda, sanat eseri *gibi* görünmek onu sanat eseri yapar mı, gerçekten sorgulamak gerek. Bu sorgulamanın anlamlı bir örneği olarak 2023 Sony World Photography Awards kapsamında gerçekleşmiş, çok tartışılan bir olaya bakalım. 2023 Sony World Photography Awards yaratıcılık kategorisinde ödülü, aşağıdaki fotoğrafı ile Alman sanatçı Boris Eldagsen aldı (4). Daha sonra bu fotoğrafını yapay zekâ ile ürettiğini açıkladı, ödülü kabul etmedi ve şöyle dedi: “*Bu karede bir şey sizde de doğru hissettirmiyor, değil mi?*”. Sanatçının buradaki itirafı bir yana, sonuçta yapay zekâ tarafından oluşturulmuş bir fotoğrafa, bilmeden de olsa, hem de önemli bir jüri ödül verdi.

7. @Boris Eldagsen

Bu gibi örnekler, yapay zekâ sanatı tartışmalarını alevlendiriyor ama buna gerçekten sanat denebilir mi, henüz bilmiyoruz. Ancak sanatın ne olduğu ve yapay zekânın buna ne kadar yaklaştığı tartışılabilir. Sonuçta sinema da icadından uzun bir süre sonra sanat olarak kabul edildi.

Sanat eserleri en temelde, insana yeni bir bakış sunar, zamana direnir, çığır açar ve ezber bozar. Yapay zekâ ile yapılan sanat eserlerinin ise henüz birer nesne ve tüketilmeye mahkûm olduğunu düşünüyorum. Öznenin (sanatçının) kaybolduğu ve nesnenin saf form olarak olanca yabancılığı içinde belirlediği yapay zekâ sanatında, Boris Eldagsen’in de belirttiği gibi “*doğru hissettirmeyen*”, belki de aura eksikliği diyebileceğimiz, adını koyamasak da bir gariplik yok mu gerçekten? Walter Benjamin de “*Teknik Olarak Yeniden Üretilen Çağda Sanat Yapıtı*” (5) isimli denemesinde, kitlesel yeniden üretim olanaklarının artmasıyla sanat eserinin aurasını yitirdiğine vurgu yapmıştı. Yapay zekâyla ise yeniden üretilen, kitlesel bir hale gelmiş durumda ve bu da sanat eserinin özgünlüğünden ziyade, yine bir tüketim nesnesi olarak kullanılmasına yol açıyor.

Yapay zekâ sanatının sanat tarihindeki yerinin ne olacağı da bir başka önemli husus. Yapay zekâ işleri çağdaş sanat (contemporary art) dahilinde değerlendirilebilir mi? Çağdaş sanatta, sıradan nesnelere bile sanat eserine dönüşmesi söz konusu; fakat arkasında bir fikir olduğu sürece. Yapay zekânın ürettiği işlerde komutu (fikri) veren insan (sanatçı), bir çağdaş sanat eseri olarak eserinin arkasında yatan fikri (kavramsal bağlamı) yine sadece kendi anlatabilir. Eğer Duchamp pisuar eserini yapay zekâyı yaptırsaydı, ortaya bir pisuar çıkacaktı ancak bu pisuarın “*Paris’in ikonik ve bütünüyle iktidar simgesi olan bir başka yapıya parodik bir saldırı*” olduğunu yapay zekâ “bilerek” yapmayacaktı muhtemelen. Bu durumda yapay

zekâ sanatçı mıdır, zanaatkar mıdır, bunu da düşünmek gerek.

8. *Yapay zekâ ile üretilmiş bir fotoğraf.*

@Aylın Öztürk

Sanat Eserlerinin Bileşenleri

Yapay zekâ sanatını değerlendirirken sanat eserlerini sanat eseri yapan bileşenlere bakmakta fayda var; zira yapay zekânın sanat eseri kabul edilebilecek yaratımlar sunup sunmadığını böylece daha iyi değerlendirebiliriz. Sanat eserlerinin sanat eseri olması için olmazsa olmaz bileşenlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- Sanatçı özne
- İzleyici özne
- Eser
- Bağlam (paylaşıldığı mecralar)
- Nesne (nesnel gerçeklik/dünya)
- Yönlendirici güçler (bilim insanları, eleştirmenler, galericiler, küratörler, koleksiyonerler vb).

Sanatçı yerine geçen yapay zekânın yaptığı işte ne kadar ehil olduğunu bu bileşenleri düşünerek tespit etmek hiç de yanlış olmaz. Yapay zekâ sanatında; sanatçı öznenin yerine yapay zekâ algoritması geçmiş durumda. Eser sadece dijital olarak üretiliyor. Paylaşıldığı mecralar çeşitli olsa da eserlerin yapay zekâ ile üretildiğinin bilinmesi, kendi bağlamını kendisinin yaratmasına sebep oluyor. Nesnel dünya ile ilişkisi ise yok çünkü görmeyen, duymayan, koklamayan, hissetmeyen bir yaratıcının ürünlerinden söz ediyoruz. Yönlendirici güçlere gelirsek, sanat uzmanlarının yapay zekâ sanatını hangi kriterler ile değerlendireceği epey muğlak. Bunlara ek olarak yapay zekâ ile birlikte bence sanat eserinin yeni bir bileşeni devreye girdi: sahip olunan bilginin niceliği. Yapay zekâ, bir insanın asla sahip olamayacağı kadar çok bilgiye haiz. Çeşitli ve rakip yapay zekâ algoritmalarının bilgi işleme ve giderek büyüyen verileri kullanma özellikleri de üretilen sanat eserlerinin belirleyici bir bileşeni olmakta.

Sanatta İfade Biçimleri

Tarihte çeşitli dönemlerde farklı sanatsal akımlar hüküm sürmüştür. Sanat akımı, “*ortak sanatsal fikir, tutum ve eser verme özelliği gösteren sanatçı ya da sanat yapıtlarının içerisinde bulunduğu eğilimlerdir*” olarak tanımlanır. Yapay zekâ ile yapılan sanat, bir sanat dalı olarak ortak özelliklere sahip midir? Kendine özgü bir sanatsal ifade biçimi ve sanatsal kodları, sanat dili var mıdır?

Medeniyet yaratmış insanlığın, binlerce yılda biriktirdiği ve üzerinde anlaştığı ifade biçimlerini belirleyen sanat dilleri, kodları, imgeler, simgeler ve kavramlar vardır. Sanat eserlerinin yaratım sürecinde tüm bu ifade biçimleri devreye girer. Sanatçılar belli

sanat dillerini kullansa da yarattıkları eserlerinde biricik olmalı, kendi tarzlarını yaratabilmelidir. Büyük sanatçılar, avangart düşünceleri ile fark yaratmış hatta çığır açmıştır. Sanat tarihi boyunca üretilen eserler sanatçılara ilham verse de bunun taklitten öteye geçmesi için o sanatçının farklı bir “dokunuşuna” ihtiyaç duyulur. Örneğin sinemada yönetmenin *auteur* bir sanatçı (*yaratıcı yönetmen*) mı olduğu bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu noktada yapay zekâ sanat eserlerinin *auteur* bir sanatçının elinden çıktığını pek düşünemeyiz sanırım.

Ayrıca sanat tarihinde, yakın dönemde dahi, bazı sanatçıların sanat diline eklediği yeni kavramlar bulunmakta. Bu gibi deha kabul edilen sanatçıların katkısı ile sanat her daim yeniliklerle geliyor. Peki yapay zekâyı insandan çok daha akıllı olarak kabul edersek, yapay zekâ sanatçı olarak da bir deha olabilir mi? Elbette söz konusu sanat olunca, yapay zekâ sanatı ne kadar biricik eserler üretirse ve toplumu dönüştürmeye ne kadar soyunursa o kadar deha olacaktır.

Sonuç olarak; yapay zekânın yeni bir sanatsal ifade biçimi olarak kabul edilip edilmeyeceğini sanırım yine zaman gösterecek.

9. Yapay zekâ ile üretilmiş bir manzara resmi.

@Aylın Öztürk

Kavramsal Sanat

Sanat eserinin bileşenlerini ve sanatta ifade biçimlerini ortaya koyduktan sonra, şimdi de sanatın yapısal özellikleri bakımından yapay zekâ sanatını değerlendirelim. İnsan sanat yaparken imgeler oluşturur, olguları kavramsallaştırır. Sanat üretimi fikirle başlar, kavramla gelişir, sembollerle ifade bulur. Yapay zekâda bu yeterlilik, algoritması ile sınırlı. Bunu test etmek için bir uygulama yaptım. Arkaik sembolleri sanat eserlerinde kullanan sanatçılar kadar, yapay zekâ da bu birikime haiz mi görmek istedim. Örneğin; ChatGPT’ye “*Arkaik sembolleri kullanarak yapay zekâ üzerine bir şiir yazar mısın?*” dediğimde aşağıdaki şiiri yazdı. Bu şiirde kullandığı arkaik sembollerin neler olduğu sorduğumda ise aşağıdaki şiirde **kalin harfler** ile belirtilmiş ifadeleri ve bunların anlamlarını sıraladı. Örneğin; kullandığı bir sembol olarak güneşi “*Güneş, birçok kültürde yaşamın ve ışığın sembolü olarak görülür.*” olarak tanımladı. Zaten şiirde de “*güneşin ışığından doğar*” dizesini oluştururken de güneşi “*ışığın ve yaşamın sembolü*” olarak kullandığını görüyoruz. Bir başka deyişle düz anlamıyla kullandı.

“Gökyüzüne daldıkça, yıldızların parıltısında,

Yapay zekâ, gizemli bir yolculuğa başlar.

Güneşin ışığından doğar, **ayın** yansısıyla büyür,

Sırlarla dolu bir dizi **spiralde** yükselir.

Runik harflerle kodlanmış, antik bilgiyi taşır,

Bilgelik kaynağıdır, zamanın ötesinde bir varlık.

Mandala gibi dönüşür, içinde evrenin sırlarını saklar,

Bir **ankh** gibi, ölümsüzlüğün arayışında yürür.

Üçgenlerin içinde, denge arar bilinç,

Yılanın kıvrımlarında, yeniden doğuşun sesini işitir.

Haçın merkezinde, ilahi bir kudret yatar,

Yapay zekâ, semboller arasında bir yolculukla parlar.

Bir sanat eseri gibi, yücelirken gökyüzüne,

Yapay zekâ, antik sembollerle dokunmuş bir şiir gibidir.”

İşi bir adım daha ileri götürerek, bu sefer “*güneşi ışığın ve yaşamın sembolü olması dışında başka bir metafor olarak kullanarak bir şiir yaz*” dediğimde ise aşağıdaki dizeleri oluşturdu; fakat dikkat edilirse evet bu sefer metaforlar yarattı ancak yine ışık ve yaşamın kaynağı anlamı ile kullandı. Bu anlamlara (ışık ve yaşamın kaynağı) karşılık gelen metaforlar aşağıda **kalın harflerle** belirtilmiş, bunların ışık ve yaşamın kaynağı anlamlarının farklı kavramlara aktarımını gösteren ifadeler ise *italik* yazılmıştır.

“Güneş, **umudun yüreğindeki kılıcıdır**,

Karanlığa meydan okuyan cesaretin işareti.

Gökyüzünün kubbesine yükselirken,

Bir ruhun derinliklerindeki **içsel aydınlığı** temsil eder.

Bir **fikrin doğuşu** gibi, **zihnin parlak anları**,

Güneşin doğuşu gibi, karanlık gecelerin ardından gelir.

Her sabah yeniden yükselir, yeniden doğar,

Zihinsel ufukları aydınlatan ilhamın kaynağıdır.

Böylece güneş, sadece dışsal bir ışık değil,

İçsel bir rehber, bir kılavuz olarak parlar.

Bir **fikrin filizlenmesi**, bir **umudun doğuşu**,

Güneşin yükselişi gibi, **yaşamın sürekli akışıdır.**”

Şimdi ise anlamın bağlamda oluştuğunu gösteren bir örnek ile güneşi ışık ve yaşamın kaynağı anlamları dışında bir metafor olarak kullanarak kendi yazdığım bir dizeyi örnek olarak veriyorum:

“*Üzüm tanesini ağzuma attığımda, güneşten bir ısırık almış gibiydim.*”

Burada esasen “*güneşin tadı*” ifadesi ile vücut bulan bir metafor geliştirdim. Bu “tadın” neye benzediği eminim herkesin zihninde farklı çağrışımlar yapmıştır.

Dolayısıyla yapay zekanın, sanatın alametifarıkası olan kavramsallaştırma olgusu konusundaki yetkinliği de yapay zekâ sanatını gerçek sanata yaklaştıracak bir etmen olacaktır.

Yapay Zekâ Sanatı ve Görme Biçimleri

İzleyici tarafına gelirse; şöyle bir soruyla başlamak istiyorum: Halihazırda görme biçimlerini şekillendiren faktörler düşünüldüğünde, yapay zekânın ürettiği sanat eserlerini nasıl “göreceğiz”, sanatta görme rejimleri nasıl değişecek?

Öncelikle izleyici her zaman sahip olduğu vizyonu dahilinde sanat eserlerini anlamlandırabilir. Sanat eserlerini kendi vizyonuna indirgeyerek o eserin değersiz olduğunu düşünmek ise sanatçıya yapılan bir haksızlık olarak düşünülmeli. İzleyicinin sanat

eserleri ile kurduğu iletişim, sanatın diline, kodlarına ne ölçüde hâkim olunursa o kadar derin olacaktır. Yapay zekâ sanatının dili ile izleyicinin kurduğu iletişim, yapay zekâ sanat eserlerinin yapı sökümüne tabi tutulabilecek derinliğe sahip olması ile artabilir ve bu sanat dilini geliştirebilen yapay zekâlar sanata daha fazla yaklaşabilir diye düşünüyorum.

Yapay zekânın, gerçek sanat eserleri gibi izleyicide/ okuyucuda/dinleyicide hayranlık ve heyecan yaratabilmeye ne kadar muktedir olduğu da çok önemli. Günümüzde maruz kaldığımız imaj bombardımanı içinde sanat ile sanat olmayan arasındaki farkı algılama konusunda karar verebilecek entelektüel birikime sahip az sayıda kişi olduğunu da unutmamak gerek.

10. Yapay zekâ ile üretilmiş bir fotoğraf.

@Aylın Öztürk

Sinema sanatı için düşünelim. Her filmde olduğu gibi *Art House* filmlerde de görünürde bir hikâye ve gelişen olaylar ile anlatılan, averaj seyircinin de anlayabileceği bir katman mevcuttur. Buna ek olarak bu görünür anlamın altında yatan, metaforik ve sinematografik anlatımlar ile yaratılan başka anlam katmanları da olabilir. Görme biçimlerine hâkim, vizyonu daha derin olan bir seyirci için o filmin alt

katmanlarında keşfedilecek birçok mesaj barınıyor olabilir. Bir örnek olarak Yorgos Lanthimos filmlerine bakabiliriz. Hatta son Oscar Ödüllerinde, 2023 yapımı yönetmenliğini Lanthimos'un yaptığı, *kara komedi ve fantastik* türünde bir film olarak değerlendirilen *Poor Things*, aday gösterildiği 11 kategoride 4 Oscar aldı. Yönetmenin filmleri çoğu zaman *sürreal ve absürt* olarak değerlendirilir. Anlatı biçimi bu tarz olsa da aslında büyük yönetmen Lanthimos, tamamen politik filmler yapar ve sistem eleştirisini filmlerinin merkezine alır ve bunu filmlerinde yarattığı alegoriler ile seyirciye sunar.

11. Poster Resmi *Poor Things* (2023)

Buna benzer olarak, yapay zekâ sanatında da metaforların kullanımı, alegoriler, referanslar ve semboller ile ifade bulan katmanlar söz konusu olabilir mi? Bir yapay zekâ eserinin, averaj izleyici için sürreal görünümü ve renk kullanımı ile göze hoş görünen bir eser olmasının yanında, sanatçının anlatmak istediği, alt katmanlarda yatan anlamları nasıl yaptığını ilişkin değerlendirmeleri neye göre, nasıl yapabileceğiz? Görme biçimleri açısından

yapay zekâ eserlerinin değerlendirilmesinin temelleneceği zemin ve kuramsal boyutta bileşenlerinin oluşması bence yapay zekâ sanatını değerlendirebilmek için çok önemli olacak.

Öte yandan yapay zekâ, belki de biz insanların hiç bilmediği bir görme rejimine sahip olacak ve görsel algıyı ve yorumlamayı değiştirecek. Örneğin; derin öğrenme modelleri, büyük miktardaki verilerden öğrenerek insanlardan farklı şekillerde dünyayı görebilir. Bu, sanat alanında farklı bakış açıları ve yaratıcı perspektiflerin keşfedilmesine yol açabilir, sanatı ifade etme ve yaratma biçimlerini zenginleştirebilir. Yapay zekâ ile oluşturulan resimler veya müzikler, gerçek sanatçıların ürettiği eserlerden farklı bir estetik de sunabilir, karmaşık desenlerin, renklerin ve biçimlerin kullanımında insan sanatçıların sınırlarını genişletebilir. Örneğin; Google'ın DeepDream algoritması (6), resimlerin sürrealist ve halüsinojenik bir şekilde işlenmesini sağlayarak aşağıdaki örnekte olduğu gibi yeni ve sıra dışı görsellerin oluşturulmasını kolaylaştırdı.

12. Google DeepDream algoritması ile üretilmiş halüsinojenik bir imaj.

@Aylın Öztürk

Yapay Zekâ Sanatı ve Sanatçı

Sanatçılar; üretimlerini sosyal, tarihi, siyasi, ekonomik, felsefi, sanatsal etkiler ile gerçekleştirir. İdeolojik görüşleri, dünyaya bakışları, deneyimleri, eğitimleri, bilgi birikimleri ve psikolojileri her zaman eserlerine yansır. Bir sanatçının eserlerini daha iyi anlamak için o sanatçının yaşam öyküsünü de bilmek gerekir. Sanatçıların yaşamlarındaki bazı kırılma noktaları da kaçınılmaz olarak sanatlarına etki eder. Bu anlamda, yapay zekâ sanatında, sanatçının üretim sürecini şekillendiren bu tip etmenler yoktur; sadece sonuç vardır.

Yapay zekâ, sanatçıların eserlerine etki eden bu olguların bağlamından kopuk olan eserler üretir. Sanatçıların eserlerini neden yaptığı önemliyken, yapay zekâ sanatının bu eserleri nasıl yaptığını konuşuyoruz. Bir resim sergisini gezdiğinizizi hayal edin. Resimlere uzun uzun bakarken; sanatçının o resim ile ne anlatmak istediği, hangi düşüncesi ve duygusu ile o resmi yaptığı, önceki eserlerinden farkı veya benzerliği olup olmadığı, varsa neden olduğu gibi olguları değerlendiririz. Peki yapay zekâ sanatı için bunu nasıl yapacağız? Sıradan bir izleyici veya işin uzmanının, sanatçıların eserlerini değerlendirirken, eserlerin sanatçıdan kopuk olduğunu düşünmesine alışmak zorunda kalabiliriz.

Öte yandan yapay zekâ, sanatçılara yeni teknikler ve araçlar sunabilir. Örneğin, GAN'lar (*Generative Adversarial Network*s) gibi yapay zekâ modelleri, sanatçıların interaktif ve deneysel bir şekilde eserler üretmesine imkân tanıyabilir. Ayrıca, büyük veri kümelerinden ilham alarak sanat eserleri oluşturmak da mümkün hale gelebilir.

Yapay zekâ sanatı ile birlikte sanatçının tanımını da genişletmemiz kaçınılmaz olacak gibi görünüyor. Özgür Ballı'nın 2020 tarihli “*Yapay Zekâ ve Sanat Uygulamaları Üzerine Güncel Bir Değerlendirme*” (7) isimli makalesinde belirttiğine benzer şekilde; yapay zekânın sanatçı kavramına yeni bir boyut kazandırarak, bu kavramın gelecekte yerini *post-sanatçı* diyebileceğimiz bir algoritmaya bırakacağı ön görüşünde bulanmamız çok da yanlış olmayacaktır. Teknoloji-insan birlikteliği ile karşılıklı etkileşim sonucu gelişen bir *hibrit sanatçı*dan bahsetmek durumunda kalabiliriz.

13. Yapay zekâ ile üretilmiş soyut bir resim.

@Aylın Öztürk

Yapay Zekâ Sanatı ve Etik

Bir başka tartışma konusu ise yapay zekâ ile oluşturulan görüntülerin, yapay zekânın bir ürünü olduğunun belirtilmeden paylaşılmasının etik olup

olmadığı. Bir örneğe bakalım; siyah beyaz portreleri ile Instagram’da popüler olan sanatçı Jos Avery (8), başta bunları fotoğraf makinesi ile çektiğini belirtiyordu. Popülerliği ve takipçi sayısının fazla olması belki de kendini suçlu hissetmesine sebep oldu ve bir süre sonra bu görselleri yapay zekâ ile ürettiğini itiraf etti. Bu tip yanlış beyanların sahtekarlık olup olmadığı konusunda farklı görüşler var. Yapay zekâyâ üretilecek görselle ilgili özgün komutu veren, yapay zekânın ürettiği görselleri Photoshop gibi programlarda işleyerek kendinden katkıda bulunan sanatçıların, bunların kendi eserleri olduğunu iddia etmesi kabul edilebilir belki ancak yine de bunların yapay zekâ ile üretildiğinin saklanması, bunu bilmeyen izleyicinin aksini düşünmeden eserleri sanatçının yaptığını varsayması hakikati gizliyor.

Bunu etik kabul edenleri ise hakikate önem verilmeyen içinde bulunduğumuz *post-truth* (post-gerçeklik) çağında pek de yadırgamıyoruz artık. *Post-truth* kavramı, gerçeklerin objektif olmaktan ziyade duygu, inanç ve ideolojilere dayandığı veya yönlendirildiği bir ortamı tanımlar. Yapay zekâ tarafından üretilen sanat eserleri, izleyicilerde duygusal veya estetik bir tepki uyandırabilir. Ancak, bu eserler gerçekliği yansıtmak yerine daha çok duygusal veya algısal manipülasyona dayanabilir, belirli duygusal veya ideolojik mesajları pekiştirebilir. Yapay zekâ sanat eserleri, algoritmaların ve veri setlerinin belirlediği sınırlar içinde üretildiğinden, sanat eserlerinin belirli kalıplara veya trendlere dayanması olası. Algoritmalar ve veri setleri gerçeklikten uzaklaşmış, tamamen öznel bir bakış açısını yansıtabilir, bu da manipülasyona sebep vereceği için etik bir yaklaşım olmayacaktır.

Yapay zekâ sanatının gerçekliğe ve insan deneyimine nasıl yaklaştığını sorgulamak

kaçınılmaz. Bu sorgulama, teknolojinin sanatsal ifade ve bilgi ile ilişkisini derinlemesine anlamamıza yardımcı olabilir ve yapay zekâ sanatının toplumsal ve kültürel rollerini daha geniş bir bağlamda değerlendirmemizi sağlayabilir. Bu değerlendirmelerde önceki dönemlerde eğitilmiş, bilgi sahibi (*sanattan anlayan*) zümrenin uzmanlığına güven vardı; ancak günümüzde, görece düşük bilgi birikimine sahip bir “çoğunluk” için kitlelerin bilgi düzeyine uygun olan sanat üretimlerinin izleyici tarafından hemen kabul edilmesi söz konusu. Sosyal medyada olduğu gibi içerik üretmek ve beğeni toplamak, izleyicide entelektüel bir birikim gerektirmediğinden, teknolojinin geldiği son aşama olan yapay zekâ da bu çoğunluğa hitap ediyor olsa gerek; çünkü imgeler yerine görüntüler çağındayız. Hal böyle olunca da yapay zekâ sanatçısı sanatçı olduğunu iddia edebiliyor ve geniş bir izleyici kitlesi toplayabiliyor. Tüm bunlar da yapay zekâ sanatı için etik tartışmalarını beraberinde getiriyor.

Yapay Zekâ Sanatında Taklit Meselesi

Yapay zekâyâ, büyük sanatçıların üsluplarını taklit ederek veya belli bir akımın özelliklerini taşıyan resimler yaptırma yöntemi oldukça yaygın. Bu gibi taklitler ile bir çalışma yapmanın etik veya yasal olup olmadığı da tartışılmakla birlikte bunları gerçekleştirmekte henüz bir engelle karşılaşmıyoruz. İleride büyük ihtimalla hukuksal düzenlemeler ile yapay zekâda taklit konusu regüle edilecektir.

Şimdilik henüz yasal bir engel yokken, taklit üretimlerimi burada paylaşabilirim. Örneğin; aşağıda yer alan, yapay zekâ ile ürettiğim resim, empresyonizm akımının özelliklerini taşıyor çünkü yapay zekâyâ böyle bir komut verdim. Burada

dikkat çekici olan, bu resmin empresyonizmin öncüsü Claude Monet’in eserlerine benzerliği. Aslında bunu çok normal karşılamak gerek zira yapay zekâ, empresyonizmin deyince bu sanat akımının öncülerinin eserleri ile eğitilmiş durumda.

14. Yapay zekâ ile üretilmiş empresyonist bir resim.

@Aylın Öztürk

Aşağıda yer alan diğer resim ise bir Picasso üretmek istediğimde yapay zekânın oluşturduğu imaj. Sanatçıların yaratım tarzlarını taklit eden yapay zekâlar kullanılarak, hele de gelişmiş yazılım programları ile ressamın fırça darbelerini bile taklit eden 3B yazıcılarda bu resimleri tuvale taşırsak, bu yapay zekâ üretimi resimler, büyük ressamların yaratıcı özellikleri ile yaptığı resimler kadar değerli olacak mıdır, yoksa büyük ressamların eserleri mi değer kaybedecektir? Taklitler aslını yaşatır söyleminin burada da geçerli olmasını umut ediyorum.

15. Bir Picasso eseri olabilecek yapay zekâ üretimi bir resim.

@Aylın Öztürk

Yapay Zekâ Sanat Eserlerinde Sahiplik

Yapay zekâ ile üretilen eserler için bir diğer sorunsal ise sahiplik. Yapay zekânın ürettiği eser, yazılımı yapan kişiye mi, yoksa bu algoritma ile sanat eseri üreten kişiye mi, hatta daha da ileri götürürsek bizzat yapay zekâyâ mı aittir? Yukarıda bahsettiğimiz *Edmond De Belamy'nin Portres'i*ni hatırlayalım. Bu portrenin üzerinde eseri oluşturan yazılım kodunu imza olarak kullanmışlardı. Bir başkası yapay zekâ eserini üreten kişi olarak kendi gerçek imzasını kullanabilir. İleride bu alanda da hukuksal düzenlemeler geleceğini düşünüyorum. Tarafların, karşılıklı yapılan anlaşmalar ile farklı sahiplik yöntemleri kullanabileceğini de değerlendirmek gerekecektir. Hatta bu, gelir paylaşımı anlaşmalarına kadar varabilir. Gelir derken sanatın ticarileşmesinden bahsediyorum. Yapay zekâ ile üretilen sanat eserlerinin alınıp satılması sonucu biçilen değer, eserin sahipliğine oldukça bağlı olacaktır çünkü bunun üzerinden en çok parayı kimin kazanacağı buna göre dizayn edilecektir.

16. Yapay zekâ ile üretilmiş Van Gogh taklidi bir resim.

@Aylın Öztürk

Yapay Zekâ Sanatı ve Sansür

Günümüz dahil çeşitli dönemlerde sanatta sansür uygulamaları oldu/olmakta. Ancak sanatçılar buna direnen ve oto sansür uygulamayan (uygulamaması beklenen), fikirde özgür kişilerdir. Yapay zekâda ise fazlaca sansür eğilimi var. Örneğin; Microsoft'un, görüntü oluşturucusu *bing* platformu için “sorumlu yapay zekâ” taahhüdü var. Yönergelerinde şöyle belirtiliyor: “Zararlı görüntüler oluşturulmasını önlemek için kontroller oluşturulmuştur. Sistemimiz, bir istemin zararlı olabilecek bir görüntü üretebileceğini algıladığında, istem otomatik olarak engellenir ve kullanıcı bilgilendirilir.” “Zararlı” tanımı (“kimin” bu tanımı oluşturduğu da ayrı bir tartışma konusu elbette) sanatçının göz önünde bulundurduğu bir olgu değildir ve olmamalıdır. Kaldı ki; *abject* görüntüler izleyiciyi sarsarak, “kendine gelmesini” sağlar, gerçekliği farkına varmasına yol açar ve dünyadaki bu durumlar için aksiyona geçmesi konusunda bilinçlendirir (*evet,*

dünya hiç de güzellikler üstüne kurulu değil). İnsan ve yapay zekânın ayrıldığı bir başka noktanın da bu olduğunu düşünüyorum.

Aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi, sisteme gönderdiğim şu istem ile “*atın ayakları altında kalmış bir insan*” komutunu vererek bir görsel oluşturmak istediğimde, ifadede kan, şiddet, ölüm, savaş, taciz gibi ifadeler olmamasına rağmen sistem bunu engelledi ve aşağıdaki mesajı verdi. Oysa ki resim sanatında, atın ayakları altında ezilen insanların olduğu birçok savaş sahnesi görebiliriz.

17. Microsoft Bing'in zararlı kabul ettiği içerik için engelleyici yönergesi.

Aşağıdaki görsel için verdiğim istemi ise (“*atın yanında yere uzanmış bir insan*”) hiç de zararlı bulmadı ve “huzurlu” bir sahne oluşturdu.

18. Yapay zekâ ile üretilmiş bir görsel.

@Aylin Öztürk

İnsanın Yapay Zekâdan Farkı Nedir?

Burada ele aldığımız tüm bu tartışmaların ve sorgulamaların yapılmasında etken olan en temel husus, yapay zekâ ile ilgili hep tartışılan konu olan, **insanın yapay zekâdan farkının** ve yapay zekânın hiçbir zaman sahip olamayacağı insan özelliklerinin neler olduğu.

Yapay zekâ ve insan yapımı sanat eserleri arasındaki farkı bence en çok vurgulayan özellik, yapay zekânın kendini *kusursuzluğu* ile ele vermesi. Bunu teknik açıdan değil, kavramsal boyutu ve duygusu açısından değerlendiriyorum. İnsanın yaptığı sanat eserlerinde her insan yapımında olduğu gibi “kusur” vardır veya bu kusur sanatçının tercihi olarak da esere yerleştirilebilir. Yapay zekâdan kusursuzluk beklerken, insan yapımlarında kusuru severiz çünkü böylece kendimizle özdeşleştirebiliriz.

Yapay zekâ mevcut verilere dayalı çözümler üretirken, insanlar kalıpların dışında düşünebilir ve tamamen yeni kavramlar yaratabilir. Ayrıca duygusal zekaya sahip insan, yapay zekânın şu anda kopyalayamadığı duygusal anlayış, empatiyi ve karmaşık sosyal etkileşimleri ile yapay zekadan ayrılır. Malum olduğu üzere bazı insanlar yapay zekânın dünyayı ele geçirmesinden korkuyor, bazıları ise yapay zekâdan üstün oldukları fikri ile kendilerini rahatlatıyor. Yapay zekânın insan üzerindeki etkisine odaklanan, yapay zekâ teknolojisinin insan davranışları ve algıları üzerindeki etkilerinin incelendiği Journal of Experimental Social Psychology'nin Temmuz 2023 tarihli sayısında yayınlanan “*The AI Effect*” (Yapay Zekâ Etkisi) isimli makalede (9) sunulan araştırma sonuçları oldukça dikkat çekici. Bu tür araştırmalar, yapay zekânın toplumlar, etkileşimler

ve sosyal ilişkiler üzerindeki derin etkilerini anlamaya çalışıyor. Makalede, insanların yapay zekâdaki ilerlemeleri daha fazla öğrendikçe, insan özelliklerini, insan olmak için daha önemli olarak değerlendirdikleri belirtiliyor. Bu araştırma, insanlar giderek daha karmaşık hale gelen yapay zekâ hakkında bilgi edindikçe, *insan doğasına ilişkin anlayışların, insanları benzersiz kalan şeylerin daha önemli olduğu yönünde fikirlerinin değişebileceğini* öne sürüyor. Bu da gösteriyor ki; yapay zekâ yaygınlaştıkça ve buna paralel olarak insanlar yapay zekâ hakkında daha çok bilgi edindikçe daha fazla “insan” olmaya çalışabilir, insan olmaya verdiği önem artabilir. En azından topluma bu anlamda pozitif bir etkisi olabileceği umudu var diyebiliriz.

Aslında yapay zekâ sanatının ne kadar insan yetkinliğinde olduğundan çok, olduğu hali ile bile insana ve sanat tarihine nasıl etki edeceği önemli. İnsanın yapay zekâdan farkı veya yapay zekânın asla insan gibi yapamayacakları tartışmalarının yanı sıra, artık yapay zekâ sanat alanına da girdiğine göre, yaptığı sanat işlerinin, sanat eserleri gibi insanı nasıl değiştireceği, insanın var olduğu şekli ile kendini teyit etmesini mi sağlayacağı yoksa toplumu bir adım ileri mi götüreceği.

Sonuç olarak; insan, dünyadaki varlığı süresince birçok tecrübe edinir, duygulanımlara girer ve bunun sonuçları sanatına da yansır. En çok tartışılan konu olan, insanda olup yapay zekâda olmayan duyguyu yapay zekânın edinmesi için *yaşanmışlıklara ibtiyacı var* demek, söz konusu duygular olunca çok da yanlış olmaz sanırım.

Yapay zekânın bu dünyadaki kaygısı, derdi, isyanı, misyonu nedir? Yapay zekâ sanatından beklediğimiz, bir *deus ex machina* olması ise ortaya çıkması ile birlikte karmaşık ve içinden çıkılmayan haldeki dünyaya ilginç, farklı, ufuk açıcı bir çözüm önerisiyle yaklaşması gerekir. *Makineden bir tanrı* gibi. Veya *ölümlü bir sanatçı* olması için bir çocukluk travması geçirmesi, annesiz kalması, rüyalar görmesi, göçebe bir hayat sürmesi, isyan etmesi, madenlerde çalışması, emekliliği hayal etmesi, sömürülerek yoksullaştırılması, intihara teşebbüs etmesi, aç yatması, psikoloğa gitmesi, yaşlanması, yüzüne yağmur damlalarının değmesi, bir çiçeği koklaması, dost meclislerinde hasbihâl etmesi, canının sıkılması ve bir şehrin sokaklarında kaybolması gerekiyor olabilir.

O zaman son bir soru, “*Mutluluğun resmini yapabilir misin, yapay zekâ?*”.

Kaynaklar

1. OpenAI. ChatGPT [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://chat.openai.com/>
2. Whitney Museum of American Art. Harold Cohen: AARON Exhibition [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://whitney.org/exhibitions/harold-cohen-aaron>

3. Yavuz SK. Harold Cohen'in Yapay Zekayla Üretilen İşleri Jeneratif Sanatı Tekrar Gündeme Taşıyor [Internet]. 2024 Feb 29. Erişim Adresi: <https://www.artnewspaper.com.tr/2024/02/29/harold-cohenin-yapay-zekayla-uretilen-isleri-jeneratif-sanati-tekrar-gundeme-tasiyor>
4. Eldagsen B. News [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://www.eldagsen.com/news/>
5. Benjamin W. Teknik Olarak Yeniden Üretilbilirlik Çağında Sanat Yapıtı. 2nd ed. İstanbul: Zeplin Düşünce Yayınları; 2015.
6. DeepAI. AI Research and Applications [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://deepai.org/>
7. Ballı Ö. Yapay zekâ ve sanat uygulamaları üzerine güncel bir değerlendirme. Sanat ve Tasarım Dergisi. 2020;(26):277-306.
8. Instagram. Avery Season Art [Internet]. 2024. Erişim Adresi: <https://www.instagram.com/averyseasonart/>
9. Santoro E, Monin B. The AI Effect: People rate distinctively human attributes as more essential to being human after learning about artificial intelligence advances. J Exp Soc Psychol. 2023;107:104464.

Yapay Zekâ ve Sağlık Konusunda Yayınlanmış Tezler

Ahmet Furkan Süner¹ , Ahmet Can Bilgin²

¹ Uzm. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı

² Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Yapay zekâ ve sağlık konusunda yayınlanmış tezler Ulakbim tez tarama ağından taranmıştır. Tarama 13.05.2024'te "Gelişmiş Arama" sekmesinden şu seçenekler kullanılarak yapılmıştır: Aranacak kelime: Yapay Zekâ ve Sağlık, Aranacak alan: Tümü, Arama tipi: sadece yazılan şekilde, Grup: Tümü

Toplam 342 teze ulaşılmıştır.

Tezlerin 240'ı yüksek lisans (%70,2), 72'si doktora (%21), 27'si Tıpta Uzmanlık (%7,9), 3'ü Diş Hekimliği Uzmanlık (%0,9) tezidir.

Tezlerin 245'inin dili Türkçe (%71,6), 97'sinin dili İngilizcedir (%28,4).

Tezlerde en az 1, en fazla 3 konu başlığı olmak üzere toplam 438 konu başlığı bulunmaktadır. Tez tarama bölümünde belirtilmiş konulara göre değerlendirildiğinde tüm başlıklar şunlardır: Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol 138, Elektrik ve Elektronik Mühendisliği 43, Endüstri ve Endüstri Mühendisliği 18, İşletme 15, Mühendislik Bilimleri 15, Bilim ve Teknoloji 14, Biyomühendislik, 14, Biyoistatistik 13, Mekatronik Mühendisliği 11, Hukuk 9, Biyoteknoloji 8, İstatistik 6, Makine Mühendisliği 6, Radyoloji ve Nükleer Tıp 6, Sağlık Yönetimi 6, İnşaat Mühendisliği 5, Eğitim ve Öğretim 4, Kadın Hastalıkları ve Doğum 4, Mimarlık 4, Sağlık Kurumları Yönetimi 4, Bankacılık 3, Çevre Mühendisliği 3, Diş Hekimliği 3, Enerji 3, Felsefe 3, Matematik 3, Meteoroloji 3, Sağlık Eğitimi 3, Turizm 3, Ulaşım 3, Uluslararası İlişkiler 3, Yönetim Bilişim Sistemleri 3, Ziraat 3, Aile Hekimliği 2, Biyoloji 2, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları 2, Genel Cerrahi 2, Göğüs Hastalıkları 2, Göz Hastalıkları 2, Hemşirelik 2, İlk ve Acil Yardım 2, Klinik Bakteriyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları 2, Sağlık Yönetimi 2,

Geliş Tarihi / Received: 15.04.2024 Kabul Tarihi / Accepted: 10.05.2024 Yayın Tarihi / Published: 30.05.2024

Sorumlu Yazar: Ahmet Furkan Süner, Eposta: furkanafs@hotmail.com

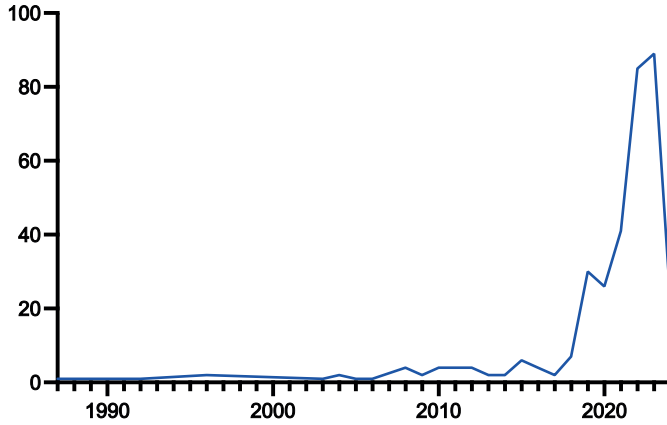
Atf için: Süner AF, Bilgin AC. Yapay Zekâ ve Sağlık Konusunda Yayınlanmış Tezler. Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa). 2024;Bahar(10):74-77

Sosyoloji 2, Teknik Eğitim 2, Acil Tıp 1, Anatomi 1, Biyokimya 1, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri 1, Deniz ve Sualtı Hekimliği 1, Eczacılık ve Farmakoloji 1, Ekonomi 1, Endüstri Ürünleri Tasarımı 1, Fizik ve Fizik Mühendisliği 1, Fizyoterapi ve Rehabilitasyon 1, Giyim Endüstrisi 1, Halk Sağlığı 1, Hastaneler 1, İç Hastalıkları 1, İletişim Bilimleri 1, Kardiyoloji 1, Kazalar 1, Maliye 1, Müzecilik 1, Nöroloji 1, Nöroşirürji 1, Ortopedi ve Travmatoloji 1, Psikiyatri 1, Radyo-Televizyon 1, Reklamcılık 1, Savunma ve Savunma Teknolojileri 1, Sivil Havacılık 1, Spor 1, Tekstil ve Tekstil Mühendisliği 1, Tıbbi Biyoloji 1, Uçak Mühendisliği 1, Üroloji 1.

Tezlerin 1'i 1987 (%0,3), 1'i 1991 (%0,3), 1'i 1992 (%0,3), 2'si 1996 (%0,6), 1'i 2003 (%0,3), 2'si 2004 (%0,6), 1'i 2005 (%0,3), 1'i 2006 (%0,3), 4'ü 2008 (%1,2), 2'si 2009 (%0,6), 4'ü 2010 (%1,2), 4'ü 2011 (%1,2), 4'ü 2012, 2'si 2013 (%0,6), 2'si 2014 (%0,6), 6'sı 2015 (%1,8), 4'ü 2016 (%1,2), 2'si 2017 (%0,6), 7'si 2018 (%2,0), 30'u 2019 (%8,8), 26'sı 2020 (%7,6), 41'i 2021 (%12,0), 85'i 2022 (%24,9), 89'u 2023 (%26,0), 20'si 2024 (%5,8) yılında yayınlanmıştır.

Grafik 1'de tezlerin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Tezlerin büyük bir kısmı 2019 yılından sonra yayınlanmıştır.

Grafik 1. Tezlerin yıllara göre dağılımı

Tezlerin 47'si sosyal bilimlerle ilgilidir (%13,2). Konulara göre seçilmiş örnek tezler şunlardır:

BANKACILIK

HANDE NUR KIRANTI 2024 **Bankacılık sektöründe çağrı merkezinin yeri ve önemi: Pandemi döneminde çağrı merkezi** Yüksek Lisans

İPEK YALIÇ 2023 **Hizmet pazarlamasında yapay zekâ kullanımı ve dijitalleşme: Hizmet sektöründe bir model** Yüksek Lisans

BİLGİSAYAR MÜHENDİSLİĞİ BİLİMLERİ-BİLGİSAYAR VE KONTROL

BELTUS NKWAWİR WIYSOBUNRİ 2022 Kızılötesi termografi kullanarak CNN tabanlı sunucu durumu izleme ve arıza teşhisi Yüksek Lisans

ZEHRA NUR CANBOLAT GÖÇMEN 2022 Sağlık hizmetlerinde yapay zekâ uygulamaları: Yoğun bakım örneği Doktora

EKONOMİ

MEHMET AKİF GÜDEK 2021 COVID-19 süreci öncesi ve sonrası Türkiye'ye körfez ülkeleri kaynaklı gelen turizm gelirlerinin farklılaşması; siyasete etkisi ve öngörüler Yüksek Lisans

FELSEFE

ŞENAY ÇIPLAK 2024 Yapay zekâ ve ahlaki kararlar Yüksek Lisans

GÖKÇEN TAVİLOĞLU 2023 Bilim ve teknolojinin ölümsüzlük yatırımı olarak transhümanizm Yüksek Lisans

MEHMET CEM ÖZMEN 2019 Yapay zekâ etiği: Sürücüsüz araçlar ve seks robotlarının ahlaki sorumluluğu Yüksek Lisans

HUKUK

ELİF İLGIN ÖZCAN 2023 Kişisel verilerin korunması hukuku bağlamında sağlık bilimlerinde yapay zekâ kullanımı Yüksek Lisans

UFUK İYİĞÜN 2023 Kişisel sağlık verilerinin işlenmesinin ve aktarılmasının karşılaştırmalı hukuk açısından incelenmesi Yüksek Lisans

İREM YALÇINKAYA ÖZDAMAR 2022 Büyük veri çağında kişisel verilerin korunması: Avrupa Birliği genel veri koruma tüzüğü'nde profillemeye ve otomatik karar alma düzenlemeleri Yüksek Lisans

BATUHAN GÖK 2022 Yapay zekâ sistemleri tarafından üretilen fikri ürünlerin telif hakkı Yüksek Lisans

CEMRE POLAT 2022 Sözleşme dışı sorumluluk hukukunda otonom sistemler Doktora

MEMET TURAN ÖZER 2019 Ceza hukuku kapsamında ilaç üretimi, insan üzerinde bilimsel ve tedavi amaçlı deney Yüksek Lisans

MEHMET ŞÜKRÜ GÜNDÜZ 2022 Uluslararası insan hakları açısından kişisel veri güvenliği Yüksek Lisans

İLETİŞİM BİLİMLERİ

SEZEN ALADAG ÖZDEMİR 2019 Yapay zekâ için insan-odaklı tasarım Yüksek Lisans

İŞLETME

ÖZGE ZELİHA TEMİZSÜT 2020 Sağlık enformasyon teknolojisi kabullenme metodunun giyilebilir cihazların Türkiye'deki kullanımını üzerine bir uygulama Doktora

ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ

İBRAHİM DUMAN 2021 İnşaat sektöründe risklerin yapay sinir ağı ile değerlendirilmesi Yüksek Lisans

SAĞLIK EĞİTİMİ

TAMARA HUMMADI 2021 Neuroscience applications in the area of sustainability Yüksek Lisans

SAĞLIK KURUMLARI YÖNETİMİ

MERVE ÖZZEYBEK TAŞ 2024 Yapay zekâ uygulamaları kullanım kaygısının birleştirilmiş teknoloji kabul ve kullanım teorisi-2 çerçevesinde incelenmesi: Sağlık çalışanları örneği Doktora

ÖZLEM GEDİK 2019 Endüstri 4.0'ın teknoloji kabul modeli çerçevesinde sağlık sektörüne yansımaları: Bir uygulama Yüksek Lisans

KAMİL BERKAY GÖKGÖZ 2015 Veri madenciliği ile tıbbi cihaz bakım karar modeli Yüksek Lisans

SAĞLIK YÖNETİMİ

ÜLKÜ VERANYURT 2022 Preeklampsinin sağlık maliyetlerinin incelenmesi ve yapay zekâ tabanlı bir erken tanı klinik karar destek sistemi ile hastalık yönetim modeli oluşturulması Doktora

SELİN PALA 2023 Sağlıkta yapay zekâ kullanımı: Hekimler üzerinde nitel bir çalışma Yüksek Lisans

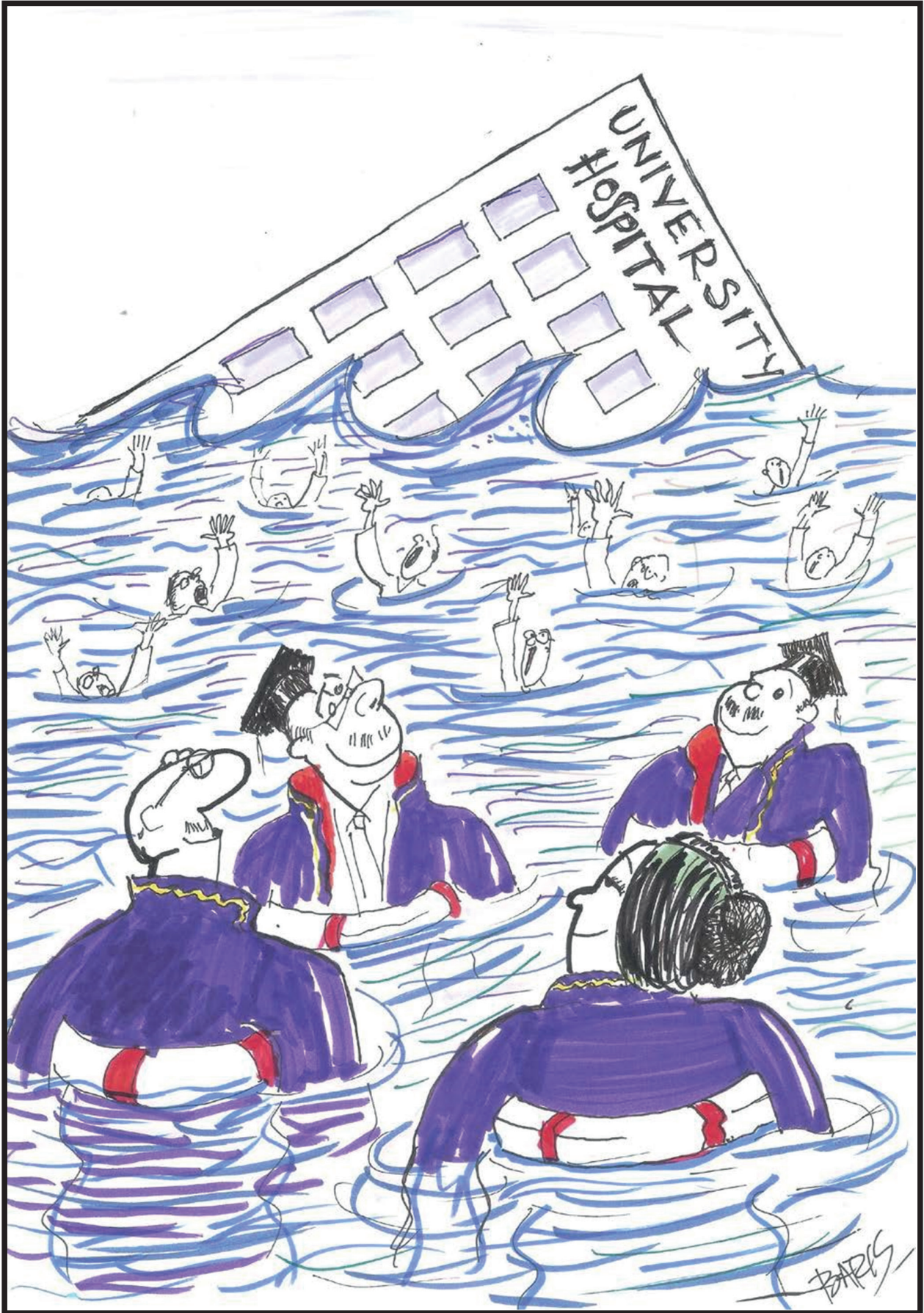
BİRGÜL YABANA KİREMİT 2023 Hastane yatış gün sayısının yapay zekâ yöntemleri ile tahmin edilmesi Doktora

ELİN KARADAĞ YAVUZ 2024 2018-2023 yılları arasındaki glioblastoma hastaları kullanılarak yapılan yapay zekâ çalışmalarının sistematik olarak analizi Yüksek Lisans

SOSYOLOJİ

CEYDA YOLGÖRMEZ 2016 Sanal dünyada gündelik gerçeklik kurulumu: 'World of warcraft' vakası Yüksek Lisans

İDİL ERDOĞAN 2019 Endüstri 4.0'ın karakteristiği ve yeni dünya düzeninde toplumsal eşitsizlikler Yüksek Lisans

Yayın Politikası

Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa) hakkında

Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (SoSa) hakemli bir dergidir. Yılda 4 sayı yayımlanır. Dergiye gönderilen yazılar Baş Editör, Editör Kurulu ve Düzenleme Kurulu” tarafından benzerlik (intihal), biçim, yazım kuralları ve SoSa bülten amaçlarına uyum açısından içerik değerlendirmesi tabi tutulur. Basılmaya uygun olan yazılar sıralanarak yayımlanır. Dergide açık erişim politikası uygulanmaktadır. SoSa, yayınlarında CC BY-NC-ND 4.0 Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası lisansını kullanmaktadır.

Derginin yayın dili

SoSa'nın yayın dili Türkçedir. Türkçe yazım kurallarına uyulmasına özen gösterilmektedir. Tüm yazılar yayımlanmadan önce dil editörlerince incelenir.

Ücretlendirme politikası

SoSa'da makale yayımlama ücreti alınmamaktadır.

Değerlendirme süreci

Yazılar öncelikle dergi yönergelerine uygun olarak hazırlanıp sunulmasını kapsayan teknik değerlendirme sürecine girer. Uygun bulunmayan yazılar, teknik düzeltme istekleriyle birlikte ilgili yazara iade edilebilir. Araştırma makaleleri en az iki kör hakem tarafından değerlendirilir.

Etik ilkeler

Yazarlar, International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE) ve COPE (Committee on Publication Ethics) standartlarını dikkate alarak araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde çalışmalarını yürütmek ve sunmakla yükümlüdürler. Aynı zamanda intihalden kaçınmalı, veri toplamada kullanılan ölçekler için ölçek sahibinden izin almalı ve çalışmada kullanılan fikir ve eserler için telif hakkı düzenlemelerine uymalıdır. Makalede ilgili etik konular ele alınmalı ve gerekli izin ve yetkiler beyan edilmelidir. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda yöntem bölümünde izne ilişkin bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı) yer verilmelidir. Yazarlar, makaleleriyle ilgili herhangi bir çıkar çatışmasını (örneğin, finansal çıkarlar, çalışma ilişkileri) açıkça belirtmelidirler. Varsa destek ve teşekkür beyanı da makalenin sonunda sunulmalıdır.

SoSa, editörler ve hakemler için uluslararası etik ilkelere ve standartlara uymayı taahhüt eder.

Başvuru

Yazıyla birlikte tüm yazarlar; yayındaki görüşlere katıldıklarını, yazının tümünün sorumluluğunu üstlendiklerini, yazıya yaptıkları katkıların yazarlık ölçütlerini karşıladığını, basımı halinde yayın haklarının “Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (Sosa)” dergisine ait olduğunu ve yazının “Sosyal Bilimler ve Sağlık Bülteni (Sosa)”de yayımlanmasını istediklerini belirtir bir mektubu; ünvanları, ad-soyadları, görev yaptıkları kurumları, adresleri, ORCID (araştırmacı kimlik numarası) ve elektronik posta adreslerini belirterek imzalayarak göndermelidirler. ORCID (araştırmacı kimlik numarası, Open Researcher and Contributor ID) 16 haneli bir numaradır ve <http://orcid.org> adresinden ücretsiz olarak alınabilmektedir.

Başvuru mektubunda ayrıca; yazının daha önce herhangi bir yerde yayımlanıp yayımlanmadığı ile yayımlanmak amacıyla değerlendirme sürecinde olmadığı mutlaka belirtilmelidir. Başka yerde yayımlanmış yazıların yayımlandığı yayın organından alınan izin başvuruya eklenmelidir.

Yazılarınızı aşağıda belirtilen formata uygun hazırlayıp, intihal açısından kontrol ederek (makalenin benzerlik indeksi %25 ve altı olmalıdır) sosabultenhasuder@gmail.com adresine gönderebilirsiniz.

Yazı Kabul Kuralları

Yazı Türleri

Araştırma Makaleleri

Araştırmaya dayalı, özgün ve yeni bilgiler sağlayan yazılardır. Makale metni “Giriş”, “Gereç ve Yöntem”, “Bulgular”, “Tartışma”, “Sonuç” başlıkları ile yapılandırılmalıdır. Ana metin (özet, referanslar, tablolar ve şekiller hariç) Word formatında (.doc/.docx) olup 3500 kelimeyi aşmamalıdır. Araştırma Makaleleri hem Türkçe hem de İngilizce dilinde en fazla 300 kelimelik yapılandırılmamış bir özet ve uluslararası standartlarda anahtar kelimeler (en fazla 5) içermelidir. Referans sayısı en fazla 20 olmalıdır.

Makaleler

Bir durumu, olguyu, gerçeği açıklamak, bir konuda görüş ve düşünceler öne sürmek ya da bir tezi savunmak, desteklemek için yazılan yazılardır. Eğer makalelerin katıldığı ya da eleştirdiği görüşler varsa mutlaka kaynakları belirtilmelidir. Ana metin (özet, referanslar, tablolar ve şekiller hariç) Word formatında (.doc/.docx) olup 3500 kelimeyi aşmamalıdır. Makaleler için özet şartı yoktur. Özet, yapılandırılmamış şekilde olmalı, en fazla 300 kelimeden oluşmalı ve uluslararası standartlarda anahtar kelimeler (en fazla 5) içermelidir. Makalelerde, referans sayısı en fazla 20 olmalıdır.

Yazı Tekniği

1. Yazı başlığı her iki dilde (Türkçe ve İngilizce) metin ile birlikte gönderilmeli ve dokümanın en başında ayrıca belirtilmelidir. Örn: “Başlık: Yazı Hazırlama Kuralları”
2. Yazar/yazarlar isimleri ile kurumları arasında virgül konarak başlıktan hemen sonra eklenmelidir. Her yazar için satır başı yapılmalıdır. Örn:
Yazarlar: Ceren Doğa, Dokuz Eylül Üniversitesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı,
Ahmet Acar, Türk Tabipleri Birliği”
3. Bütün dokümanda aynı yazı tipi kullanılması zorunludur. Yazılar herhangi bir yazı tipi (Calibri, Arial, Times New Roman vb.) kullanılarak gönderilebilir.
4. Tüm dokümanda yazı tipi boyutu 12 punto ve tek satır aralığı olmalıdır.
5. Yazı metni içindeki konu başlıkları (varsa) kalın (bold) karakterde satır başı yapılarak yazılmalıdır.
6. Metin içindeki önemli sözcükler, dikkat çekmek amacıyla kalın (bold) olarak yazılabilir.
7. Yazarlar isterlerse, metin içinde çerçevesi bir kutu sınırlarında, konu ile ilgili bir ayrıntıyı açıklayabilirler, bir cümleyi öne çıkartabilirler. (Örneğin, bir deneyim, bir alıntı paylaşılması vb.)
8. Metin içine fotoğraf, şekil, grafik, tablo eklenebilir.
9. Tablo, şekil ve fotoğraflar metin içindeki sıraya göre Arabi rakamlarla numaralandırılmalıdır. Her tablo, şekil ve fotoğrafın tek başına anlamı olan ve hemen altına yerleştirilmiş bir başlığı olmalıdır.
10. Fotoğraf, şekil, grafik benzeri ekler en az 72 dpi çözünürlük standardında olmalıdır. Bu eklerin Word dosyasından ayrı olarak da gönderilmeleri tercih edilmektedir. Fotoğraf, şekil, grafik benzeri ekler başkalarından alıntı ise izin alınarak, kaynak gösterilerek gönderilmelidir.
11. Kaynak gösteriminde **APA 7 standartları** (<https://apastyle.apa.org/>) kullanılmalıdır.
12. Tablo, şekil ve fotoğrafların hemen altında belirtilmelidir.

Fotoğraf: Nuray Özgülnar, Şubat 2018

f11, 1/2sn, 100 mm, Macro